

**Uluslararası Sosyal, Siyasal ve Mali Araştırmalar
Dergisi (USSMAD)**

**International Journal of Social, Political and
Financial Researches (IJSPFR)**

ISSN : 2791-9854

Temmuz-2022

Cilt: 2 Sayı: 1



**Uluslararası Sosyal, Siyasal ve Mali Araştırmalar
Dergisi (USSMAD)**

**International Journal of Social, Political and
Financial Researches (IJSPFR)**

ISSN: 2791-9854

Temmuz-2022

Cilt: 2 Sayı: 1

İmtiyaz Sahibi – Yayımcı

Doç. Dr. Osman GEYİK

Editör- Yayın Kurulu Başkanı

Doç. Dr. Gamze Yıldız ŞEREN

Yardımcı Editörler

Dr. Öğr. Üyesi Aykut AYDIN

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KÖSTEKÇİ

Sekreteryaya

Arş. Gör. Tolga SEZDİ

Arş. Gör. Emrullah AYDIN

Arş. Gör. Muhammed Fatih CÜRE

Bilimsel Yayın ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Abdullah Çelik - Harran Üniversitesi

Prof. Dr. Dibyesh Anand - University of Westminster

Prof. Dr. Erşan Sever - Aksaray Üniversitesi

Prof. Dr. Farhang Morady- University of Westminster

Prof. Dr. İsmail Şiriner - Batman Üniversitesi

Prof. Dr. Ljiljana Markovic-University of Belgrade

Prof. Dr. Mahmut Tekçe - Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Karakaş – Yalova Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Şişman - Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Mithat Arman Karasu - Harran Üniversitesi

Prof. Dr. Murat Demir - Harran Üniversitesi

Prof. Dr. M. Mustafa Erdoğan - Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Nihat Gültekin - Harran Üniversitesi

Prof. Dr. Serkan Benk - İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Stavros D. Mavroudeas - Panteion University

Doç. Dr. Abdunnur Yıldız- Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Abdülkadir Çorbacı - Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Anıl Gacar- Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe Cebeci - Harran Üniversitesi
Doç. Dr. Gülçin Taşkiran - Altınbaş Üniversitesi
Doç. Dr. Ghazala Yaqub -Kinnaird College for Women
Doç. Dr. Habip Demirhan - Hakkari Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Türkal - Harran Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut İnan- Harran Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Özdemir - Şırnak Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür Altındağ - Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür Saraç - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç .Dr. Reşat Arıca - Batman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi M.Sadık Aydın - Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Adam Sofronijevic-University of Belgrade

SAYI HAKEM KURULU

Doç. Dr. Ulvi SANDALCI

Doç. Dr. Tülin ALTUN

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Gülce UYGUN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sadık AYDIN

Dr. Öğr. Üyesi Onur SEZER

Dr. Fatma TURNA

Dr. Filiz ÖZBAY

Dr. Gülnur YENİLMEZ KAÇAR

Dr. Hikmet Dersim YILDIZ

Dr. Haluk YAMAN

Dr. Müge BEKMAN

Dr. Tarık İLİMAN

Dr. Zeynep ÇİRKİN

***Uluslararası Sosyal, Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi; sosyal , siyasal ve mali alanları kapsayan çeşitli konularda özgün Türkçe ve İngilizce bilimsel makalelerin yayınlandığı bilimsel, uluslararası hakemli ve açık erişimli bir elektronik dergidir. Dergiye gönderilen tüm makalelerin bilimsel, etik ve dil açısından sorumlulukları yazarlara aittir.

Dizin & İndeksler



International Institute of Organized Research (I2OR)



EDİTÖRDEN

Dergimizin ikinci sayısından herkese merhabalar...

2021 Aralık ayında büyük bir heyecanla çıktığımız yolumuza 2022 Temmuz sayısı ile devam ediyoruz. Bu süreç içerisinde başvuru yaptığımız dizinlerden olumlu dönüşler almak hiç kuşkusuz çıktığımız yolda her geçen gün artan bir çabayla yürümemiz gerektiğine dair inancımızı artırarak motivasyonumuzu da güçlendiren bir rol oynuyor. Bu minvalde 2022 Temmuz sayımızda USSMAD hali hazırda *ISI, ISIFI, CiteFactor, SIS, IZOR, OpenAIRE, DRJI, ESJI, ZENODO, ROAD, ResearchBib, IPIndexing, Journament ve BASE* dizinlerinde taranmaktadır. Elbette başvurularımızı gerçekleştirmiş olduğumuz diğer başka dizinlerde de sürecimiz olumlu bir şekilde devam etmektedir.

USSMAD ilk sayısından itibaren disiplinlerarası bir yaklaşımı benimsemiş, bu sayısında da söz konusu yaklaşımla paralel çalışmaları bünyesinde toplamıştır. Bu çerçevede dijital kamu diplomasisi, göçmen girişimcilik teorisi, yeşil ekonomi, AB çevre politikaları, vergi yükü ekonomik büyüme ilişkisi ve limited şirket vergi borçları gibi değerli çalışmalar bu sayının ana konularını oluşturmaktadır.

USSMAD'ın ikinci sayısının tüm ilgililere faydalı olmasını diler, süreçte emeği geçen tüm meslektaşlarıma, hakem kuruluna ve değerli yazarlara teşekkürü bir borç bilirim.

Doç. Dr. Gamze Yıldız ŞEREN

USSMAD YAYIN KURULU BAŞKANI

USSMAD TEMMUZ 2022 SAYISI
İÇİNDEKİLER

Ahmet Aydın & Emel Poyraz Dijital Yerlilerin Dijital Kamu Diplomasisi Uygulamalarına Yönelik Algısı: Kültür Diplomasisi Özelinde Bir Değerlendirme / Digital Natives Perception of Digital Public Diplomacy Practices: An Evaluation Specific To Cultural Diplomacy.....	1-11
Zübeyir Bakmaz Limited Şirket Vergi Borçlarının Ödenmesinde Ortakların Sorumluluğu / Liability of Partners in Payment of Limited Company's Tax Debts.....	12-33
Eren Ergen & Umut Tepekule Vergi Yükü Ekonomik Büyüme İlişkisinin Westerlund ve Edgerton (2007) Panel Eşbütünleşme Testi İle Analizi/ Analysis of Tax Burden Economic Growth Relationship Through Westerlund and Edgerton (2007) Panel Cointegration	34-48
Metin Doğan Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Dönüşümde Yeşil Ekonominin Rolü/ The Role of Green Economy in Economic, Social and Environmental Transformation	49-73
Hilal Görkem Covid-19 Pandemisinin Avrupa Birliği Çevre Politikalarına Yansımaları / Reflections of The Covid-19 Pandemic To The Environmental Policies of The European Union	74-90
Behiye Körpe Abdullatif & Muzaffer Koç Göçmen Girişimcilik Teorilerinin Mülteci Girişimcilik Bağlamında İncelenmesi / Examination of Immigrant Entrepreneurship Theories in The Context of Refugee Entrepreneurship.....	91-103

DİJİTAL YERLİLERİN DİJİTAL KAMU DİPLOMASİSİ UYGULAMALARINA YÖNELİK ALGISI: KÜLTÜR DİPLOMASİSİ ÖZELİNDE BİR DEĞERLENDİRME*

Makale Gönderim Tarihi: 11.01.2022

Makale Kabul Tarihi :05.04.2022

Önerilen Atıf Gösterimi : Aydın,A.&Poyraz,E.(2022). Dijital Yerlilerin Dijital Kamu Diplomasisi Uygulamalarına Yönelik Algısı: Kültür Diplomasisi Özelinde Bir Değerlendirme , Uluslararası Sosyal, Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi (USSMAD), C:2 S:1 , 1-11.

Ahmet AYDIN¹
Emel POYRAZ²

Özet

İletişim çağının bir getirisi olarak devletlerin diğer toplumlari tanımak istemesi ve iletişim kurma arzusu, çok çeşitli iletişim çabalarını ön plana çıkarmıştır. Diplomasi ile başlayan süreç II. Dünya Savaşı sonucunda kamu diplomasisi faaliyetlerine dönüşmüştür. Kamu diplomasisi, devletlerin sert gücünden ziyade yumuşak güçlerini ortaya koymaktadır. Söz konusu yumuşak gücün bir ayağı olan kültür diplomasisi kamu diplomasisinin etkin faaliyet alanlarından biridir. Kültür diplomasisi ile devletler, kendi kültürlerini, yaşam şekillerini ve kendine has yaşam pratiklerini hedef kitlelerine anlatabilmekte ve onlarla paylaşabilmektedir.

Çağın değişen dinamikleri sonucunda kamu diplomasisi kendisini güncellemiştir. İnternetin ortaya çıkışı, dünyada pek çok sistemi değiştirmiştir. Kamu diplomasisi de bu durumdan etkilenmiş ve dijital alanda kendisini var etmiştir. Dolayısıyla devletlerin kamu diplomasisi faaliyetlerinin günümüzde çoğu kez dijital olarak uygulandığı görülmektedir.

Bu çalışmada, devletlerin dijital yerlileri etkilemek adına dijital kültür diplomasi faaliyetlerinin nasıl olması gerektiğine yönelik bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışma kapsamında devletlerin dijital yerlilere yönelik dijital kültür diplomasi uygulamalarındaki faaliyetlerinde şeffaf bilgilendirme odaklı oldukları, fazlaca görsel kullandıkları ve özgürlükleri kısıtlayıcı etkinliklerde bulunmaktan kaçındıkları gibi çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dijital yerliler, diplomasi, kamu diplomasisi, dijitalleşme, dijital kültür diplomasisi.*

Jel Kodları: D83,I18,I21

* Bu çalışma, Ahmet Aydın'ın Prof. Dr. Emel Poyraz danışmanlığında yürütülen doktora tezinden çıkarılmıştır.

¹ Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler Anabilim Dalı, Kişilerarası İletişim Bilim Dalı, ahmetaydiin@hotmail.com, ORCID:0000-0003-2215-9226,

² Prof. Dr. Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, emelpo@yahoo.com, ORCID:0000-0002-1420-7673.

DIGITAL NATIVES PERCEPTION OF DIGITAL PUBLIC DIPLOMACY PRACTICES: AN EVALUATION SPECIFIC TO CULTURAL DIPLOMACY

Abstract

As a result of the communication age, states' desire to know other societies and their desire to communicate have brought a wide variety of communication efforts to the fore. The process that starts with diplomacy II. As a result of World War II, it turned into public diplomacy activities. Public diplomacy reveals the soft power of states rather than their hard power. Cultural diplomacy, which is a pillar of the said soft power, is one of the active fields of activity of public diplomacy. With cultural diplomacy, states can explain their own cultures, lifestyles and unique life practices to their target audiences and share them with them.

As a result of the changing dynamics of the era, public diplomacy has updated itself. The emergence of the Internet has changed many systems in the world. Public diplomacy has also been affected by this situation and has created itself in the digital field. Therefore, it is seen that the public diplomacy activities of states are mostly applied digitally today.

In this study, an evaluation was made about how the digital culture diplomacy activities of the states should be in order to influence the digital natives. Within the scope of the study, various results have been reached such as that the states are focused on transparent information in their activities in digital culture diplomacy practices for digital natives, they use too much visuals and they avoid activities that restrict freedom.

Keywords: *Digital natives, diplomacy, public diplomacy, digitalization, digital culture diplomacy.*

Jel Codes : *D83,I18,I21*

GİRİŞ

Toplumlar geçmişten günümüze kadar yaşanan pek çok gelişim nedeniyle değişim göstermiştir. Bu değişim süreci içerisinde toplumlar kendilerine ait kültür, sosyal yaşam ve yaşayış şekilleri oluşturmaktadır. Bu yaşayış şekilleri toplumdan topluma değişmektedir. Değişik yaşam şekilleri farklı iki toplumu birbirinden ayırmaktadır. Bu durum iki toplum arasında iletişim ve etkileşimi de azaltmaktadır. Bu süreç içerisinde toplumlar egemen oldukları alanda devlet organizasyonunu kurmuştur. Devlet toplumda düzeni sağlayan ve geliştiren unsur olarak toplumların egemenliklerini sürdürmektedir. Toplumlar, zamanla genişleme gayesiyle hareket etmektedir. Bu da diğer toplumları etkilemekte ya da onlara zarar vermektedir. Bu nedenle devletler arasında çatışma ya da anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktadır. Çatışmaların ya da anlaşmazlık ortaya çıkması diplomasi anlayışını ortaya çıkarmıştır. İki devlet arasında yazılı ya da sözlü iletişim ile birlikte birtakım anlaşmalar yapılmaktadır. Dolayısıyla diplomasi sisteminin devletler arasında geçmişten günümüze kadar devam ettiği ve çağın özelliklerine göre şekillendiği ifade edilebilir.

I. ve II. Dünya Savaşı'na kadar devletler diplomasiyi etkin şekilde kullanmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra savaşlarda sivil halkın can kayıplarının fazla olması, savaşların ülke ekonomilerine büyük zararlar vermesi, diplomasinin yetersiz kalmasına sebep olmuştur. Bu nedenle devletler sert güç yerine yumuşak güç olan kamu diplomasisine yönelmiştir. Kamu diplomasisi, diplomasinin aksine devlet yetkilileri arasındaki ikili ilişkilerden ziyade hedef

toplumların fikir ve düşüncelerine saygı duymakta, onların hedef ve amaçlarını öğrenip onlara göre politikalar üretmektedir. Bu yüzden kamu diplomasisi faaliyetleri 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletler nezdinde etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Kamu diplomasisi devletlere uluslararası alanda itibar kazandırmakta, destek sağlamakta ve ülkelerini tanıtmaktadır. Kamu diplomasisi içerisinde bulunan kültür diplomasisi ise bu faaliyetler içerisinde en önemli diplomasi modellerinden birisi olarak görülmektedir. Çünkü devletler, yaşam şekillerini, gelenek ve göreneklerini ve kültürel eserlerini kültür diplomasi ile aracılığıyla tanıtmaktadır.

Küreselleşme ile birlikte internet kullanımının artması toplumlar arasında etkileşimi ve iletişimi hızlandırmıştır. Bireyler internet aracılığıyla birlikte dünyanın birçok yerini görebilmekte ve başka topluluklarla iletişim kurabilmektedir. Ülkeler hakkında bilgi alabilmekte ve tanıtımını yapabilmektedir. Bu yüzden devletler, dijital alanda toplumlara hitap edebilmek, tanıtım yapabilmek ve kendilerini ifade edebilmek için internet odaklı faaliyetler yürütmektedir. Günümüzde ise internet kullanım oranları ile paralel olarak dijital yerlilerin hayatlarını dijital ortamda sürdürmeleri, onları devletler açısından hedef kitle olarak görmelerini sağlamıştır. İnternetin içerisinde doğan ve büyüyen dijital yerliler interneti kendi anadili gibi bilmektedir. İnternette programlar oluşturup, geliştirebilmektedirler. Nitekim bu durum devletler açısından büyük önem taşımaktadır. Bu önemin en büyük gerekçesi ise devletlerin dijital alanda kendilerini tanıtmaya gibi misyonlarının bulunmasıdır.

Bu çalışmada devletlerin, dijital kültür diplomasi uygulamalarında dijital yerlilere yönelik faaliyetlerin nasıl oluşturulması uygulaması gerektiğine yönelik sorunsaldan yola çıkılmış ve buna cevap aranmıştır. Çalışmada dijital kültür diplomasisi uygulamaları açıklanmış, dijital yerliler ile ilişkisi irdelenmiştir. Bu kapsamda çalışma literatüre katkı sağlaması açısından önemlidir.

1. KAMU DİPLOMASİSİ

Diplomasi kavramı geçmişten günümüze kadar dünyadaki siyasal sistem içerisinde bulunması, devletlerin bu alanda egemenlik yarışına girmesine neden olmuştur. Dünyadaki barışın, istikrarın ve devletler arası ilişkilerin geliştirilmesinde diplomasi köprü görevi görmektedir. Diplomasi, uluslararası alanda devletlerin temsilcileri tarafından karşılıklı olarak sözlü ya da yazılı iletişimi ifade etmektedir.

Diplomasi kavramı kökenlerin ortaya çıkan kamu diplomasisi 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkin ve etkili olmaya başlamıştır. I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşının savaş gerisinde kalan sivil halka ciddi zararlar vermesi ve ülkelerin ekonomilerini olumsuz etkilemesi devletlerin diplomasi stratejisinden başka stratejilere yönlendirmiştir. Devlet dışişleri temsilcilerinin karşılıklı iletişim ve ilişki kurmasından, devletlerin uluslararası alanda hedef toplumlara yönelik iletişim ve ilişki kurması stratejisine geçilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Enformasyon Dairesi eski üyesi Hans Tuch kamu diplomasi devlet yetkililerinin uluslararası hedef kitlelerin kurum ve kültürünü anlamak, amaç-hedeflerini hedef kitlelere tanıtmak ve onların mevcut politikalarını anlamak amacıyla kurulan iletişim (Tuch, 1990:3) olarak tanımlamıştır. Kamu diplomasisi devletler için stratejik bir güçtür. Bu stratejik güçler ise dış kamuoyunun beklenti ve düşüncelerini, politika ve amaçlarını anlayabilmektir. Kamu diplomasisi alanında çalışma yapan Cull (2009:24) aşağıdaki şekilde sınıflandırma yapmıştır.

Tablo 1. Kamu Diplomasisi Temel Sınıflandırma

Kamu Diplomasisi Çeşidi	Örnek Etkinlikler	Kamu Diplomasi Belirgin Olarak Yaşandığı Ülke
Dinleme	Hedef kitleye anket uygulaması	İsviçre
Savunma	Büyükelçilik basın birimleriyle ilişki kurma	Amerika Birleşik Devleti
Kültür Diplomasisi	Devlet bütçeli uluslararası sergiler	Fransa
Değişim Diplomasisi	Karşılıklı akademik değişimler	Japonya
Uluslararası Yayıncılık	Yabancı dilde radyo yayınları	Birleşik Krallık

Kaynak: (Cull, 2009:24)

Yukarıdaki tabloda kamu diplomasisi çeşitlendirmesi belirtilmektedir. Devletlerin belirgin olarak uyguladığı kamu diplomasisi etkinliklerinde dinleme, savunma, kültür diplomasisi, değişim diplomasisi ve uluslararası yayıncılık ortaya çıkmaktadır. Kamu diplomasisi çeşidi olarak dinleme devletler için önemli bir çeşittir. Devletler dinleme uygulaması ile birlikte hedef toplumlara ait veri toplama, kısa ve uzun dönemde toplumu izleme faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Burada toplumlar hakkında bilgi ve politikalarını öğrenip, stratejiler üretmesini dinleme faaliyetiyle gerçekleştirmektedir. Savunma etkinliklerin de ise devletler hedef ülkenin büyükelçilerinin basın birimleriyle iletişim ve etkileşim kurarak politika ve stratejiler üretmektedir. Burada etkin olarak büyükelçiliklerin basın birimleri kullanılmaktadır. Kültür diplomasisi devletler için büyük önem taşımaktadır. Kamu diplomasisi faaliyeti olarak kültür diplomasisi devletlerin hedef ülkelere kültür ve yaşam tarzlarını iletmek adına yaptıkları faaliyetlerdir. Bu faaliyetler kısa dönemli olmasının yanı sıra uzun dönemli bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Değişim diplomasisi ise uluslararası alanda ülkelerin akademisyen ve öğrenci değişimlerini temsil etmektedir. Devletler karşılıklı olarak akademisyen ve öğrenci değişimleriyle birlikte ülkelerindeki akademisyen ve öğrencilere ülke tanıtımını yapmaktadır. Uluslararası yayıncılıkta ise devletlerin politika, stratejilerini hedef kütleye basın-yayın yoluyla iletilmesiyle gerçekleşmektedir. Radyo yayınları, televizyon gibi araçlar kamu diplomasisine destek vermektedir. Dolayısıyla kamu diplomasisi sert gücün yerine geçerek yumuşak güç politikasını devlet politikalarında öne çıkartmıştır.

Kamu diplomasisi faaliyetlerinde yumuşak güç ögesi devletler açısından büyük önem taşımaktadır. Yumuşak güç toplumları anlama, anlamlandırma açısından büyük önem taşımaktadır. Devletler II. Dünya Savaşından sonra devletler sert güç stratejini bırakıp, yumuşak güç stratejisine geçmiştir. Nye yumuşak güç stratejisinin amacına ulaşması için 3 maddeden bahsetmiştir (Kalin,2011:8):

- Hedef kitleyi tehdit etmek gerekirse savaşmak,
- Hedef kitleyi satın almak,
- İkna etme yoluyla yumuşak güç kullanmak.

Burada önemli bir unsur olarak yumuşak güç kavramı öne çıkmaktadır. Devletlerin hedef kitleyi ikna edebilmesi için duruma uygun strateji ve politikalar oluşturması gerekmektedir. Bu yüzden akılcı politikalarla motive etmesi ve hedef kitleyi yönlendirmesi gerekmektedir. Bu politikalar oluşturulurken devletlerin dönemin şartlarına göre hareket edip, stratejiler oluşturması gerekmektedir.

1.1. Dijital Kamu Diplomasisi

Kamu diplomasisi 20. Yüzyılda önemi artan, toplumların zihinlerini ve düşüncelerini kazanma amacıyla hareket eden iletişim çabalarıdır. İletişimin etkin olarak uluslararası alanda kullanılması toplumsal algının oluşmasına neden olmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte sınırların ortadan kalkmasıyla birlikte toplumlar birbirleriyle daha kolay iletişim kurabilmiş ve etkileşimini arttırmıştır. Uluslararası alanda geleneksel diplomasinin etkisinin azalmasıyla birlikte kamu diplomasisi etkisini arttırmıştır. Bu sebeple devletler politikalarını geleneksel diplomasi anlayışı yerine kamu diplomasisi anlayışına göre oluşturmuştur.

Dijitalleşmenin tüm dünyada hızla yayılması kamu diplomasisi faaliyetlerinin de değişmesine yol açmıştır. Devletler uluslararası alanda tanınmak, ülkesini tanıtmak ve destek alabilmek için dijital alanda kamu diplomasisi faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Dijital diplomasisi de bu faaliyetlerden birisini oluşturmaktadır. Dijital diplomasi, diplomatların meslektaşlarıyla ve kamuoyu ile etkileşim ve iletişim sağlamak amacıyla iletişim araçlarını kullanması (Lewis, 2015)olarak belirtilmektedir. Dolayısıyla devlet yetkileri internet araçlarını dijitalleşmeyle birlikte kullanmaktadır. İnternetin devlet dış politikasında etkileri günümüzde artarak devam etmektedir. Bunlar (Wescott, 2008:8);

- Uluslararası alanda oluşturulacak politikaya dahil olanların sayısını çoğaltır ve karar vericilerin karar almasını zorlaştırarak devletin kendine ait denetimini azaltır.
- Bir konunun ele alınmasını ve sonuçlanması konusunda bilgilerin doğru ya da yanlış olarak kısıtlanmaksızın yayılmasını hızlandırır,
- Geleneksel diplomasiye göre kendi halkına ya da hedef topluma yönelik hizmetleri internet aracılığıyla daha hızlı ve uygun maliyetli bir şekilde sunma imkanı sağlamaktadır.

Yukarıda belirtilen 3 temel unsur devletlerin uluslararası alanda yapacakları faaliyetler için internetin önemini vurgulamaktadır. Devletlerin uluslararası alanda interneti etkin kullanması, itibar, tanıtım alanında büyük olanak sağlamaktadır. İnternet üzerinden gerçekleştirilen dijital kamu diplomasisi faaliyetleri hedef kitle üzerinde algı oluşturmaktadır. Algının oluşmasında ise hedef kitleye yönelik oluşturulan faaliyetler büyük önem arz etmektedir. Bu faaliyetler içerisinde kültür diplomasisi devlet politikalarının uluslararası alanda etkinliğini arttırmaktadır.

2. KÜLTÜR DİPLOMASİSİ

Toplumların duyuş ve düşüncelerini oluşturan, tarihsel-toplumsal süreç içerisinde her türlü değerlerin oluşturulduğu sistemler bütününe kültür denilmektedir. Kültür toplumların hafızalarını oluşturmaktadır. Değer ve yargıları bir bütün içerisinde barındıran kültürel unsurlardan oluşan toplum (Aydın ve Poyraz, 2020:3), geçmişten günümüze kadar devletlerin hedef kitleleri konumunda olmuştur. Devletlerin toplumları etkileme, algı oluşturma ve destek alma isteği amacıyla hareket etmesi kültür diplomasisini ortaya çıkartmıştır. Bu anlayışla Cumming kültür diplomasisini karşılıklı ilişki kurmak ve anlayış geliştirmek amacıyla

uluslararası alanda sanat, bilgi ve kültürel değişimleri en iyi ifade etme biçimi(Cumming, 2009:1) olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda kültür diplomasisi kamu diplomasisi alanında önemli bir araç haline gelmiştir. Devletler kültürel diplomasi alanında, diplomasi faaliyetleri ile kültürel öğeleri kullanılırken bir yandan da uygulama alanı yönünden yeni bir diplomasi tarzı geliştirmiştir. Bu durum da kültür ve sanat faaliyetlerinin kamu diplomasisi faaliyetleriyle iç içe geçmiş ayrılmaz bir diplomasi olduğunu göstermektedir(Ekşi, 2015:347).

Kültür diplomasisi faaliyetlerinde devletler politika ve hedeflerini hedef kitlelere ulaştırmak için birçok faaliyetler gerçekleştirmektedir. Bu faaliyetler ile birlikte toplumlar arasında iletişim ve ilişkiler güçlenmektedir. Bir millet için önemli olan kültürel unsurlar kültür diplomasisi aracılığıyla karşılıklı ilişkiler çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Bahsi geçen kültürel unsurlar ise şu şekilde belirtilmektedir(Lenczowski, 2009:82-86):

- Sanat
 - Müzik Etkinlikleri
 - Dans Etkinlikleri
 - Konser Etkinlikleri
 - Spor Etkinlikleri vb.
- Edebiyat
 - Romanlar
 - Şiirler
 - Hikâyeler vb.
- Dil Eğitimi
- Yayıncılık
- Hediyeler
- Tarih

Kültürel alanda uygulanan kültürel diplomasisi faaliyetleri toplumlar üzerinden etkili olmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde Hollywood, Hindistan'da Bollywood ve Avrupa sinemaları gibi faaliyetler ülkeler adına kültürel diplomasiye destek vermektedir. Bunun yanı sıra devlet destekleriyle açılan dil kursları, öğrenci değişim programları gibi faaliyetlerde kamu diplomasisi faaliyetlerine destek vermektedir.

Küreselleşme dünyadaki birçok sistemin değişmesine yol açmıştır. Bu değişimden kamu diplomasisi faaliyetleri de etkilenmiştir. Kamu diplomasisi faaliyetlerinden kültür diplomasisi internetin tüm dünyada yayılmasıyla birlikte dijital ortamda kendisini yeniden konumlandırmıştır.

2.1. Dijital Kültür Diplomasisi

Dijitalleşme toplumların ve bireylerin yaşam tarzlarının değişmesine yol açmıştır. İnternetin icadıyla iletişimin ve bilgiye erişimin hızlanması, toplumlar ve bireyler arasında etkileşimi arttırmıştır. Bireyler merak ettikleri bilgileri internet aracılığıyla bir tık ile bulabilmektedir. İnternetin bu kadar etkin olması ve bilgiye hızlı bir şekilde eriştirilmesi, bireylerin daha özgür hareket edebilmesini sağlamaktadır. Bireylerin dijital ortamda özgür bir şekilde hareket etmesi onun fikirsel ve düşünsel yapısını da değiştirmektedir. Dijital ortamda bireylerin zihinlerinde oluşan fikir ve düşünceler toplumları da etkilemektedir. Bu yüzden devletler toplumların düşüncelerini lehlerine çevirebilmek için gerek bireysel gerekse toplumsal faaliyetler gerçekleştirmektedir.

Kültür diplomasisi ise bu alanda devlet dış politika yürütücülerinin önem verdiği faaliyet alanlarından birisi olmaktadır. Sanatsal etkinlikler, Edebiyat, Spor, Tarih ve sergiler gibi kültürel faaliyetler uluslararası alanda devletlerin tercih ettiği faaliyet olarak gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte devletler ulus markalarını oluşturmakta ve itibarlarını arttırmaktadır. 21. Yüzyılda dijitalleşmenin web 2.0 ile hızlanarak gelişmesi kültürel diplomasi alanında devletlerin eksikliğini ortaya çıkartmıştır. Web 2.0 ile birlikte internette bireylere yapılan haber, videolara yanıt verme hakkı tanınmıştır. Bu da devletlerin dijital ortamda kültürel diplomasi uygulamasında daha fazla politika üretmesine yol açmıştır.

Dijital ortamda ülkeler dış politika yürütücüleri tarafından oluşturulan video oyunları, programlar, tanıtım broşürleri ve videoları, kültürel oyunlar dijital kültür diplomasisinde devletlerin bu alandaki eksikliğini gidermiştir. Bu faaliyetler dijital alanda etkin olanlara yönelik yapılmaktadır. Politika uygulayıcıları uluslararası alanda interneti diğerlerine göre daha etkin ve etkili kullanan kişilere yönelik faaliyetler oluşturmaktadır. Statista (2021) verilerine göre 2019 yılında en çok internet kullanımı 18-34 yaş aralığında gerçekleşmektedir. Bu yüzden devletler bu yaş aralığında kültür diplomasisi faaliyetlerine yönelik stratejiler üretmektedir.

3. DİJİTAL YERLİLER

Ortalama benzer yıllarda doğan, aynı çağın koşullarına göre davranan ve benzer sıkıntı ve yazgıları yaşamış olan kişiler topluluğu olarak kuşaklar(Adıgüzel ve diğerleri, 2014, s167), aralarında sınıflandırılmaktadır. Strauss ve Howe'e göre belli bir mekân, zaman paylaşan ve onlara kolektif özellik kazandıran bir takım insanlar(Mccrindle, 2014:2) olarak adlandırılmaktadır. Bu adlandırılmalar yapılırken kuşak kavramı ortaya çıkmaktadır. Kuşak sınıflandırılması yapılırken ortak özelliklerin belirlenmesinde dünya genelinde kabul görmüş özellikler dikkate alınmaktadır(Turhan 2016:100). Fakat ülkeler arasındaki sosyo-kültürel farklılık oluşturulan sınıflandırmada aynı belirtileri göstermemektedir. Amerika Birleşik Devletlerinde kuşak sınıflandırması üzerine çalışma yapan akademisyenler 1985-2000 yılları arasında doğanları Y kuşağının tanımlarken, bu durum Ermenistan da farklı bir isimle sınıflandırılmaktadır. 1990 yılında doğan kuşağa Ermenistan'da bağımsızlık nesli denmektedir(Titizian, 2014).

Ülkeler arası farklılıkların olması dünya genelinde ortak özelliklere sahip eğilimleri oluşturmaktadır. Literatür incelendiğinde ise kuşaklar birçok şekilde sınıflandırılmıştır. Bunlar:

- Kayıp Kuşak
- En Büyük Kuşak
- Sessiz Kuşak
- Bebek Patlaması Kuşağı
- X Kuşağı
- Y Kuşağı
- Z Kuşağı

Kuşaklar kendi içerisinde özelliklerine göre sınıflandırılmaktadır. Her kuşağın kendisine ait özellikleri ve yazgıları bulunmaktadır. Devletlerin dış politika yürütücüleri kuşakların özelliklerine göre dış politikalar oluşturmaktadır. 21. Yüzyıl dijitalleşme yılı olarak devam etmektedir. Oluşturulan politikalar devletleri uluslararası alanda bir yerde konumlandırmaktadır. Dijital ortamda oluşturulan politikaların kuşaklar üzerinde önemli etkiler

oluşturmaktadır. İnternet içinde doğan ve büyüyen yaşam tarzını dijitale göre şekillendiren dijital yerliler günümüzde devletlerin en önemli hedef kitlesi konumuna gelmiştir.

Dijital yerliler kavramını 2000-2010 yılında internet çağında doğup büyüyen kuşağı temsil etmektedir. Bu kuşakta doğup büyüyen nesil interneti hayatının vazgeçilmez bir parçası olarak görmektedir. Dijital yerliler Y kuşağından sonra dünyaya gelmiştir. Teknoloji içerisinde büyüyen bu kuşak, Prensky(2001:1-2)'a göre kendisinden önce gelen kuşaklardan birçok yönde farklılaşmaktadır. Dijital yerliler hayatlarının çoğunun internette geçirmektedir. Bu yüzden dijital yerliler çevrimiçi ve çevrimdışı hayat arasında bir ayrım görmemektedir. Bunun yerine tek bir kimliğe (profile) sahiptirler. İnternette olmadıkları zaman kendilerini rahatsız ve huzursuz hissetmektedirler. Dijital okuryazarlıkları diğer kuşaklara göre daha iyidir. Ayrıca dijital yerliler basılı ya da dijital bir yazıyı uzun uzun okumaktansa o yazının grafik okumalarını tercih etmektedirler. Bu kuşak doğumundan bu zamana kadar baytlara bağlı olarak hayatlarını sürdürmektedir(John ve Gasser 2017:4).

Bilgiç ve arkadaşları dijital yerlilerin özellikleri şu şekilde belirtmiştir(2011:4):

- Aradıkları bilgiye hızlıca sahip olmak isterler,
- Bir grafiği metin yazılarına tercih ederler,
- Bir makalenin hepsini okumaktansa rastgele okumayı tercih ederler,
- Oyunları, ciddi işlere tercih ederler,
- Bilişsel yapıları sıralı değil, paraleldir,
- Bir şeyi araştırıp, keşfederek öğrenmek isterler,
- Birçok işi aynı anda yapmak isterler.

Yukarıda belirtilen özellikler ışında dijital yerlilerin kendisinden önceki kuşaklardan dijital alanda ciddi bir şekilde farklılaştığını görmekteyiz. Bu farklılaşma dijital yerlilerin siyasal, düşüncel, sosyal gibi birçok alışkanlıklarını da etkilemektedir. Örneğin dijital yerliler tarihsel süreç içerisinde tüketim alışkanlığı farklı olan kuşaktır. Alışverişte müşteri memnuniyeti ve özgürlüğünü tercih etmektedir. Y kuşağı CD çalar ve ilk cep telefonlarıyla büyürken dijital yerliler yeni nesil teknolojik araçlarla büyümektedir(Vromans, 2021). Ayrıca dijital yerlilerin çalışmayı arzu ettiği çalışma şekli ise evde çalışmadır. İş yapma süreçlerinden ziyade sonuç odaklı çalışmayı tercih etmektedir. Dijital yerliler iş yerinde teknolojik araçları etkili ve etkin bir şekilde kullanmaktadır.

Dolayısıyla dijital yerliler teknolojik araçları yaşamlarında en etkin kullanan kuşak olmaktadır. Yaşantısının çoğunda teknolojik araçlarla hareket etmektedir.

4. DİJİTAL KÜLTÜR DİPLOMASİSİ UYGULAMALARININ DİJİTAL YERLİLER ÖZELİNDE BİR DEĞERLENDİRMESİ

21. yüzyıl teknolojik araçların toplum, birey yaşantısını yönlendirdiği ve hareket alanı oluşturduğu bir alandır. Bu alan toplumların, bireylerin algı ve hareketlerini değiştirmekte ya da yönlendirmektedir. Toplumların ya da bireylerin dijital alanda etkin olması devletlerin bu alanda faaliyet gerçekleştirmesini ve araştırma yapmasını sağlamıştır. Bu yüzyılın ilk kuşağı olan dijital yerliler de internet ortamında etkin bir şekilde hareket etmektedir. İnterneti yaşam şekline uyarlayan ve onunla birlikte hareket eden dijital yerliler duygu ve düşüncelerini de internet ortamında oluşturmaktadır. Bu durum dijital yerlilerin internette bilgiye hızlı bir şekilde ulaşmaktadır. Hızlı bilgiye ulaşım dijital yerliler için avantaj olsa da dezavantajı da olmaktadır. Bu yüzden bilgi dezenformasyonuna çoğu kez maruz kalmaktadır.

Devletler dijital ortamda gerçekleştirdikleri diplomasi ile dijital yerlilerin duygu ve düşüncelerini yönlendirmeye çalışmaktadır. Bu yüzden devletler dijital kamu diplomasisine 21. Yüzyılda daha çok önem vermektedir. Dış politika yöneticileri dijital alanda ülkelerini ya da

devletlerini temsil etmek ya da tanıtmak için algı yönetimine başvurmaktadır. Algı yönetiminde ise kültür diplomasisi büyük önem taşımaktadır. Bir ülkenin doğal güzelliklerinin, ülkedeki yaşam standartlarının, ve ülke tanıtımlarının dijital ortamda etkili bir şekilde sunulması, dijital yerlilerin ilgisini çekmektedir. Örneğin, Lord of The Ring filminin büyük bir bölümünün Yeni Zelanda'da çekilmesiyle birlikte(www.newzealand.com) bölgeye turistik geziler artmıştır. Bunu yanı sıra GTA Vice City online oyunun grafikleri Amerika Birleşik Devletleri'nin Florida Eyaletinin en büyük ikinci şehri olan Miami şehrinin sokak, cadde ve yerlerinden oluşmaktadır. Oyun sayesinde birçok dijital yerli Miami şehrine gitmeden orayı sokak sokak, cadde cadde bilmektedir. İlk bölümü 17 Eylül 2021 yılında Güney Kore dizisi olarak Netflix'de yayınlanan Squid Game'deki oynanan oyunlar Güney Kore'nin geleneksel çocuk oyunları olduğu belirtilmiştir. Dizi yayınlandıktan sonra tüm dünyada geniş bir yankı uyandırmış ve birçok etki oluşturmuştur. İzleyiciler dizinin etkisiyle birlikte ülkeye turistik gezilere gitmişler ve kültürlerini daha yakından tanımışlardır. Squid Game de oynanan oyunlardan birisi olan kalamar oyunu Güney Kore'nin liman kenti olan Ulsan 'da ortaya çıkmıştır. Bu sebeple 2021 Ekim ayının birinci ve ikinci haftasında kente 10.000'den fazla turist Baline Kültür Köyü'ne gittiği bildirilmiştir(Pulse, 2021).

Dijital yerliler yukarıda belirtilen tüm etkinliklere ciddi önem vermiş ve ülkeler hakkında bilgiler edinmişlerdir. Sadece bilgi edinmekle kalmayıp etkinliklere katılmış ve oralara ziyaretlerde bulunmuşlardır. Dijital yerliler kültür diplomasisi faaliyetlerine kayıtsız kalmamakta birlikte bizzat faaliyetlerin içerisinde etkin rol oynamaktadır.

Devletler dijital kamu diplomasisi faaliyetlerini günümüzde etkin bir şekilde kültür diplomasisi ile yürütmektedir. Bu sayede uluslararası alanda ciddi bir ulus marka algısı oluşturmakta ve destek kazanmaktadır. Dijital yerliler ise internet ortamında çoğu kez kültür diplomasisi ile karşılaşmaktadır. Dijital ortamda etkin kullanılan kültür diplomasisi faaliyetleri, dijital yerliler üzerinde olumlu etkiler oluşturabilme imkanı sağlamaktadır.

SONUÇ

Kuşaklar geçmişten günümüze kadar sınıflandırılarak gelmektedir. Belli dönemlerde, belli yaşanmışlık ile birlikte ortaya çıkan kuşaklar toplumsal olaylardan bağımsız bir şekilde hareket etmemektedir. Her kuşağın kendi döneminde toplumsal olaylar gerçekleşmiştir. Kim zaman internetin icadı, kimi zaman savaşlar kimi zaman ise ekonomik ya da sosyal olaylar kuşakları ortaya çıkartmaktadır. Dijital yerliler de teknolojik gelişmelerin en yoğun olduğu dönemde doğan ve büyüyen kuşak olmaktadır. Teknoloji ile birlikte hareket eden dijital yerliler teknolojiyi kendisinden önceki kuşaklardan daha iyi kullanabilmektedir. Birçok bilgiyi internetten öğrenen dijital yerliler dünyayı tanıma konusunda da internet uygulamalarını kullanmaktadır.

İnternet uygulamalarıyla birlikte dünyayı ve ülkeleri tanımaya başlayan dijital yerliler uluslararası alanda devletlerin hedef kitleleri konumuna gelmiştir. Devletler internet uygulamaları üzerinden dijital yerlilere birçok faaliyetler gerçekleştirmektedir. Kültür diplomasisi bu faaliyetler içerisinde etkin ve etkili kullanılmaktadır. Amerika Birleşik Devletlerinde Hollywood film endüstrisi kültür diplomasisini hedef kitlelerine direkt sinema aracılığıyla uygulamaktadır. Öğrenci değişimleriyle birlikte devletlerin ülkelerine gelen öğrenci ve akademisyenlere ülke tanıtımı için sempozyum, kongreler düzenlemesi, Covid-19 sebebiyle dünyanın kapanmasıyla birlikte dünyaca ünlü müzelerin çevrimiçi olması, dünyaca ünlü kişilerin sosyal medyada yaşadığı şehirlere dair fotoğraflar paylaşması, dünyaca ünlü edebiyat

kitaplarının filmlerinin çekilmesi ve izleyenlerin oralara ziyaret etmesi kültür diplomasisinin birkaç örneği olarak verilmektedir.

Dijital yerliler dijital ortamdaki faaliyetlere önem vermekte ve merak ederek araştırmaktadır. Hayatının çoğunun dijital alanda gerçekleşen dijital yerliler bilgilere buralardan ulaşmaktadır. Bu yüzden devletler dijital kamu diplomasisi uygulamalarında tanıtım ve bilgilendirmeye ağırlık vermelidir. Tanıtım ve bilgilendirmenin ağırlıklı olduğu kültür diplomasisi devletlerin amaç ve hedeflerine hizmet etmektedir. Dijital alanda gerçekleştirilecek dijital kültür diplomasisi dijital yerlerin ülkeler hakkında bilgi sahibi olmasını sağlayacak ve ülkeyi tanıyacaktır. Devletlerin dijital kültür diplomasisi uygulamalarında dijital yerlilerin istek ve taleplerine göre faaliyetler düzenlenmesi önerilmektedir. Ayrıca oluşturulacak faaliyetlerde görselliklerin ve grafiklerin daha fazla kullanılması dijital yerlilerin daha hızlı bilgilenebilmesine yol açacaktır. Bu bilgilendirmeler ışığında devletler şeffaf ve kısıtlayıcı olmamalıdır. Dijital yerlilerin özgürlük alanını kısıtlamaya yönelik faaliyetlerden devletler kaçınılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aydın, A. ve Poyraz, E. (2020). *Mavi Marmara Saldırısı Sonrası Süreçte Türkiye'nin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri*. Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9 (1) , 15-29 .
- Adıgüzel, O. , Batur, H. Z. ve N. Ekşili (2014). Kuşakların Değişen Yüzü Vey Kuşağı İle Ortaya Çıkan Yeni Çalışma Tarzı: Mobil Yakalılar. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , (19) , 165-182
- Bilgiç, G. H, Duman, D. ve Seferoğlu, S. S. (2011). “*Dijital Yerlilerin Özellikleri ve Çevrim İçi Ortamların Tasarlanmasındaki Etkileri*”, İnönü Üniversitesi, Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, s. 257-263, Malatya.
- Cull, J.N. (2009). *Public diplomacy: lessons from the Past*. Figueroa Press, Los Angeles.
- Cumming, C.M. (2009). *Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey*, Americans for the Arts (formerly Center for Arts and Culture).
- Ekşi, M. (2015). Kültürel Diplomasi ve Yunus Emre Enstitüsü, Şahin M., Çevik, B.S.(Ed.), *Türk Dış politikası ve Kamu Diplomasisi*, Nobel Yayınevi, 1. Basım, Ankara.
- John P. ve U. Gasser (2017). *Doğuştan Dijital, Dijital Yerlilerin İlk Kuşağını Anlamak*. N. Aydın(çev.), İkü Yayınevi, İstanbul. 1. Baskı.
- Kalın, İ. (2011). Soft Power and Public Diplomacy in Turkey. *Perceptions Journal of International Affairs*, 16 (3) , 5-23
- Lewis, D. (2014). *Digital diplomacy*. Retrieved from <http://www.gatewayhouse.in/digital-diplomacy-2/> (16 Ekim 2021).
- Mccrindle, M (2014). *The ABC of XYZ Understanding The Global Generations*, A Mccrindle Publication,3. Basım. Australia

- Prensky, M. (2001). Digital Natives and Digital Immigrants. *On the Horizon (MCB University Press, Vol. 9 No. 5, October 2001)*
- Pulse (2021). S. Korean tourist locations borrow 'Squid Game' themes as life slowly returns to normal, <https://www.bangkokpost.com/travel/2205031/s-korean-tourist-locations-borrow-squid-game-themes-as-life-slowly-returns-to-normal>, Erişim Tarihi: 22.01.2022.
- Statista (2021). Internet use by age group worldwide as of November 2019. <https://www.statista.com/statistics/272365/age-distribution-of-internet-users-worldwide/> 10.12. 2021
- Titizian, M. (2014). The Independence Generation, <https://asbarez.com/the-independence-generation/>. Erişim Tarihi: 30.09.2021.
- Tuch, N. H. (1990). Communicating With The World U.S. Public Diplomacy Overseas, Institute for the Study of Diplomacy, Georgetown University, Washington, D.C., 1. title Roman and French diplomatic traditions, Munich, GRIN Verlag, <https://www.grin.com/document/375814>
- Turhan, D.G. (2016). Bilgi Toplumu Kavramı Çerçevesinde Dijital Yerliler ve Dijital Aktivizm, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta.
- Vromans, M. (2021). Catering to digital natives: how to tailor your CX to Millennials and Gen Z, <https://dpdk.com/stories/catering-digital-natives-how-tailor-your-cx-millennials-and-gen-z>.
- www.newzealand.com (2021). The Lord Of The Rings Filming Locations, <https://www.newzealand.com/my/feature/the-lord-of-the-rings-trilogy-filming-locations/> 11.12.2021.
- Wescott, N.(2008). Digital Diplomacy: The Impact of the Internet on International Relations OII Working Paper No. 16, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1326476> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1326476>

LİMİTED ŞİRKET VERGİ BORÇLARININ ÖDENMESİNDE ORTAKLARIN SORUMLULUĞU

Makale Gönderim Tarihi: 05.05.2022
Makale Kabul Tarihi :20.06.2022

Önerilen Atf Gösterimi : Bakmaz, Z.(2022). Limited Şirket Vergi Borçlarının Ödenmesinde Ortakların Sorumluluğu , Uluslararası Sosyal, Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi (USSMAD), C:2 S:1 , 12-33.

Zübeyir BAKMAZ¹

Özet

Limited şirketlerin vergi konusuna girecek türden işlemler yapması, şekli ve maddi vergi ödevlerinin ifa edilmesiyle yükümlü kılınmalarına sebebiyet vermektedir. Ancak, söz konusu vergisel yükümlülüklerin ifasının bu şirketler adına bunların yetkili organları tarafından yerine getirilmesi gerekmektedir. Vergisel borçların ifa edilmemesi veya eksik ifa edilmesi durumunda ikinci derece sorumluluk uygulaması söz konusu olmaktadır. Vergi hukuku limited şirketlerin maddi ve şekli vergi ödevlerindeki sorumluluk uygulamasını özel norm olarak düzenlemiştir. Bu özel normlar incelendiğinde, limited şirketler adına tahakkuk etmiş ve ödenmemiş bulunan vergi borçlarının tahsilinde ortaklara önemli sorumluluklar yüklenildiği görülmektedir. 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun'da, limited şirketlerin hem mevcut ortaklarının hem de eski ortaklarının sorumlulukları hüküm altına alınmıştır. Aynı kanunda, kanuni temsilcilerin sorumlulukları ayrıca düzenlenmiştir. Diğer taraftan, 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nda yer alan vergi borcunun tahsiline yönelik fer'i sorumluluk hükümleri, limited şirketlerin ortaklarını ve kanuni temsilcilerini de kapsar niteliktedir. Bu düzenlemelerle, limited şirketlerden tahsil edilemeyen vergi borçlarından dolayı birden fazla kişi çok sayıda normla sorumluluk kapsamına alınmıştır. Bu durum ise, uygulamada ihtilafları da beraberinde getirmiş ve söz konusu uyuşmazlıklar hakkında yüksek yargı organları önemli içtihatlarla bulunmuştur.

Anahtar Sözcükler: Limited şirket, sorumluluk, vergi borcu, kanuni temsilci, şirket ortağı.
Jel Kodları: H20, K34.

LIABILITY OF PARTNERS IN PAYMENT OF LIMITED COMPANY'S TAX DEBTS

Abstract

Performance of types of transactions by the limited liability companies subject to taxation leads them to be held as responsible as a result of execution of formal and pecuniary tax liabilities. However, the performance of the said tax liabilities must be fulfilled by their authorized organs in relation to these companies. In case of non-performance or incomplete performance of tax liabilities, secondary liability is involved. Tax law has regulated the liability practice of limited liability companies in pecuniary and formal tax debts as a special norm. When such special norms are examined, it is seen that partners have important responsibilities in the collection of tax debts that have been accrued on behalf of limited liability companies

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2159-4106>.

and have not been paid. In the Law on Collection Procedure of Public Receivables No. 6183, the liabilities of both current and former partners of limited liability companies are stipulated. In the same law, the liabilities of the legal representatives are also regulated. On the other hand, the secondary liability provisions for the collection of tax debt in the Tax Procedure Law No. 213 also cover the partners and legal representatives of limited liability companies. With these regulations, more than one person is included into liability with many norms for tax debts that cannot be collected from limited liability companies. This situation, on the other hand, has led to disputes in practice and the higher judicial boards have made binding jurisprudences on the disputes in question.

Keywords: Limited company, responsibility, tax debt, legal representative, company partner.

Jel Codes: H20, K34.

GİRİŞ

6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'na (TTK'ya) göre, limited şirket borçlarından malvarlığı ile şirket sorumludur. Ortakların sorumluluğu ise, taahhüt etmiş buldukları sermaye payı ile sınırlı ve yalnızca şirkete karşıdır (Bahtiyar, 2017, s. 412). Sermaye borcunun ve ek ödeme yükümlülüğünün yerine getirilmesini isteme hakkı şirkete aittir (Bilgili ve Demirkapı, 2013, s. 617). Taahhüt edilen sermaye payının ödenmemesi durumunda şirket alacaklılarının doğrudan ortaklara müracaat hakkının bulunmadığı ve bu bağlamda şirket alacaklılarının ortakları dava ve takip edemeyeceği ifade edilmektedir (Bahtiyar, s. 412). Ancak, "ortaklar sınırlı sorumludur" demek yanıltıcı olabilmektedir (Bahtiyar, s. 468). Dolayısıyla, sermaye koyma borcunun ve ek ödeme yükümlülüğünün tamamını ifa eden bir limited şirket ortağından ne limited şirketin ne diğer ortakların ne de alacaklıların herhangi bir talepte bulunmaya hakkı vardır (Tekinalp, 2012, s. 335). Fakat sermayenin iade edilmiş olması, haksız kâr payı veya faiz ödenmiş olması hallerinde şirkete karşı olan sorumluluk o miktarda yeniden doğar (Bahtiyar, s. 468).

Ortağın sorumluluğunun sadece limited şirkete karşı olmasına ve bunun sınırını da koymayı taahhüt ettiği esas sermaye payı teşkil etmesine (Pulaşlı, 2013, s. 704) karşın, vergi hukuku söz konusu olduğunda ortaklar son derece önemli ve geniş bir yükümlülük altına girmektedir. Gerek 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nda (VUK'da) gerekse 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun'da (AATUHK'da) yer verilen normlar, limited şirket malvarlığından karşılanamayan amme alacaklarının ödenmesinden ortak ve kanuni temsilcilerin sorumlu tutulmasını sağlar niteliktedir. Böylelikle, amme alacakları bakımından, kamu kurumlarına ayrıcalık tanınmış olmaktadır. Gerçekten de şirketin normal alacaklıları hiçbir şekilde ortakları takip edemezken, kamu kurumları amme alacaklarından dolayı ortaklara başvurabilecektir (Şener, 2012, s. 712).

Amme alacağı kavramı, VUK'un şümulüne giren vergilerin yanı sıra gümrük vergisi, ecrimisil, sosyal güvenlik primi gibi birçok kamusal borcu da içine almaktadır. Bu çalışmada, limited şirket ortaklarının sorumluluğu sadece VUK'un şümulüne giren vergi borçlarının ödenmesi bakımından incelenmiş ve limited şirketler adına VUK'a göre kesilen vergi cezaları da vergi borcu olarak kabul edilmek suretiyle ele alınmıştır.

1. ORTAKLARIN FER'İ SORUMLULUĞU: AATUHK'NIN 35'İNCİ MADDE UYGULAMASI

TTK'ya göre, limited şirket ortağının asli borcu sermaye taahhüdünü ifa etmekten ibaret olup, bu borcu ifa eden ortağın sorumluluğu da sona erer (Bahtiyar, 2017, s. 468). Böylelikle, ticaret hukukunda “ortakların şahsi mamelekleri ile şirketin mamelekinin birbirinden ayrılması ilkesi” benimsenmiştir (Şener, 2012, s. 711). Ancak, AATUHK'da söz konusu ticaret hukuku ilkesine önemli bir istisna getirilmiştir (Kaneti, Ekmekci, Güneş ve Kaşıkçı, 2019, s. 583). Çünkü, AATUHK'da limited şirketlerin hem ortaklarının hem de kanuni temsilcilerinin sorumluluklarını düzenleyen ve birbirinden bağımsız nitelik arz eden normlar mevcuttur.

Borç ve sorumluluk bir madalyonun iki yüzü gibidir. Borçluluk olan her durumda sorumluluk da vardır (Öncel, 1983, s. 41). Borçlunun edimin ifası için alacaklıya karşı malvarlığı ile sorumlu olması, gerçek ve teknik anlamda sorumluluktur. Burada borçlu, borçlanmış olduğu edimin ifasını alacaklıya karşı malvarlığı ile garanti etmektedir (Ayhan, 1992, s. 52). Bu açıdan, her vergi mükellefi aynı zamanda kendi vergi borcunun sorumlusu olmaktadır (Öncel, s. 41). Ancak, sorumluluk kavramı teknik ve gerçek (geniş) anlamda sorumluluk dışında bazı dar anlamlarda da kullanılmaktadır (Ayhan, s. 52). Sorumluluk kavramının dar anlamıyla kullanıldığı yerlerden birisi de vergi hukukudur. Gerçekten, vergi hukuku sorumluluk kavramını “bir başkasının borcu için kovuşturulmayı ve görevlendirilmeyi” öngören dar anlamı ile ele almaktadır (Öncel, s. 46). Bunun en iyi örneklerinden birisi AATUHK'nın 35'inci maddesinde öngörülen sorumluluk uygulamasıdır.

AATUHK'nın “limited şirketlerin amme borçları” kenar başlıklı 35'inci madde hükmüne göre, şirket sermayesi limited şirketin amme alacağından olan borcunu (ve bu bağlamda vergi borcunu) karşılamaya yetmezse alacaklı tahsil (vergi) dairesi şirket ortaklarını (sermaye hisseleri oranında) şahsi malları ile takip edebilecektir (Akmansu, 1954, s. 152). Ortakların şirkete ait amme borçları karşısındaki bu sorumlulukları fer'i niteliklidir (Budak ve Er, 2013, s. 83). Birinci derecede sorumluluk limited şirket tüzel kişiliğine aittir (Şener, 2012, s. 712). Başka bir anlatımla, limited şirkete ait vergi ve cezaların ödenmesinde şirket tüzel kişiliği asıl sorumlu (asıl vergi borçlusu), ortak ise mükellef yanında sorumlu (fer'i vergi borçlusu) olmaktadır. Ortakların alacaklı vergi dairesine karşı ikinci derecede muhatap kılınmaları, sorumluluğun müşterek olmasından kaynaklanmaktadır. Müşterek sorumlulukta vergi dairesi, alacağını önce mükellefin kendisinden talep etmekte, ondan alamazsa vergi sorumlusuna başvurmaktadır (Gerçek, 2005, s. 178).

Ortakların sermaye payı oranında sorumluluğu, sermaye şirketlerinden sadece limited şirketler için geçerlidir (Gerçek, 2020, s. 55). Kanun koyucu bu ayrımın sebebini “*limited şirketlerin, kuruluşundaki kolaylık nedeniyle vergi sisteminde yer alan bazı müesseselerden haksız kazanç temin etmek için sahte veya özü itibarıyla yanıltıcı belge düzenlemek gibi amaçlarla da kurulabilmesine*” bağlamıştır. 35'inci madde düzenlemesiyle, vergi sisteminden haksız yararlanma amacına karşı caydırıcı bir hüküm getirmek ve mali sistemin tahribatına yönelik bu tip olumsuzlukların giderilmesine yardımcı olmak istenilmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, 1998, s. 18).

Öte yandan, TTK limited şirket ortağının aynı zamanda şirket kanuni temsilcisi olabilmesine izin vermekte ve hatta bazı durumlarda bunu zorunlu kılmaktadır. Çünkü, TTK'nın 623'üncü maddesine göre, şirketin yönetimi ve temsili, müdür sıfatını taşıyan bir veya birden fazla ortağa veya tüm ortaklara ya da üçüncü kişilere verilebilmektedir. Ancak, en

azından bir ortağın, şirketi yönetim hakkının ve temsil yetkisinin bulunması gerekmektedir. İşte, bir kişinin hem ortak hem de kanuni temsilci (müdür) sıfatını haiz olması bu kişinin hangi sorumluluk normuna göre takip edileceği sorusunu beraberinde getirmektedir. Bu bölümde, müdürlük görevi bulunmayan yalnızca ortak sıfatını haiz şahısların ödeme sorumluluğu önce genel ardından özel olarak inceleme konusu yapılmıştır.

1.1. “Limited Şirketlerin Amme Borçları” Başlıklı Düzenlemenin Ortak ve Genel Esasları

Tüzel kişilik bünyesinde verginin konusunu teşkil bir işlem yapılarak vergiyi doğuran olaya sebebiyet verilmesi, tüzel kişilere hem maddi hem de usuli ödevler yüklemekte ve bunları mükellef kılmaktadır (Gelirler Genel Müdürlüğü [GGM], 1949, s. 164). Çünkü, Türk Medeni Kanunu'nun (TMK'nın) 50'nci maddesine göre, tüzel kişilerin yetkili organlarının hukuki işlemleri ve diğer bütün fiilleri tüzel kişiyi borç altına sokmaktadır. TMK'nın 50'nci maddesi açısından borcun kaynağının herhangi bir önemi bulunmadığından gerek özel borçlar gerekse vergi borçları limited şirketin borcu olmaktadır. Bu nedenle, yetkili kişinin yaptığı işlemlerden doğan hak ve borçların (vergi borçları dâhil) tamamı mükellef konumundaki limited şirkete intikal etmektedir (GGM, s. 168). Öte yandan, VUK'un 333'üncü maddesinde “tüzel kişilerin idare ve tasfiyesinde vergi kanunlarına aykırı hareketlerden doğan vergi ziyai ve usulsüzlük cezalarının, fiili işleyen gerçek kişi yerine, tüzel kişiler adına kesileceği” hüküm altına alınmıştır. Dolayısıyla, limited şirket yetkili organı tarafından açıklanan irade vergi normlarına ister uygun isterse aykırı olsun her iki durumda da vergi ve cezanın ödenmesinden asıl sorumlu tüzel kişilik (limited şirket malvarlığı) olmaktadır. Görüleceği üzere, kendisini meydana getiren ortaklarından ayrı ve bağımsız bir kişiliği bulunan limited şirket (yetkili organları aracılığıyla) kendi nam ve hesabına irade beyanında bulunmak suretiyle maddi ve şekli vergi ödevlerinin asıl sorumlusu olmaktadır. Bu nedenle, vergi dairesi alacağını limited şirketin malvarlığından tahsil etmektedir.

Kamu icra hukukunda, kural olarak, amme borçlusu borçlarından dolayı kendi malvarlığıyla sorumlu tutulmaktadır (Karakoç, 2017, s. 471). Ancak, AATUHK'nın 35'inci maddesinde yapılan düzenleme ile bu genel kurala bir istisna getirilmiştir. Böylelikle, takip konusu amme alacağının asıl amme borçlusu olan limited şirketin malvarlığı yanında üçüncü kişilerin (ortakların) malvarlıklarından da karşılanabilmesine imkân tanınmıştır.

35'inci madde hükmü üç fıkradan oluşmaktadır. Anılan maddenin birinci fıkrasında limited şirketlerin mevcut/hâlihazırdaki ortaklarının ödeme sorumluluğu düzenlenmişken, ikinci ve üçüncü fıkralarında ise paylarını devretmiş ortakların ödeme sorumlulukları hüküm altına alınmıştır. 35'inci maddenin 2 ve 3'üncü fıkralarında 1'inci fıkraya yapılan açık yollama gereği “*şirketten tamamen veya kısmen tahsil edilemeyen veya tahsil edilemeyeceği anlaşılan amme alacağından sermaye hisseleri oranında doğrudan doğruya sorumlu olurlar ve bu Kanun hükümleri gereğince takibe tabi tutulurlar*” hükmü maddenin tamamını kapsar hale gelmiştir. 35'inci maddede öngörülen sorumluluk uygulamasının hem hâlihazırdaki ortakları hem de sermaye payını devreden ortakları kapsayan genel özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

-*Sorumluluğun Fer'iliği*: 35'inci madde lafzından, öncelikle limited şirketin malvarlığına başvurulmasının zorunlu olduğu, şirketten kısmen ya da tamamen bir sonuç alınamaması durumunda ise ortağın şahsi malvarlığına gidilebileceği sonucu çıkmaktadır. 35'inci madde uygulamasında birden fazla kişinin (şirket ve ortakların) hiyerarşik bir sıra

dâhilinde (öncelik-sonralık ilişkisi içerisinde) alacaklı vergi dairesinin muhatabı olması, buradaki sorumluluğun müşterek ve fer'i olduğunu göstermektedir.

-Sorumluluğun Tahsilat Muhatablığı Niteliği: Madde hükmü ile ortaklara yüklenen sorumluluğun sadece alacaklı tahsil (vergi) dairesine ödeme yapılmasından ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Ortaklar yalnızca para borcunun ifasıyla yükümlü kılındıkları için, ortakların gerek kendi adlarına gerekse limited şirket adına herhangi bir şekli edimde bulunmaları mevzu bahis değildir. Dolayısıyla, bu sorumluluk aslında bir “vergi sorumluluğu” olmayıp, “tahsilat muhatablığı sorumluluğu” olmaktadır. Başka bir deyişle, limited şirket ortağının 35’inci maddeden doğan sorumluluğu tahsil ile ilgilidir (Danıştay İBK, 2018).

-Kusursuz Sorumluluk: Ortakların limited şirketin amme borçlarından sorumlu tutulması konusunda paydaş olma dışında herhangi bir şart getirilmediğinden, ortaklar için kusursuz sorumluluk öngörülmüştür. Esasen, limited şirket ortağı olmak, şirketin yönetimi konusunda irade kullanmayı gerektiren hak ve yükümlülük doğurmadığından, ortakların kusur yönünden değerlendirmeye tabi tutulmasına olanak yoktur (Ankara BİM 3. Vergi Dava Dairesi, 2020). Bu nedenle, vergi borcunun şirket malvarlığından karşılanamamasında ortağın herhangi bir kasıt veya ihmalinin bulunup bulunmadığına bakılmamış, geçmişte veya şimdi ortak sıfatının taşıyor olması yeterli kabul edilmiştir. Madde uygulamasında, esas sermaye payının ödenip ödenmediğinin de herhangi bir önemi bulunmamaktadır². Sermaye borcu, ortağın şirkete karşı borcudur ve ödemekle sona erer. Amme borcu ise, şirket tüzel kişiliğinin borcudur (Can, 2017, ss. 63-64). Taahhüt edilen esas sermaye payının tamamı ödenmiş olsa bile ortaklar yine de 35’inci madde kapsamında şahsi malvarlıklarıyla takip edilebilecektir (Arslaner, 2010, s. 79). Hatta şirket tüzel kişiliğinin sona ermesinden sonra bile ortaklar gene sermaye hisseleri oranında şahsi malvarlıkları ile şirket amme alacaklarının ödenmesinden sorumlu tutulmaktadır (Karakoç, 2016, s. 135). Görüldüğü üzere, ortakların kurtuluş beyyinesi ileri sürerek ödeme sorumluluğundan kurtulmalarına yasal imkân bulunmamaktadır. Limited şirket ortaklarına yüklenen bu sorumluluk, yapı olarak sermaye şirketi kurulma mantığı ile çelişmektedir. 35’inci madde hükmüyle birlikte, limited şirketlerde tüzel kişilik perdesi sınırlı olarak (sermaye hissesi oranında) kaldırılmıştır (Çelik, 2000, s. 125). Bu yönüyle, 35’inci madde hükmü limited şirket ortağı olmayı, amme alacakları açısından, sermaye şirketi ortağı olmaktan çıkarmıştır (Yılmaz, 2015, s. 357). 35’inci maddenin bu hükmü ile yasal sistemdeki ahengin ve dengelerin bozulduğu, şayet limited şirketin bir ticaret şirketi olarak Türk ticari hayatındaki yerini koruması ve liberal ekonomi içindeki işlevini sürdürmesi isteniyorsa limited şirketin en belirgin niteliği olan sınırlı sorumluluk ilkesini ortadan kaldıran bu hükmün en kısa sürede değiştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Çamoğlu, 2007, s. 255).

-Malvarlığı ile Sorumluluk: Kanun koyucu 35’inci maddenin tamamı için geçerli olmak üzere “doğrudan doğruya sorumlu olurlar” ifadesini kullanmak suretiyle, ortakların tüm şahsi malvarlıklarıyla sorumlu tutulmasını amaçlamıştır. Limited şirketin ortakları eğer gerçek kişi ise, sorumlulukları (sermaye paylarına isabet eden miktarla sınırlı olmak üzere) tüm malvarlıklarını kapsar. Ortağın tüzel kişi olması halinde ise, sorumluluk ortak tüzel kişinin

² Bununla birlikte, sermaye koyma borcu muaccel olduğu hâlde yerine getirmemiş ortağın borcu şirket tüzel kişiliğinin alacağı hükmünde olup, şirketin malvarlığına dâhildir. Vergi idaresi bu gibi durumlarda, AATUHK uyarınca, öncelikle şirketten tahsil edebileceği malları tahsil etmekle yükümlüdür. Bu nedenle, alacaklı tahsil dairesi AATUHK’nın 79’uncu maddesi (üçüncü şahıslardaki alacakların haczedilmesi normu) çerçevesinde öncelikle sermaye borcunu yerine getirmemiş ortağa başvurarak söz konusu şirket alacağının kendisine ödenmesini talep etmelidir. Aksi takdirde, diğer ortaklar, şirketin takip edilmediği def’ini vergi idaresine karşı ileri sürebilecektir (Aksu Özkan, 2020, s. 257)

malvarlığı ile sınırlı olur (Gerçek, 2020, s. 56). Bu itibarla, bir limited şirketin ortakları arasında başka bir limited şirketin bulunması halinde, iştirak edilen şirketin vergi borçları nedeniyle iştirakçi (ortak) konumundaki limited şirketin kendi ortaklarının ödeme sorumluluğuna gidilemez. Çünkü, AATUHK kapsamında bir limited şirketin ortaklarına fer'i vergi borçlusu sıfatıyla gidilebilmesi, ancak o limited şirketin bizzat asıl vergi borçlusu olması halinde mümkündür. Oysaki, AATUHK'nın gerek 35'inci gerekse mükerrer 35'inci ve VUK'un 10'uncu maddelerindeki düzenlemeler "borçluluk" değil, "borçtan sorumluluk/tahsilat muhataplığı sorumluluğu" olarak düzenlenmiştir (Kızılot, Şenyüz, Taş ve Dönmez, 2008, s. 85).

-Sorumluluğun Miktar Yönünden Sınırlılığı: Ortaklar ödenmeyen şirket vergi borcunun hisse oranlarına isabet eden sınırlı bir kısmından tüm malvarlıkları ile sorumludurlar. Buna göre, limited şirket ortaklarının şirketin vergi borçlarından ötürü sınırsız, ancak şirketteki sermaye payları oranında sınırlı bir sorumluluğu söz konusudur (Tekin, 2007). Örneğin, iki ortaklı ve esas sermayesi 100.000 TL olan bir limited şirket bulunmaktadır. Ortaklardan Bay (A) 60.000 TL, Bayan (B) de 40.000 TL nakit sermaye getirmiştir. Şirketin ödenmemiş 200.000 TL'lik vergi borcu bulunmaktadır. Bu borcun (% 60'ından) 120.000 TL'sinden Bay (A) ve (% 40'ından) 80.000 TL'sinden de Bayan (B) sorumlu olacaktır (Aksu Özkan, 2020, s. 257). Maddede yer alan sınırlı sorumluluk uygulaması, sermaye payı oranının amme alacağının ödenmesindeki parasal sorumluluğun ölçütü olmasına sebebiyet vermiştir (Ağar, 2009, s. 75). Kendi sermaye payı itibarıyla hissesine düşen borcu ödeyen ortak takipten kurtulacak ve ödeme tarihinden itibaren gecikme zammı vb. müeyyidelere muhatap olmayacaktır (Özbalcı, 2001, s. 356).

-Amme Alacağının Türü Yönünden Sorumluluğun Kapsamı: Her bir ortağa isabet eden borç miktarının tespitinde, limited şirketten karşılanamayan vergi ve cezalardan oluşan asıl vergi borcunun yanısıra söz konusu asıl borca ilişkin olarak ödeme/tahsil tarihinde ortaya çıkan gecikme zammının (fer'i vergi borcunun) da nazara alınması gerekir. Amme alacağı terimi, AATUHK'nın 1 ve 3'üncü maddeleri uyarınca, "vergi, vergi cezası gibi asli ve gecikme zammı, faiz gibi fer'i amme alacaklarını" kapsamaktadır. 35'inci maddede limited şirket malvarlığından karşılanamayan "amme alacağı"ndan bahsedildiğine göre, her bir ortağın sermaye hissesi oranı ile çarpılacak olan borç tutarının vergi, ceza, gecikme faizi ve gecikme zammı toplamından teşekkül etmesi gerektiği tartışmasızdır.

-Sorumluların Amme Borçlusu Sayılmaları: AATUHK'nın "amme borçlusunun" tanımının yapıldığı 3'üncü maddesindeki "amme alacağını ödemek mecburiyetinde olan hakiki ve hükmi şahısları ... ifade eder" düzenlemesi, şirketin amme borçlarını şahsi malvarlığından ödemek zorunda olan ortağı da kapsar niteliktedir. Dolayısıyla, limited şirket vergi borçlarının ödenmesinden sorumlu olan gerçek veya tüzel kişi ortaklar söz konusu 3'üncü madde uyarınca amme borçlusu olup, AATUHK'nın 54 ve müteakip maddelerine göre şahsen takip edilecektir. Öte yandan, şirket ortaklarının amme borçlusu sayılması, yeterli şartların varlığı halinde, bu ortakların şahsi malvarlıkları üzerinde AATUHK'nın teminat isteme, ihtiyati haciz, ihtiyati tahakkuk gibi kamu alacağını güvence altına alan hükümlerinin uygulanmasını mümkün hale getirmiştir. Ancak, ortak hakkında alınmış ihtiyati haciz vb. koruma kararı olmaksızın mükellef şirket adına alınan koruma kararına dayanılarak şirket ortağının şahsi malvarlığına ihtiyati haciz vb. güvence hükümlerinin uygulanması mümkün değildir (Danıştay 3. Dairesi, 1990; Danıştay 4. Dairesi, 1999).

-Şirketin Hukuki Varlığı Yönünden Sorumluluğun Kapsamı: 35'inci maddede, limited şirketin tasfiye haline girmiş veya tasfiye edilmiş olması durumundan hiç bahsedilmemiştir. Bu

bağlamda, bilhassa, tasfiye edilerek tüzel kişiliği ticaret sicilinden silinmiş olan limited şirketlere ait amme borçlarının ödenmesinden ortakların sorumlu tutulup tutulamayacakları noktasında 35'inci maddede boşluk bulunmaktadır. Oysaki, limited şirket müdürleri de dâhil olmak üzere kanuni temsilcilerin (ödeme) sorumluluklarını düzenleyen VUK'un 10'uncu ve AATUHK'nın mükerrer 35'inci maddelerinde “tüzel kişilerin tasfiye haline girmiş veya tasfiye edilmiş olmaları, kanuni temsilcilerin tasfiyeye giriş tarihinden önceki zamanlara ait sorumluluklarını da kaldırmaz” şeklinde özel belirlemeler yapıldığı görülmektedir. Kanun koyucuyu bu şekilde özel belirleme yapmak zorunda bırakan temel etken, tasfiyesi tamamlanan bir şirketin hukuk âlemindeki varlığının sona ermesidir. İşte, tasfiye edilmekle hukuken yok olan bir limited şirketin amme borçlarından dolayı ortaklık ilişkisi ve ortak sıfatı üzerinden ödeme sorumluluğuna gidilip gidilemeyeceği noktasında belirsizlik söz konusudur. Yargıya intikal eden uyuşmazlıklarda “asıl amme borçlusu limited şirketin tasfiyesi tamamlanmak suretiyle tüzel kişiliği sona ermiş olsa bile ortakların 35'inci madde kapsamındaki sorumluluklarının devam edeceği” yönünde içtihatlarda bulunulduğu görülmektedir (Danıştay 4. Dairesi, 2016; Danıştay 3. Dairesi, 2012; Danıştay 4. Dairesi, 2020, Danıştay 3. Dairesi, 2021). Bu bağlamda, tasfiyesi tamamlanarak tüzel kişiliği sona eren limited şirketlere ait vergi borçlarının ortaklardan tahsilinde 35'inci maddenin 1, 2 ve 3'üncü fıkralarındaki usul ve esaslara göre işlem tesis edilmesi gerekeceği tabiidir.

Tasfiyesi tamamlanan limited şirket ortaklarının ödeme sorumluluğunu düzenleyen bir başka kural VUK'un 10'uncu maddesinde yer almaktadır. Anılan maddenin 5'inci fıkrasında yapılan düzenleme ile “limited şirketin tasfiye edilerek tüzel kişiliği ticaret sicilinden silindikten sonra tarh edilen vergi ve kesilen cezalardan tasfiye öncesi dönemlere ait olanlarının ödenmesinden limited şirket ortaklarının şirkete koydukları sermaye hisseleri oranında (ve kanuni temsilcilerle birlikte) sorumlu olacakları” hüküm altına alınmıştır. VUK'un 10/5'inci maddesinde yapılan bu düzenleme, AATUHK'nın 35'inci maddesine nazaran özel norm niteliği taşımakta ve öncelik hakkına sahip olmaktadır. Bu nedenle, limited şirketin tasfiyesi tamamlandıktan sonra VUK kapsamında tarh edilen vergi ve kesilen cezaların ortaklardan tahsilinde AATUHK'nın 35'inci madde hükmü uygulanamayacaktır. Dolayısıyla, tasfiye süreci sona erdikten sonra VUK kapsamında tarh edilen vergi ve kesilen cezanın ait/ilgili olduğu dönem tasfiye dönemine ilişkin ise, artık ortakların ödeme sorumluluğuna gidilmesi hukuken mümkün olamayacaktır. Çünkü, VUK'un 10/5'inci maddesinde limited şirket ortaklarına sadece tasfiye öncesi dönemlere ait borçlarla sınırlı bir sorumluluk yüklenmiştir. Öte yandan, VUK'un 10/5'inci maddesinde hangi dönemdeki ortağın sorumlu olacağı hususunda özel bir belirleme yapılmamıştır. Ancak, gerek 10'uncu maddenin ruhuna gerekse 5'inci fıkranın lafzına bağlı kalındığında “vergi ve ceza borcunun doğduğu, yani bu borcun ait/ilgili olduğu dönemde” ortak sıfatını haiz olanların sorumlu tutulması gerektiği sonucuna varılmaktadır. Ayrıca, söz konusu fıkra hükmünde sermaye payının devredilmesine yönelik bir hüküm yer almadığından, vergi ve ceza borcunun ait/ilgili olduğu (doğduğu) dönemden sonra gerçekleşen hisse devirleri nedeniyle payı devralan kişinin müteselsil sorumluluğuna gidilmesi hukuken mümkün olamayacaktır.

Sonuç olarak, tasfiye edilmekle tüzel kişiliği sona eren limited şirketlere ait vergi borçlarının ortaklardan tahsilinde kanun koyucunun ikili bir ayrıma gittiği anlaşılmaktadır. Bu itibarla, tasfiyenin tamamlanmasından sonra VUK kapsamında tarh ve tahakkuk ettirilen vergi borçlarının tahsilinde VUK'un m. 10/5 hükmündeki özel norma göre, tasfiyenin tamamlanmasından önce tarh ve/veya tahakkuk ettirilen vergi borçlarının tahsilinde ise AATUHK'nın 35'inci maddesindeki genel norma göre ortakların sorumluluğuna gidilecektir.

Tasfiye sürecinde şirketin tüzel kişiliği tasfiye amacıyla sınırlı olmak üzere devam etmektedir (Arslaner, 2010, s. 104). Bu nedenle, tasfiyenin devam ettiği dönemlerde 35'inci madde uygulaması açısından herhangi bir belirsizlik mevcut değildir. Tasfiye devam ederken limited şirketten karşılanamayacağı tespit edilen vergi borçları nedeniyle 35'inci maddenin 1, 2 ve 3'üncü fıkralarındaki koşullar çerçevesinde ortaklar nezdinde gerekli takibatların yapılacağı tabiidir.

1.2. Sorumluluğun Şartları

Vergi borcunun şirket tüzel kişiliğinden karşılanamadığının (mükelleften tahsil edilemediğinin veya tahsil edilemeyeceğinin anlaşıldığının) AATUHK'daki tüm usul hükümlerine (54 ila 76'ncı madde hükümlerine) uygun bir şekilde somut olarak ortaya konulması 35'inci maddedeki fer'i sorumluluğun ön koşuludur. Başka bir anlatımla, amme alacağının asıl borçlu şirketin malvarlığından tahsili için AATUHK'nın öngördüğü şekli ve maddi tüm yolların tüketilmesi, ortakların sorumluluğuna gidilebilmesinin ön koşuludur (Çelik, 2018, s. 113; Danıştay İBK, 2018). Tüzel kişilik aleyhine hiçbir takibat yapılmaksızın doğrudan doğruya ortağa başvurmak mümkün değildir. Örneğin, asıl borçlu limited şirket adına herhangi bir ödeme emri düzenlenmediği ya da usulüne uygun olarak tebliğ edilmediği hallerde şirket açısından amme alacağının kesinleştiğinden bahsedilemeyecek ve ortağın şahsi sorumluluğuna gidilemeyecektir (Danıştay 3. Dairesi, 2020). Bir başka örnek vermek gerekirse, asıl amme borçlusu limited şirket adına düzenlenen ödeme emirleri henüz şirkete tebliğ edilmeden ikincil olarak sorumluluğu bulunan şirket ortağı adına ödeme emri düzenlenmesi ve tebliğ edilmesinde hukuka uyarlık bulunmamaktadır (Danıştay 4. Dairesi, 2020). Bu bağlamda, asıl vergi borçlusu limited şirkete kefil olanlar varsa, kefil hakkında takibata geçilerek sonuçlandırılmadan (Candan, 2006, s. 97) veya kefilen de tahsil edilemeyeceği tespit edilmeden ortağın sorumluluğuna gidilemez (Gerçek, 2020, s. 64).

Limited şirket ortaklarının ödeme sorumluluğuna gidilebilmesinin ön koşulu olan "tahsil edilememe" ve "tahsil edilemeyeceğinin anlaşılması" hallerinin vergi icra hukuku açısından ne anlama geldiği AATUHK'nın 3'üncü maddesinde açıklanmıştır. 3'üncü maddedeki tanımlara bağlı kalındığında, "vergi borcunun tahsil edilemediğinin" söylenebilmesi için, alacaklı vergi dairesi tarafından borçlu limited şirketin aciz halinde olduğunun kanunda öngörülen usule uygun bir şekilde saptanması gerektiği sonucuna varılmaktadır. Alacaklı vergi dairesi tarafından borçlu şirket nezdinde gerçekleştirilen cebri takibatın, mükellef şirket hakkında 75'inci madde mucibince "aciz fişi" düzenlenmesine imkân verecek aşamaya gelmiş olması şarttır. Öte yandan, vergi borcunun limited şirketten "tahsil edilemediği" ortaya konulmamış olsa bile "tahsil edilemeyeceğinin anlaşıldığının" somut bir şekilde tespit edilmesi durumunda yine ortakların ödeme sorumluluğu doğabilecektir. Buna göre, limited şirketin haczedilen malvarlığının değerinin vergi borcunu karşılayamayacağı veya hakkında iflas kararı verilen limited şirketten arandığı vergi borcunun iflas masasından tahsil edilemeyeceğinin anlaşılması gibi nedenlerle vergi dairelerince yürütülen takip muamelelerinin herhangi bir aşamasında vergi borcunun limited şirketten tahsil edilemeyeceği ortaya çıktığı anda ortakların ödeme sorumluluğu başlamaktadır. Görüleceği üzere, alacaklı vergi dairesinin ortakların sorumluluğuna gidebilmesi için, limited şirketten haczederek değerlemesini yaptığı mal, alacak ve hakların satışını beklemesine gerek yoktur (Candan, 2006, s. 53). Ancak, asıl amme borçlusu limited şirket tasfiye edilmiş olsa dahi haczedilen malvarlığının değerinin takip konusu vergi borcunu karşılayıp karşılamadığı ya da ne kadarlık kısmını karşıladığı veya karşılamadığı tespit edilmeden amme alacağının şirketten tahsili olanaksızlığından söz edilemeyecektir. Başka bir anlatımla, limited şirketin mahçuz malına alacaklı vergi dairesinin

yetkili (haczi yapan) memuru ya da (satış) komisyonu tarafından herhangi değer biçilmeden doğrudan ortak adına ödeme emri düzenlenmesinde hukuki isabet bulunmamaktadır (Danıştay VDDK, 2020).

Ortakların ödeme sorumluluğuna gidilebilmesi için, kat'î tahakkuk safhası kapanmış, vade tarihi belli olmuş, tahsil edilebilir hale gelmiş, fakat şirket tarafından vadesinde ödenmemiş bir borcun mevcut olması şarttır (Ankara BİM 3. Vergi Dava Dairesi, 2020). Bu bağlamda, limited şirket adına usulüne uygun vergi/ceza ihbarnamesi tanzim ve tebliğ edildikten sonra ödenmeyerek kesinleşmiş bir vergi borcu olmaksızın ortağın sorumluluğuna gidilmesi hukuken mümkün bulunmamaktadır (Danıştay 4. Dairesi, 2020). Aynı şekilde, tüzel kişiliği ortadan kalkan bir limited şirket adına yapılan tarh ve tahakkuk işlemleriyle ödeme emri içeriği amme alacağının kesinleştiğinden söz edilemeyeceğinden, ortakların sorumluluğuna gidilmesine imkân bulunmamaktadır (Danıştay 3. Dairesi, 2021).

35'inci maddede öngörülen ödeme sorumluluğu, henüz amme alacağı olma niteliği kazanamamış vergi ve cezalar için hüküm ifade etmemektedir. Başka bir ifadeyle, henüz kat'î olarak tahakkuk etmemiş bir vergi borcu için şirketin malvarlığı nezdinde cebri takip ve tahsil (zor alım) işlemlerine başlanamayacak ve bu nedenle ortakların sorumluluğuna gidilemeyecektir. Dolayısıyla, bir limited şirket nezdinde AATUHK'nın 9, 13 ve 17'nci maddeleri uyarınca güvence (koruma) önlemlerine başvurulmasına bağlı olarak ihtiyaten (tedbir amaçlı) tahakkuk ettirilen vergi borçlarına müsteniden ortakların sorumluluğuna gidilmesinde hukuka uyarlık bulunmadığını düşünmekteyiz. Aynı şekilde, limited şirket hakkında vergi incelemesine başlanıldığı ya da limited şirket nezdinde ihtiyati tahakkuk yapılmasını gerektiren bir durumun varlığı gerekçesiyle ortakların şahsından teminat istenilmesinin ve ortakların şahsı nezdinde ihtiyati tahakkuk ve ihtiyati haciz uygulamasına gidilmesinin de hukuken mümkün olamayacağı kanaatindeyiz (Danıştay 9. Dairesi, 2020).

Maddenin bütününe kapsayan “...bu Kanun hükümleri gereğince takibe tabi tutulurlar” hükmü, limited şirketin vergi borçlarından dolayı ortaklara başvurulurken AATUHK'nın 55 ve müteakip maddelerinde sayılan usul ve esaslara uyulmasının zorunlu olduğunu göstermektedir. Bu itibarla, limited şirket ortakları hakkındaki takip muamelesine 55'inci maddeye göre tanzim edilecek ödeme emrinin tebliği suretiyle başlanması yasal bir zorunluluk arz etmektedir. Her bir ortağa sermaye hissesi oranında borç tutarı içeren ödeme emri tebliğ edilmeden, herhangi bir cebri icranın (haciz, satış, paraya çevirme vb. idari işlemlerin) yapılması mümkün değildir. Dolayısıyla, limited şirket adına düzenlenen ödeme emrinde yer alan vergi ve cezalardan ortağın şahsen sorumlu tutulması hukuken mümkün değildir (Danıştay 4. Dairesi, 1999). Burada dikkat edilmesi gereken bir başka husus, limited şirket ortağının 35'inci madde kapsamında şahsen takip edilebilmesi için, ortak adına herhangi bir vergi/ceza ihbarnamesinin tanzimine ve tebliğine gerek bulunmadığıdır. Çünkü, ortakların ödeme sorumluluğuna tarhiyat aşamasında başvurulmamaktadır. Amme alacağının kesinleşmesinden, ödenecek safhaya gelmesinden sonra ortakların şahsi sorumluluğu başlamaktadır. Bu bağlamda, ortaklar doğrudan ödeme emrine muhatap olacaklardır (Özbalcı, 2001, s. 358).

1.3. Mevcut Ortakların Ödeme Sorumluluğu

Limited şirket ortağının tahsilat muhataplığı sorumluluğunu düzenleyen AATUHK'nın 35'inci madde hükmü, mezkûr kanunun yürürlüğe girdiği 1954 yılından (maddeye hissesini devreden ortakların sorumluluğunu düzenleyen ikinci ve üçüncü fıkraların eklendiği) 2008 yılına kadar sadece tek (birinci) fıkradan müteşekkil bir şekilde var olmuştur. Başka bir anlatımla, 2008 yılına kadar, limited şirketten karşılanamayan amme alacaklarından hangi dönemdeki ortağın sorumlu olacağı konusunda maddede açık bir hüküm yer almamıştır. Bu belirsizlik ihtilafları da beraberinde getirmiştir. 1954 ila 2008 yıllarını kapsayan bu dönemde "35'inci maddenin amme borcunun doğduğu ya da ödenmesi gerektiği tarihte (vadesi tarihinde) ortak olanları sorumlu tuttuğu" görüşüne karşılık olarak "35'inci maddenin amme borcunun şirketten karşılanamadığının saptandığı tarihte ortak olanları (mevcut ortakları) sorumluluk kapsamına aldığı" görüşü ileri sürülmüştür. Ancak, gerek literatürde gerekse içtihatlarda ikinci görüş ağırlık kazanmış ve payını devreden ortaklar nezdindeki cebri takip ve tahsil işlemleri yargı yerlerince iptal edilmiştir. İkinci görüşün ağırlık kazanmasının altında yatan gerekçe ise şu şekildedir. Ortakların malvarlıklarıyla sınırlı şahsi sorumlulukları ikinci derecede olup, amme alacağının şirketten karşılanamaması şartına bağlı olduğuna, hissesini devreden ortakların sorumlulukları hususunda kanunda ayrıca bir hüküm bulunmadığına ve payı devralan onu bütün hak ve borçları ile devraldığına göre; doğrudan doğruya sorumluluklarına başvurulabilecek olanlar, borcun şirketten karşılanamayacağının tespit edildiği tarihte ortak olanlardır (Ayhan, 1992, s. 70). Ortakların sorumluluğunun ortaklık statüsünün devam ettiği müddetle sınırlı olması gerektiği görüşü bu dönemde ağırlık kazanmış ve şirketle hiçbir hukuki bağı kalmayan ortağın sorumluluğunun sona ermesi gerektiği söylenmiştir (Koroğlu, 2020, s. 118). Danıştay bu dönemde ağırlıklı olarak "payını devreden ortağın devirden önceki dönemde doğan amme alacaklarından sorumlu olmayacağı"³ şeklinde içtihatla bulunmuştur (Danıştay 7. Dairesi, 2005). Bu yöndeki içtihat ve görüşlerin gerekçesi ise, ortaklık payının devri ile 35'inci maddeye göre olan sorumluluğun payı devralana geçtiği ve bu ortağın devir tarihinden önceki şirket amme borçlarından da sorumlu olduğudur (Candan, 2018, ss. 168-169; İstanbul BİM 6. Vergi Dava Dairesi, 2019). Hâkim olan bu görüşün gerek limited ortaklık sistematığına gerekse 35'inci maddenin ruhuna uygun düştüğü 04.06.2008 tarihli ve 5766 sayılı Kanun'un 3'üncü maddesi ile açıklığa kavuşturulmuştur.

Kanun koyucu 04.06.2008 tarihli ve 5766 sayılı Kanun'un 3'üncü maddesi marifetiyle "ortağın şirketteki sermaye payını devretmesi halinde, payı devreden ve devralan şahıslar devir öncesine ait amme alacaklarının ödenmesinden birinci fıkra hükmüne göre müteselsilen sorumlu tutulur" hükümlü 2'nci fıkrayı ve "amme alacağının doğduğu ve ödenmesi gerektiği zamanlarda pay sahiplerinin farklı şahıslar olmaları halinde bu şahıslar, amme alacağının ödenmesinden birinci fıkra hükmüne göre müteselsilen sorumlu tutulur" hükümlü 3'üncü fıkrayı ihdas etmiştir. Yapılan bu değişiklikler, 1'inci fıkradaki "limited şirket ortakları, şirketten tamamen veya kısmen tahsil edilemeyen veya tahsil edilemeyeceği anlaşılan amme alacağından sermaye hisseleri oranında doğrudan doğruya sorumlu olurlar ve bu Kanun hükümleri gereğince takibe tabi tutulurlar" hükmünün amme alacağının şirketten karşılanamadığının tespit edildiği tarihteki (mevcut/hâlihazırdaki) ortakları kapsadığını açıklığa kavuşturmuştur.

³ Bu dönemde Danıştay'ın aksi yönde içtihatlarla da bulunduğunu ifade etmek gerekir. "Tahsili gereken amme alacağını doğuran vergilendirmenin ait olduğu dönemde şirketin paylarına sahip ortakların, bu dönemden sonra paylarını devretmiş olsalar da, ortaklık sıfatının sürdüğü dönemlere ilişkin şirketin amme borçlarından kaynaklanan sorumluluklarının kalkacağından söz edilemez" muhtevalı karar bu duruma bir örnek teşkil etmektedir (Danıştay 3. Dairesi, 2012).

İkinci ve üçüncü fıkra düzenlemeleri, limited şirkete hisse devri suretiyle katılan veya mevcut hissesini devir yoluyla artıran ve amme alacağının şirketten tahsili olanaksızlığının tespit tarihi itibarıyla ortaklık ilişkisi devam eden mevcut/halihazırdaki paydaşların birinci fıkra hükmü çerçevesinde gerek devir sonrasında gerekse devir öncesine ait şirket vergi borçlarının tamamından mevcut sermaye hisseleri oranında sorumlu olduklarını göstermektedir. Bu kabul tarzının altında yatan sebep ise, ortaklık payını devralan kişinin limited şirketin vergi borçlarıyla ilgili durumunu bilmesi gerektiği, dolayısıyla geçmiş dönemlere de ait olsa sorumlu tutulması gerektiği anlayışıdır (Özbalcı, 2001, s. 358). Bu anlayış, 35’inci maddeye 5766 sayılı Kanun’la eklenen 2 ve 3’üncü fıkralara ilişkin gerekçede kanun koyucu tarafından “...diğer yandan da devralan şahısların limited şirket hissesinin değerini borçluluk durumunu da göz önüne alarak belirlemesine imkân verecektir...” şeklinde dile getirilmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, 2008, s. 4). Bu itibarla, vergi borcunun şirketten tahsil edilemediği veya tahsil edilemeyeceğinin anlaşıldığı tarihte (mevcut/halihazırdaki) ortak sıfatını haiz bulunan paydaşın, dönem ayrımı yapılmaksızın, birinci fıkra kapsamında (mevcut sermaye hissesi oranında) ödemediği sorumlu olması gerekmektedir⁴. Başka bir anlatımla, şirketten karşılanamayan vergi borcunun doğduğu tarihte veya vadesi tarihinde ortak sıfatı taşımamakla beraber borcun mevcut olduğu, yani şirketin ödeme yükümlülüğünün devam ettiği tarihte ortak sıfatı taşıyan paydaşlar 35’inci maddenin birinci fıkrası çerçevesinde sorumlu olacaklardır. Bu bağlamda, birinci fıkra hükmünün, vergi borcunun doğduğu ya da ödenmesi gerektiği tarihte ortak olmasına karşın, borcun limited şirketin malvarlığından karşılanamadığının tespit edildiği tarihte herhangi bir ortaklık bağı kalmamış olan eski ortağın sorumluluğunu kapsamadığı kanaatindeyiz (Pulaşlı, 2013, s. 763; İstanbul BİM 6. Vergi Dava Dairesi, 2019).

Pay devir sözleşmesine “devir tarihinden önceki dönemlere ait her türlü borcun payını devreden ortağa ait olduğu” yönünde şerh konulmasının herhangi bir önemi bulunmamaktadır. Birinci fıkradaki düzenleme özel norm niteliğinde olduğundan, ortaklık ilişkisinin mevcudiyeti limited şirketin tüm vergi borçlarından sorumlu olunması için yeterli olmaktadır.

35’inci maddede sermaye payının devredilmesinden bahsedilmekle birlikte bu pay devrinin kapsamı hakkında herhangi bir belirleme yapılmamıştır. Sermaye payının tamamen devredilmesinin yanı sıra kısmen devredilmesinin de madde kapsamına girip girmediği noktasında açıklık bulunmamaktadır. Sermaye payının kısmen devredilmesi durumunda, hem devam eden bir ortaklık ilişkisi hem de pay devrine konu olmuş bir ortaklık ilişkisi aynı anda var olmaktadır. 35’inci madde hükmünün konuluşundaki maksat esas alındığında, sermaye payının kısmen devredildiği tarihten önceki dönemlere ait vergi borçlarından birinci, ikinci ve üçüncü fıkralar çerçevesinde devir tarihindeki (eski/yüksek) hisse oranı üzerinden, devir tarihinden sonraki dönemlere ait vergi borçlarından ise birinci fıkra çerçevesinde mevcut (yeni/düşük) hisse oranı üzerinden sorumlu olunması gerektiği sonucuna varılmaktadır.

Birinci fıkradaki sorumluluğun müşterek, ancak müstakil (adi) bir sorumluluk olduğu görülmektedir (Arslaner, 2010, s. 84). Başka bir anlatımla, limited şirketin hâlihazırdaki ortakları arasında bir teselsül ilişkisi bulunmamaktadır. Vergi borcunun limited şirketin malvarlığından karşılanamadığının tespit edildiği tarihte ortak sıfatını haiz olanlardan, yani hâlihazırdaki ortaklardan birisinin sorumlu sıfatıyla yapmış olduğu ödeme, diğer mevcut ortağın kendi sermaye payı itibarıyla hissesine düşen borcunu azaltmamaktadır. Bu nedenle,

⁴ Aynı yöndeki görüş ve bir örnek olay için bkz. Şener, 2012, s. 714.

alacaklı idare müteselsil sorumluluktaki (ikinci ve üçüncü fıkralardaki) gibi, alacağının tamamını istediği herhangi bir mevcut ortaktan talep edemez. Örneğin, Bay (A), Bay (B) ve Bayan (C) bir limited şirketin mevcut ortaklarıdır. Bu şahıslar, şirket malvarlığından karşılanamayan vergi borcundan birinci fıkra kapsamında müşterek olarak, ancak müstakilen sorumlu olacaklardır. Bay (A) hissesinin tamamını Bayan (D)'ye devrettiğinde ise, Bay (B), Bayan (C) ve Bayan (D) mevcut ortaklar sıfatıyla birinci fıkra kapsamında müştereken ve müstakilen sorumlu olacaklardır. Ayrıca, Bay (A) ve Bayan (D) ikinci ve üçüncü fıkralar kapsamında müteselsilen sorumlu olacaklardır (Aksu Özkan, 2020, s. 258).

1.4. Payını Devreden Ortakların Ödeme Sorumluluğunun Genel Esasları

04.06.2008 tarihli ve 5766 sayılı Kanun'un 3'üncü maddesiyle AATUHK'nın 35'inci maddesine eklenen ikinci ve üçüncü fıkra hükümleriyle, şirketteki payını devreden ortak ile hisseyi devralan ortak arasında (devre konu pay oranı ekseninde) müteselsil bir sorumluluk ilişkisi kurulduğu anlaşılmaktadır. Vergide müteselsil sorumluluk, bir vergi borcunun tamamının birden fazla sorumlunun herbirinden aynı anda istenebilmesi halini ifade eder (Zorlu, 1981, s. 42). Bu bakımdan, vergi dairesinin takipli alacağını bu kişilerin herhangi birisinden tahsil etmesi halinde diğerleri bakımından da fer'i vergi borcu son bulmaktadır (Bay, 2020, s. 38).

İkinci ve üçüncü fıkra düzenlemeleriyle, amme borcunun sadece şirketten tahsil imkânı bulunmadığı anda değil, borcun doğduğu anda hisse sahibi olanlardan da tahsilinin önü açılmış olmaktadır. Bunun sonucu olarak, sadece payın devri durumunda değil, özellikle ortaklıktan çıkma ve çıkarılma halleri için de her iki fıkra hükmünün uygulanması olanaklıdır (Şener, 2012, s. 713).

İkinci ve üçüncü fıkra hükümleriyle birlikte, limited şirketten çok uzun zaman önce ayrılmış olan ortaklar da şirketin amme borcunun ödenmesinden sorumlu olmuşlardır (Kaya, 2020, s. 141). Bu bağlamda, hisse devir sözleşmesine konulacak olan "devir öncesi amme borçlarından payı devralan ortak sorumludur" şeklindeki bir ibare alacaklı amme idaresini bağlamayacaktır (Coşkun, 2016, s. 355). Bu nedenle, 35'inci madde hükmünün, hissesini devreden kötü niyetli olduğu varsayımına göre düzenlendiği yorumları yapılmaktadır (Yılmaz, 2015, s. 357).

İkinci ve üçüncü fıkralarda, esasen, hissesini devreden ortağın (pay sahibi sıfatıyla) asli sorumluluğu ve devralan ortağın da hissesini devreden ortağın yanında (müteselsil) sorumluluğu hüküm altına alınmıştır. Örneğin, bir limited şirkette % 10'luk paya sahip olan Bay (A), payının tamamını koşullara uyarak 2019 yılında Bayan (B)'ye devretmiştir. 2018 yılının ödenmemiş amme borcu 50.000 TL'dir. Bu tutarın % 10'u olan 5.000 TL'lik amme borcu için hem Bay (A) hem de Bayan (B) takip edilebilecektir (Aksu Özkan, 2020, s. 255). Görüldüğü üzere, devirden önceki borçlardan da sorumlu tutulan (payı devralan) ortağın ağırlaştırılmış bir sorumluluk rejimi söz konusudur (Pınar, 2021, s. 303).

İkinci ve üçüncü fıkra hükümlerinde öngörülen sorumluluk uygulaması, kıst döneme ait vergi borçlarını kapsar niteliktedir. Örneğin, bir limited şirkette 01.01.2019-30.06.2020 tarihleri arasında ortaklığı bulunan Bay (A), 2019 yılının tamamına ilişkin şirket borçları ile 30.06.2020 tarihine kadarki şirket borçlarının toplamından sermaye hissesi oranında sorumlu olacaktır (Gerçek, 2020, s. 56).

Sermaye payının devredilmesi durumundaki sorumluluk uygulamalarını düzenleyen ikinci ve üçüncü fıkra hükümleri, sadece sermaye payına sahip olunan dönemlere ait, yani bu dönemlerde doğan vergi borçlarını kapsar vaziyettedir. Çünkü, birinci fıkra hükmünde, borcun şirketten tahsili olanaksızlığının tespit edildiği tarihteki (mevcut) ortakların herhangi bir zamansal sınır olmaksızın şirketin tüm amme borçlarından sorumlu olduğu kurala bağlanmıştır. Bu nedenle, sermaye payını devretmiş ortaklar sadece pay sahibi oldukları dönemlerde doğan vergi borçlarından sorumlu olmaya devam edeceklerdir. Öte yandan, payı devralan ortağın devirden önce doğan şirket borçlarından müteselsilen sorumlu olduğu dönem ise, hiç şüphesiz, payı devreden ortağın hisse sahibi olduğu dönemde doğan amme borçlarıyla sınırlı olacaktır. Payı devralan ortak, hisse devrinin gerçekleştiği tarihte muaccel haldeki vergi borçlarından ikinci fıkra kapsamında, henüz ödenecek safhaya gelmemiş ya da vadesi tarihi (ödeme müddetinin son günü) geçmemiş vergi borçlarından ise üçüncü fıkra kapsamında müteselsilen (payını devreden ortakla birlikte ve devre konu hisse oranında) sorumlu olacaktır. Görüldüğü üzere, payı devralan ortak, kendi döneminde doğan vergi borçlarından sorumlu olduğu gibi, ayrıca hisseyi devreden ortağın döneminde doğan vergi borçlarından da sorumlu olmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, pay devri nedeniyle müteselsil sorumluluğa konu edilecek olan vergi borçlarının, sadece payını devreden ortağın döneminde doğan vergi borçlarıyla sınırlı olduğudur. İkinci ve üçüncü fıkra düzenlemelerinden çıkan hüküm budur. Ancak, payı devralan ortağın, vergi borcunun şirketten tahsili olanaksızlığının tespit edildiği tarihte hala ortaklık ilişkisi devam ediyorsa, bu kişinin hem birinci fıkra kapsamında müstakil sorumluluğuna hem de ikinci ve üçüncü fıkralar kapsamında (payını devreden ortakla birlikte ve devre konu hisse oranında) müteselsil sorumluluğuna başvurulabilecektir.

Şirketteki hissesini devreden ortakların da sorumluluk kapsamına alınması payın ne zaman devredilmiş sayılacağı sorusunu beraberinde getirmiştir. Vergi idaresi “ortaklık payının devredildiği tarih olarak, devrin ortaklar genel kurulu tarafından onaylanmış veya onaylanmış sayılması halinde onay tarihinin, şirket sözleşmesinde ortaklık payının devri için ortaklar genel kurulu onayının aranmadığı durumlarda noter tasdikli devir sözleşmesi tarihinin esas alınması gerektiği” görüşündedir (Seri: A Sıra No: 1 Tahsilat Genel Tebliği, 2007). Vergi yargısı da pay devir işleminin tescil ve ilan edilmesinin ya da edilmemesinin 35’inci madde uygulaması açısından herhangi bir öneminin bulunmadığı görüşündedir (Danıştay 4. Dairesi, 2014; İstanbul BİM 6. Vergi Dava Dairesi, 2019; Ankara BİM 3. Vergi Dava Dairesi, 2017). Çünkü, alacaklı vergi dairesi TTK’nın “Tescil ve İlanın Üçüncü Kişilere Etkisi” kenar başlıklı 36’ncı maddesinin uygulanması açısından hükmün korumak istediği üçüncü şahıs konumunda değildir. Bundan dolayı, sicil olumsuz etkisinden vergi alacaklısı lehine sonuçlar doğmaz (Yaralı, 2013, s. 248). Dolayısıyla, sermaye payı devrinin alacaklı idareyi bağlaması için tescil ve ilan edilmiş olması şart değildir (Önal, 2007, s. 159).

TTK’nın 612/1’inci maddesine göre, bir limited şirket kendi esas sermaye paylarını ortaklarından satın alma yoluyla iktisap etme hakkına sahiptir. TTK, bu işlemi normal bir pay devir işlemi gibi kabul etmektedir. Bu nedenle, limited şirketteki hissesini ivaz karşılığında limited şirketin kendisine devreden ortağın (ikinci ve üçüncü fıkralar kapsamında) müteselsil sorumluluğuna başvurulabilecektir. Bu durumda, payını şirketin kendisine devreden ortak ile şirket arasında müteselsil sorumluluk ilişkisi meydana gelecektir. Ancak, zaten şirketten bir şey alınmadığından ve bu nedenle ortakların sorumluluğu ortaya çıktığından, müteselsil sorumluluk sadece teorik bir anlam taşır. Dolayısıyla, tahsil dairesinin tüm alacağını (hisselerini şirketin kendisine devreden) ortaktan (devre konu sermaye hissesi oranında) almak isteyeceğini söyleyebiliriz (Şener, 2012, s. 715). Öte yandan, şirketten çıkma ya da çıkarılma suretiyle ortak sıfatının kaybedilmesi halinde de eski ortağın (ikinci ve üçüncü fıkralar kapsamında) müteselsil

sorumluluğuna gidilebilecektir. Çünkü, ortaklıktan ayrılmada (çıkma ya da çıkarılmada) paylar en nihayetinde diğer ortaklara, üçüncü kişilere ya da şirketin kendisine devredilmektedir.

1.4.1. Muaccel Haldeki Borçlardan Doğan Sorumluluk

AATUHK'nın 35'inci maddenin 2'nci fıkrasında “*ortağın şirketteki sermaye payını devretmesi halinde, payı devreden ve devralan şahıslar devir öncesine ait amme alacaklarının ödenmesinden birinci fıkra hükmüne göre müteselsilen sorumlu tutulur*” hükmüne yer verilmiştir. Anılan fıkra hükmü devir tarihi itibarıyla vadesi (ödeme süresinin son günü) geçtiği halde ödenmemiş (muaccel⁵ halde) bulunan limited şirket vergi borçlarını kapsamaktadır (Seri: A Sıra No: 1 Tahsilat Genel Tebliği, 2007). Buna göre, payını devreden ortağın ikinci fıkra kapsamında sorumluluğuna gidilebilmesi için, şirket malvarlığından karşılanamayan vergi borcunun pay sahipliğinin başladığı ve bittiği tarih aralığında doğmuş ve yine bu dönemde muaccel hale gelmiş olması gerekmektedir. Görüldüğü üzere, hisse devir tarihi itibarıyla henüz tahakkuk etmemiş ya da tahakkuk etmekle beraber henüz vadesi dolmamış vergi borçlarının limited şirket malvarlığından karşılanamaması durumunda, payını devreden ortağın ikinci fıkra kapsamında müteselsil sorumluluğuna gidilemeyecektir. Çünkü, kanun koyucu pay devir tarihi itibarıyla henüz ödenecek safhaya gel(e)memiş ya da müccel⁶ halde bulunan amme borçları için üçüncü fıkra hükmünü özel olarak ihdas etmiştir.

İkinci fıkra hükmü ile, vergi borcunun şirketten tahsili olanaksızlığının tespit edildiği tarihteki (mevcut) ortağın yanı sıra şirketteki sermaye paylarını devreden ortakların da (devir tarihi itibarıyla muaccel halde bulunan vergi borçlarından) payı devralanlarla birlikte müteselsilen (devre konu sermaye hissesi oranında) sorumlu olmaları sağlanmıştır. Ancak, payını devreden ortak, pay sahibi olduğu dönemde doğmakla birlikte devir işleminden sonra muaccel hale gelen amme alacaklarından ikinci fıkra kapsamında değil de üçüncü fıkra kapsamında sorumlu olacaktır.

Payın birden fazla kez el değiştirmesi durumunda da amme borcundan sorumluluk açısından yukarıda yer alan esaslar geçerli olacaktır. Örneğin, bir limited şirketin % 20 hisseli kurucu ortağı olan Bay (A) bu hissesini 03.04.2019 tarihinde Bayan (B)'ye, Bayan (B) de payını 03.08.2019 tarihinde Bayan (C)'ye devretmiştir (Aksu Özkan, 2020, s. 254). Her üç ortağın da müdürlük sıfatı bulunmamaktadır. Bu durumda, Bay (A) şirketin kuruluşundan 02.04.2019 tarihine kadar geçen döneme ilişkin/ait (bu dönemde doğan) vergi borçlarının % 20'sinin ödenmesinden ikinci ve üçüncü fıkralar kapsamında sorumlu olacaktır. Aynı şekilde, Bayan (B) de 03.04.2019 ila 02.08.2019 tarihleri arasındaki döneme ilişkin/ait (bu dönemde doğan) vergi borçlarının % 20'sinin ödenmesinden ikinci ve üçüncü fıkralar kapsamında sorumlu olacaktır. Çünkü, vergi borcunun limited şirketten tahsili olanaksızlığının tespit edildiği tarihte Bayan (B)'nin şirketle herhangi bir bağı bulunmamaktadır. Bu nedenle, Bayan (B) birinci fıkra hükmüne göre (şirketin tüm vergi borçlarından) değil, sermaye payını devretmiş ortak sıfatıyla ikinci fıkra hükmüne göre, yani şirketin sermaye payına sahip olduğu dönemlere ait (bu dönemlerde doğmuş) vergi borçlarıyla sınırlı olarak sorumlu olacaktır. Bayan (C) ise, hem devir öncesi hem de sonrasına ait/ilişkin vergi borçlarının ödenmesinden birinci fıkra kapsamında sorumlu olacaktır. Çünkü, hâlâ şirketin ortağı konumundadır (Aksu Özkan, s. 254). Bunun yanı sıra, Bay (A) ve Bayan (B) şirketin kuruluşundan 02.04.2019 tarihine kadar geçen sürede doğan

⁵ Tarh ve tebliğ edilerek tahakkuk eden vergi borçları arasından ödeme günü gelmiş olanlarına “muaccel vergi borcu” adı verilmektedir (Demirkan, 1993, s. 158).

⁶ Müccel borç terimi “zamanı henüz gelmemiş, vadesi gelmemiş, süreli borç” anlamında kullanılmaktadır (Yılmaz, 2001, s. 622).

vergi borçlarından; Bayan (B) ve Bayan (C) de 03.04.2019 ila 02.08.2019 tarihleri arasında doğan vergi borçlarının ödenmesinden ikinci ve üçüncü fıkralar gereği (devre konu sermaye hisseleri oranında) müteselsilen sorumlu olacaklardır.

1.4.2. Ödenecek Safhaya Gelmemiş Borçlar ile Müeccel Haldeki Borçlardan Doğan Sorumluluk

AATUHK'nın 35'inci maddesinin 3'üncü fıkrasında, amme alacağının doğduğu ve ödenmesi gerektiği zamanlarda pay sahiplerinin farklı şahıslar olmaları halinde bu şahısların, amme alacağının ödenmesinden birinci fıkra hükmüne göre (limited şirket malvarlığından tahsil edilemeyen ya da tahsil edilemeyeceği anlaşılan vergi borçlarından devre konu sermaye hisseleri oranında) müteselsilen sorumlu tutulacakları hüküm altına alınmıştır. Böylelikle, hisse devir tarihinden önceki zaman dilimlerinde (pay sahipliğinin devam ettiği dönemlerde) doğmuş olmakla birlikte devir tarihi itibarıyla henüz ödenecek safhaya gel(e)memiş ya da normal veya özel ödeme süresi (vadesi tarihi) devir tarihinden sonraya tekabül eden (müeccel) vergi borçlarından hissesini devreden ortağın da (payı devralan ortakla birlikte) devre konu sermaye payı oranında müteselsilen sorumlu olması sağlanmıştır. Anılan fıkra hükmü, bilhassa, limited şirketin yaptığı veya yapmadığı bir işlem nedeniyle haksız yere vergi dışı kazanç elde ettiği, dolayısıyla Devlete gitmesi gereken bir verginin ziyaa uğratıldığı hallerde önemli bir koruma sağlamaktadır (Konya BIM 1. Vergi Dava Dairesi, 2020).

Üçüncü fıkra metninde yer verilen “pay sahiplerinin farklı şahıslar olması” ifadesi çok açık bir anlatıma sahip değildir. Ancak, 35'inci maddenin ruhuna ve sistematığına bağlı kalındığında, “pay sahiplerinin farklı şahıslar olması” terimi ile “sermaye payının kısmen veya tamamen devredilmesi, ortaklıktan çıkma ya da çıkarılma gibi çeşitli nedenlerle ortaklık ilişkisinin sona ermesi” durumunun kastedildiği sonucuna varılmaktadır. Çünkü, pay devrinin gerçekleştiği durumlarda, devre konu edilen hissenin iki farklı zaman diliminde iki farklı sahibi olmaktadır.

35'inci maddenin 3'üncü fıkra hükmünü ihdas eden 5766 sayılı Kanun'a ilişkin tasarıda kanun koyucu aynen aşağıdaki gerekçelere yer vermiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, 2008, s. 3).

“...ve bu sorumluluk uygulamasının 213 sayılı Vergi Usul Kanunu kapsamına giren amme alacaklarının, düzenlendikleri kanunlardaki kanuni ödeme sürelerinde ve/veya 213 sayılı Vergi Usul Kanununa göre verilen özel ödeme süreleri içinde farklı şahısların ortak olması halini de kapsadığı ifade edilmektedir...”

Gerekçeden de anlaşılacağı üzere, 3'üncü fıkra hükmü hisse devir tarihi itibarıyla;

- 1) Vergiyi doğuran olay⁷ gerçekleşmiş, ancak beyan dönemi henüz gelmemiş,
- 2) Vergiyi doğuran olay gerçekleşmiş, yasal süresinde beyan edilmiş, ancak vadesi henüz dolmamış⁸,

⁷ Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulu'nun 03.07.1989 tarihli ve E. 1988/5, K. 1989/3 sayılı Kararı uyarınca, vergi alacağının doğuş tarihi olarak vergiyi doğuran olayın meydana geldiği tarihi içeren hesap dönemi esas alınmaktadır (Candan, 2018, s. 172).

⁸ Türk vergi sisteminde beyana dayalı vergilendirme esastır (Bay ve İnneci, 2017, s. 216). Bu nedenle, her bir vergi kanununda o verginin beyan edileceği ve ödeneceği normal süreler (normal beyan ve vade tarihleri) belli edilmiştir. Ancak, mükelleflerin beyan ödevlerini gereği gibi yerine getirmemeleri nedeniyle ikmalen ve re'sen tarh edilen vergilerin ise, VUK'un 112'nci maddesine göre belli edilen özel vade tarihlerinde ödenmeleri gerekmektedir.

- 3) Vergiyi doğuran olay gerçekleşmiş, beyan dönemi geçmiş, ancak beyan edilmemiş,
- 4) Vergiyi doğuran olay gerçekleşmiş, ikmalen veya re'sen tarhiyat yapılmış, ancak tahakkuk aşaması henüz gerçekleşmemiş,
- 5) Vergiyi doğuran olay gerçekleşmiş, ikmalen veya re'sen tarhiyat yapılmış, tahakkuk aşaması gerçekleşmiş, ancak VUK'un 112'nci maddesi kapsamında belirlenen vade (özel ödeme zamanı) henüz dolmamış, vergi borçlarını kapsamaktadır.

Görüldüğü üzere, esas sermaye payını devrettiği için üçüncü fıkra kapsamında (hisseyi devralanla birlikte devre konu pay oranında müteselsil) sorumluluğuna başvurulacak olan ortak, tahsili gereken amme alacağını doğuran vergilendirmenin ait/ilgili olduğu dönemde (vergiyi doğuran olayın meydana geldiği dönemde⁹) şirketin paylarına sahip olan ortaktır (Danıştay VDDK, 2013).

Üçüncü fıkra uygulamasında, pay sahibi olunan dönemlere ilişkin defter ve belgelerin hisse devrinden sonraki bir zaman diliminde şirket kanuni temsilcileri tarafından vergi incelemesine ibraz edilmemesi nedeniyle (pay sahibi olunan dönemlere ilişkin) katma değer vergisi indirimlerinin reddi suretiyle yapılan tarhiyatlar özellik arz etmektedir. Bahse konu tarhiyatlar, limited şirketin indirimlerini ispat edememesi nedeniyle bu indirimlerin gerçek dışı olduğu varsayımıyla yapılan karineye dayalı tarhiyatlardır. Defter ve belgelerin ibraz edilmesi halinde belki de vergi ziyasına konu bir işlem bulunmadığı tespit edilecek olup, ibraz edilmeme durumunda ise, Devletin bir vergi kaybı olup olmadığına bakılmaksızın bir nev'i ibraz etmemenin cezası niteliğinde olan bir tarhiyatla muhatap olunmaktadır. Bu gibi hallerde, payını devreden ortağın sadece mali olarak kusursuz sorumlu olduğu ve koyduğu sermaye nedeniyle bu tarhiyatla ilgili olarak herhangi bir nema elde etmediği ve belki de ziyaa uğratılan bir verginin bulunmadığı hususu dikkate alındığında, hissesini devreden ortağın bu tarhiyat nedeniyle mali sorumluluğunun bulunduğundan söz edilemez. Bir vergi ziyası olmasa dahi karineye dayalı olarak yapılan tarhiyattan kaynaklı borca ilişkin olarak payını devreden ortağın mali sorumluluğunun bulunmadığının kabulü 35'inci maddenin ruhuna uygun düşecektir (Konya BİM 1. Vergi Dava Dairesi, 2020). Bahse konu içtihat, aslında, üçüncü fıkranın (amaçsal yorum çerçevesinde) kapsamını açıklığa kavuşturmaktadır. Buna göre, payını devreden ortağın üçüncü fıkra kapsamında ödeme sorumluluğuna başvurulabilmesi için tahsili gereken vergi borcunun ait/ilgili olduğu dönemde sermaye payına sahip olunması yeterli olmayıp, söz konusu vergi borcunu doğuran fiilin veya olayın da bu dönemde işlenmiş ya da meydana gelmiş olması gereklidir.

2. NORMLAR ÇATIŞMASINA SEBEBİYET VEREN OLAY: ORTAĞIN AYNI ZAMANDA KANUNİ TEMSİLCİ (MÜDÜR) SIFATINI HAİZ OLMASI

Limited şirket ortağı aynı zamanda şirket kanuni temsilcisi (müdür) sıfatını da haiz olabilmektedir. Ortağın aynı zamanda müdür statüsüne sahip olması aynı konuyu düzenleyen (limited şirket vergi borçlarından ikincil sorumluluğu düzenleyen) 3 farklı normun aynı anda hüküm ifade etmeye başlamasına sebebiyet vermektedir. Hem ortak hem de müdür sıfatını haiz olunması, AATUHK'nın "limited şirketlerin amme borçları" başlıklı 35 ve "kanuni temsilcilerin sorumluluğu" başlıklı mükerrer 35'inci maddeleriyle VUK'un "kanuni

⁹ Bu konuyla ilgili olarak aksi yönde verilen kararlara rastlanılmaktadır. Katılmadığımız bu görüşe göre, üçüncü fıkradaki "amme alacağının doğduğu zaman" terimi "vergilendirme dönemini" veya "verginin ait olduğu dönem" değil, tahakkuk eden verginin muaccel amme alacağı niteliği kazandığı "vade tarihini" ifade etmektedir (Ankara BİM 3. Vergi Dava Dairesi, 2020).

temsilcilerin ödevi” başlıklı 10’uncu maddesinin çatışmasına yol açmaktadır. Söz konusu maddelerin tamamında limited şirket ortak ve müdürlerinin ikincil sorumluluğuna ilişkin kurallar yer almaktadır.

Vergi idaresi, ortağın aynı zamanda müdür olması durumunda AATUHK uyarınca yapılacak şahsi takibatın 35’inci madde hükümlerine göre sermaye hisseleri oranında olmayacağını, mükerrer 35’inci maddeye göre amme alacağının tamamından müşterek ve müteselsil sorumluluk esasına göre yürütüleceğini ifade etmektedir (Seri: A Sıra No: 1 Tahsilat Genel Tebliği, 2007). Söz konusu çözüm şeklinin, hukuktaki lex posterior (sonraki kanun) ilkesine (Gözler, 2020, s. 385) uygun düştüğü görülmektedir. 35’inci madde en baştan itibaren (1954 yılından beri) kanunda yer alırken, mükerrer 35’inci madde ise kanuna 1995 yılında eklenmiştir. Vergi idaresi sonraki tarihte kabul edilmiş kuralın, önceki kuralı zımnen ilga ettiğini (Gözler, s. 385) kabul etmiştir. Dolayısıyla, ortaklar aynı zamanda müdürlük görevini de üstlendikleri dönemlere ilişkin limited şirket borçlarından dolayı 35’inci maddeye göre değil, mükerrer 35’inci maddedeki usul ve esaslara göre şahsi takibata tutulacaklardır. Ancak, takip konusu amme alacağı VUK kapsamına giren bir vergi borcu olduğunda, VUK’un 10’uncu maddesi de hüküm ifade etmeye başlamaktadır.

VUK kapsamına giren ve limited şirketten karşılanamayan bir vergi borcu söz konusu olduğunda, aynı zamanda müdür sıfatını haiz bulunan ortağın hangi norma göre sorumlu tutulacağı belirsizliği ortaya çıkmaktadır. Anayasa Mahkemesi bu belirsizliği “lex specialis (özel norm) ilkesi” ile çözüme bağlamış ve “VUK kapsamına giren amme alacakları hakkında sadece VUK’un 10’uncu maddesi hükmünün uygulanması gerektiği” yönünde içtihadta bulunmuştur (Anayasa Mahkemesi, 2015). Bu noktada, genel nitelikli yasanın (AATUHK’nın mükerrer 35’inci madde hükmünün) sonraki tarihte (VUK’un 10’uncu madde hükmünden sonra) yürürlüğe girmiş olması, özel nitelikli yasanın (VUK’un 10’uncu madde hükmünün) vergi borçları hakkında uygulanmasına engel teşkil etmemektedir (Ateşgaoğlu, 2016, s. 103). Anayasa Mahkemesi’nin söz konusu içtihadından sonra vergi idaresi de “VUK kapsamında olan amme alacakları için sadece VUK’un 10’uncu maddesine göre şahsi takibat yapılacağını” ifade etmiştir (Seri No: 2015/3 Tahsilat İç Genelgesi, 2015). Bu itibarla, limited şirketten karşılanamayan amme alacağı VUK kapsamındaki bir vergi borcu ve ayrıca ortak aynı zamanda müdür ise, AATUHK’nın 35 ve mükerrer 35’inci maddelerinin uygulanacağı, sadece VUK’un 10’uncu maddesindeki usul ve esaslara göre şahsi takibat yapılabileceği görüşündeyiz. Yargıtay da ortak aynı zamanda müdür sıfatını haizse sorumluluğun kapsamı açısından müdüre ilişkin düzenlemeleri dikkate almaktadır (Aksu Özkan, 2020, s. 249). Bununla birlikte, ortağın müdürlük sıfatı sona ermişse, şirketteki sermaye payı oranında sorumlu olmaya devam edecektir (Aksu Özkan, s. 256).

Limited şirketlerde, kanuni temsilci olan müdür ile ortağın farklı kişiler olması halinde amme alacağından sorumlulukta sıra önemli hale gelmekte, ortaklık ve vekalet sözleşmesinin nitelikleri amme alacaklarının tahsili bakımından farklı addedilmemektedir (Pınar, 2021, s. 302). Ancak, gerek VUK’da gerekse AATUHK’da şirketin amme borcundan dolayı önce kanuni temsilciye mi, yoksa ortağa mı gidileceği düzenlenmemiştir (Çelik, 2000, s. 125). Bununla birlikte, “ortak nezdinde AATUHK’nın 35’inci maddesine göre, kanuni temsilci nezdinde ise AATUHK’nın mükerrer 35’inci ya da VUK’un 10’uncu maddesine göre aynı anda şahsi takibata başlanılmasında hukuki bir engel bulunmadığı” yönünde içtihatı birleştirme kararı verilmiştir (Danıştay İBK, 2018). Buna göre, alacaklı tahsil dairesi amme borcu için payı devreden, devralan veya şirket müdüründen istediğine öncelikli olarak takip başlatabilir (Aksu Özkan, 2020, s. 249).

SONUÇ

AATUHK'daki şirket ortaklarının tahsilat muhataplığı sorumluluğunu düzenleyen tek hüküm 35'inci madde düzenlemesidir. Anılan Kanun'da diğer şirket ortaklarına yönelik bu tür bir düzenleme yer almamaktadır. Bahse konu 35'inci maddenin sermaye şirketlerindeki sorumluluk sistemine aykırı olduğu ve bu nedenle kaldırılması gerektiği, diğer sermaye şirketlerinde olduğu gibi limited şirketin ödenmemiş amme borçlarından da sadece kanuni temsilcilerin sorumlu tutulması gerektiği ifade edilmektedir (Bahtiyar, 2017, s. 469).

35'inci maddenin birinci fıkrasında mevcut ortakların müşterek, müstakil, kusursuz ve ikinci derecede ödeme sorumluluğu düzenlenmiştir. İkinci ve üçüncü fıkralarda ise, hissesini devreden ortakların müşterek, müteselsil, kusursuz ve ikinci derecede ödeme sorumluluğu düzenlenmiştir. Limited şirket malvarlığından tahsil edilemeyen ya da tahsil edilemeyeceği anlaşılan amme alacaklarının ödenmesinden ortakları sorumlu tutan 35'inci maddenin her üç fıkrasının da yorum gerektirir bir lafza sahip olduğunu söylemek mümkündür. Tahsilat Genel Tebliği'nde de bu kapalı ya da belirsiz hususlara çok fazla temas edilmemiştir. Özellikle, esas sermaye payının birden fazla kez el değiştirdiği durumlar, ortaklık payının kısmen devredildiği haller ve sorumluluğun zamansal sınırı söz konusu olduğunda bu belirsizlikler iyice artmaktadır. Zaten literatürde, 35'inci madde hükmü ile yasal sistemdeki ahengin ve dengelerin bozulduğu, şayet limited şirketin bir ticaret şirketi olarak Türk ticari hayatındaki yerini koruması ve liberal ekonomi içindeki işlevini sürdürmesi isteniyorsa limited şirketin en belirgin niteliği olan sınırlı sorumluluk ilkesini ortadan kaldıran bu hükmün en kısa sürede değiştirilmesi gerektiği yönünde eleştirilerin mevcut olduğu görülmektedir (Çamoğlu, 2007, s. 255). Benzer şekilde, 35'inci madde hükmünün, hissesini devreden kötü niyetli olduğu varsayımına göre düzenlendiği ifade edilmektedir (Yılmaz, 2015, s. 357).

Vergi hukukunda limited şirket ortaklarının ödeme sorumluluğunu dolaylı bir şekilde düzenleyen iki norm daha mevcuttur. Bunlardan birisi AATUHK'nın mükerrer 35'inci maddesi, diğeri ise VUK'un 10'uncu maddesi hükmüdür. Her iki norm da aslında kanuni temsilcilerin ikincil sorumluluğunu düzenlemektedir. Ancak, limited şirket ortağı aynı zamanda müdürlük görevini de üstlendiğinde, ortak sıfatıyla AATUHK'nın 35'inci maddesine ve kanuni temsilci sıfatıyla da AATUHK'nın mükerrer 35'inci maddesi ile VUK'un 10'uncu maddesine tabi olmaktadır. Böylece, aynı somut maddi olay üzerinde aynı anda üç farklı norm çatışmaya başlamaktadır. Normlar çatışmasının önlenmesi ve bu suretle Anayasamızdaki hukuk devleti ilkesinin korunması amacıyla gerek vergi idaresinin gerekse yüksek yargının önemli yorum ve içtihatlarında bulunduğu görülmektedir.

Limited şirketlere ait vergi borçlarının cebri takibi söz konusu olduğunda, alacaklı vergi dairesinin karşısına limited şirketin kendisi, müdürü ve ortağı olmak üzere üç ayrı muhatap çıkmaktadır. Fer'i sorumluluk gereği cebri takibatın ilk önce limited şirket tüzel kişiliği nezdinde yapılacağı tartışmasızdır. Tahsilat muhataplığı sorumluluğu kapsamında kanuni temsilci ve ortaklardan hangisinin hangi aşamada takibe alınacağı hususundaki ihtilaflar ise, Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulu tarafından çözüme kavuşturulmuştur.

KAYNAKÇA

- Ağar, S. (2009). *Vergi Tahsilatından Kaynaklanan Uyuşmazlıklar ve Çözüm Yolları*. Ankara: Yaklaşım.
- Akmansu, M. (1954). *Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkındaki Kanunun Şerh ve İzahları*. Ankara: Örnek Matbaası.
- Aksu Özkan, R. (2020). Yargıtay Kararları Işığında Limited Şirkette Pay Devrinin Ortağın Kamu Borçlarına Etkisi. *Hacettepe HFD*, 10(1), 226-267. doi:10.32957/hacettepehfd.712765.
- Anayasa Mahkemesi (19.03.2015). *E.2014/144, K.2015/29 Sayılı Karar*. Erişim adresi: www.lexpera.com.tr.
- Ankara BİM 3. Vergi Dava Dairesi (06.12.2017). *E.2017/234, K.2017/1783 Sayılı Karar*. Erişim adresi: www.lexpera.com.tr.
- Ankara BİM 3. Vergi Dava Dairesi (30.12.2020). *E.2020/521, K.2020/1099 Sayılı Karar*. Erişim adresi: www.lexpera.com.tr.
- Arslaner, H. (2010). *6183 Sayılı Kanun Kapsamında Kamu Alacaklarının Haciz Yolu İle Tahsili*. Ankara: Yetkin.
- Ateşgaoğlu, E. (2016). *Kamu Alacaklarında İhtiyati Haciz Uygulaması*. İstanbul: Türkmen.
- Ayhan, R. (1992). *Limited Şirketlerde Ortakların Sorumluluğu*. İstanbul: Kazancı.
- Bay, H. (2020). Vergi Hukukunda Sorumluluk Müessesesi. *Vergi Sorunları Dergisi*, 376, 36-47. Erişim adresi: <http://www.vergisorunlari.com.tr>.
- Bay, H. ve İnneci, A. (2017). Vergi Adaleti Açısından Türkiye’de Ücret Gelirlerinin Vergilendirilmesi. *IJPF*, 2(2), 196-219. doi:10.30927/ijpf.327776.
- Bilgili, F. ve Demirkapı, E. (2013). *Şirketler Hukuku*. Bursa: Dora.
- Budak, T. ve Er, S. (2013). Limited Şirket Ortaklarının Kamu Alacağına İlişkin Sorumluluklarının Değerlendirilmesi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2), 75-104. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/208300>.
- Can, M. E. (2017). Limited Şirketin Kamu Borçlarından Dolayı Ortakların ve Yöneticilerin Sorumluluğu. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1), 61-80. Erişim adresi: <https://www.jurix.com.tr/article/8067>.
- Candan, T. (2006). *Kanuni Temsilcinin Vergi ve Diğer Kamu Alacaklarından Sorumluluğu*. Ankara: Maliye ve Hukuk.
- Candan, T. (2018). *Açıklamalı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun*. Ankara: Yetkin.

- Coşkun, M. (2016). *Açıklamalı-İçtihatlı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun*. Ankara: Seçkin.
- Çamoğlu, E. (2007). *Anonim Ortaklık Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğu (Kamu Borçlarından Sorumluluk İle)*. İstanbul: Vedat.
- Çelik, B. (2000). Kamu Alacaklarının Korunması Bakımından Limited Şirket Ortaklarının Sorumluluğu. *GÜ İİBF Dergisi*, 4, 121-126. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/287976>.
- Çelik, B. (2018). *Kamu Alacaklarının Takip ve Tahsil Hukuku (Vergi İcra Hukuku)*. İstanbul: On İki Levha.
- Danıştay VDDK (18.11.2020). *E.2019/975, K.2020/1266 Sayılı Karar*. Erişim adresi: www.lexpera.com.tr.
- Danıştay VDDK (30.4.2013). *E.2011/491, K.2013/190 Sayılı Karar*. Erişim adresi: www.lexpera.com.tr.
- Danıştay İBK (11.12.2018). *E.2013/1, K.2018/1 Sayılı Karar*. Erişim adresi: www.lexpera.com.tr.
- Danıştay 3. Dairesi (20.03.1990). *E.1989/2593, K.1990/939 Sayılı Karar*. Erişim adresi: www.lexpera.com.tr.
- Danıştay 3. Dairesi (13.12.2012). *E.2010/3362, K.2012/4348 Sayılı Karar*. Erişim adresi: www.lexpera.com.tr.
- Danıştay 3. Dairesi (15.01.2020). *E.2016/6100, K.2020/13 Sayılı Karar*. Erişim adresi: www.lexpera.com.tr.
- Danıştay 3. Dairesi (14.06.2021). *E.2018/209, K.2021/3074 Sayılı Karar*. Erişim adresi: www.lexpera.com.tr.
- Danıştay 4. Dairesi (17.02.1999). *E.1998/4040, K.1999/517 Sayılı Karar*. Erişim adresi: www.lexpera.com.tr.
- Danıştay 4. Dairesi (09.03.1999). *E.1998/2355, K.1999/850 Sayılı Karar*. Erişim adresi: www.lexpera.com.tr.
- Danıştay 4. Dairesi (21.01.2014). *E.2013/6107, K.2014/314 Sayılı Karar*. Erişim adresi: www.lexpera.com.tr.
- Danıştay 4. Dairesi (18.04.2016). *E.2013/1615, K.2016/1699 Sayılı Karar*. Erişim adresi: www.lexpera.com.tr.
- Danıştay 4. Dairesi (08.12.2020). *E.2016/10920, K.2020/5338 Sayılı Karar*. Erişim adresi: www.lexpera.com.tr.

- Danıştay 7. Dairesi (16.03.2005). *E.2001/3306, K.2005/396 Sayılı Karar*. Erişim adresi: www.lexpera.com.tr.
- Danıştay 9. Dairesi (01.07.2020). *E.2017/1821, K.2020/3392 Sayılı Karar*. Erişim adresi: www.lexpera.com.tr.
- Demirkan, U. (1993). *İngilizce ve Fransızca Karşılıklarıyla Vergicilik Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Demirkol, S., Toktaş, N. ve Tekin, Ö. (2001). *Danıştay Vergi Dava Daireleri Karar Özetleri*. Ankara: Adil.
- Gelirler Genel Müdürlüğü. (1949). *Vergi Usul Kanunu ve İzahları*. Ankara: Güney Matbaacılık.
- Gerçek, A. (2005). Türk Vergi Hukukunda Vergi Sorumlusu, Sorumluluk Halleri ve Türlerinin İncelenmesi. *AÜHFD*, 54(3), 157-193. doi:10.1501/Hukfak_0000000398.
- Gerçek, A. (2020). *Kamu Alacaklarının Tahsil Hukuku*. Bursa: Ekin.
- Gözler, K. (2020). *Hukuka Giriş*. Bursa: Ekin.
- İstanbul BİM 6. Vergi Dava Dairesi (23.10.2019). *E.2019/353, K.2019/2832 Sayılı Karar*. Erişim adresi: www.lexpera.com.tr.
- Karakoç, Y. (2016). *Kamu İcra Hukuku*. Ankara: Yetkin.
- Karakoç, Y. (2017). *Genel Vergi Hukuku Ders Kitabı*. Ankara: Yetkin.
- Kaneti, S., Ekmekci, E., Güneş, G. ve Kaşıkçı, M. (2019). *Vergi Hukuku*. İstanbul: Filiz.
- Kaya, İ. (2020). Limited Şirket Ortağının Kamu Borçlarından Sorumluluğu ve Danıştayın 2013/1 E. ve 2018/1 K. Sayılı İBK Üzerine Kısa Bir Değerlendirme. *AndHD*, 6(1), 133-157. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/andhd/issue/56773/793891>.
- Kızılot, Ş., Şenyüz, D., Taş, M. ve Dönmez, R. (2008). *Vergi Hukuku*. Ankara: Yaklaşım.
- Konya BİM 1. Vergi Dava Dairesi (02.10.2020). *E.2020/512, K.2020/964 Sayılı Karar*. Erişim adresi: www.lexpera.com.tr.
- Koroğlu, Ö. A. (2020). *Yargı Kararları Işığında Anonim ve Limited Şirketlerde Kanuni Temsilcilerin Vergisel Sorumluluğu*. Ankara: Adalet.
- Önal, B. S. (2007). *Limited Şirketlerde Ortakların Sorumluluğu*. Ankara: Adalet.
- Öncel, M. (1983). Vergi Hukuku Açısından Sorumluluk. *Prof. Dr. Fadıl H. Sur'un Anısına (s. 39-55) içinde*. Ankara: AÜ SBF Yayını.

- Özbalcı, Y. (2001). *Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun Yorum ve Açıklamaları*. Ankara: Oluş.
- Pınar, B. (2021). Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararı Sonrası Limited Şirketlerdeki Kanunî Temsilci ve Ortaklar Arasındaki Sorumluluk İlişkisinde Ortaya Çıkan Sıra ve Rücu Sorunu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(1), 295-313, doi:10.33717/deuhfd.899953.
- Pulaşlı, H. (2013). *Şirketler Hukuku Genel Esaslar*. Ankara: Adalet.
- Seri: A Sıra No: 1 Tahsilat Genel Tebliği. (2007, 30 Haziran). Resmi Gazete (Sayı: 26568). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/06/20070630.htm>.
- Seri No: 2015/3 Tahsilat İç Genelgesi. (2015, 10 Nisan). Erişim adresi: <https://www.gib.gov.tr/node/89339/pdf>.
- Şener, O. H. (2012). *Teorik ve Uygulamalı Ortaklıklar Hukuku Ders Kitabı*. Ankara: Seçkin.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı (1998). *4369 sayılı Kanun Tasarısı*, Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/>.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı (2008). *5766 sayılı Kanun Tasarısı*, Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/>.
- Tekin, S. (2007). Tasfiye Memurlarının Sorumluluğu. *Vergi Sorunları Dergisi*, 255, Erişim adresi: <http://www.vergisorunlari.com.tr/>.
- Tekinalp, Ü. (2012). *Yeni Anonim ve Limited Ortaklıklar Hukuku İle Tek Kişi Ortaklığın Esasları*. İstanbul: Vedat.
- Yaralı, L. (2013). Anonim Şirketin Vergi Borçlarından Yönetim Kurulu Üyelerinin Sorumluluğu. B. Yaltı (Yay. haz.). *Vergi Hukukuna Genç Yaklaşımlar içinde (s. 195-264)*. İstanbul: On İki Levha.
- Yılmaz, E. (2001). *Hukuk Sözlüğü*. Ankara: Yetkin.
- Yılmaz, K. (2015). *Açıklama ve Örnek Yargı Kararları ile 6183 Sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun Uygulaması*. İstanbul: Maliye Hesap Uzmanları Derneği.
- Zorlu, S. (1981). *Vergi Hukuku*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

VERGİ YÜKÜ EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN WESTERLUND VE EDGERTON (2007) PANEL EŞBÜTÜNLEŞME TESTİ İLE ANALİZİ

Makale Gönderim Tarihi: 12.05.2022

Makale Kabul Tarihi :21.06.2022

Önerilen Atıf Gösterimi : Ergen, E. & Tepekule, U. (2022). Vergi Yükü Ekonomik Büyüme İlişkisinin Westerlund ve Edgerton (2007) Panel Eşbütünleşme Testi İle Analizi , Uluslararası Sosyal, Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi (USSMAD), C:2 S:1 , 34-48.

Eren ERGEN¹

Umut TEPEKULE²

Özet

Vergilemenin temel amacı kamu harcamalarının finansmanını sağlamaktır. Bu amaç vergilemenin mali amacıdır. Bununla birlikte vergilemenin ve vergilerin tek amacı kamu harcamalarının finansmanı değildir. Bu mali amacın yanında vergiler ekonomik ve sosyal amaçlara da sahiptir. Vergilerin, hangi amaçla kullanılırsa kullanılsın, mükellefler üzerinde neden olduğu bazı etkiler ve yarattığı bir mali yük vardır. Mükellefler üzerindeki etkilere benzer şekilde vergilerin ekonomi üzerinde de ortaya çıkan etkileri bulunmaktadır. Vergiler maliye politikası araçlarından biridir. Bir maliye politikası aracı olarak vergilemenin ve dolayısıyla vergilerin ekonomik amaçlarından biri de ekonomik büyümenin sağlanmasıdır. Vergilerin ekonomik amaçlarından biri ekonomik büyümenin sağlanması olsa da vergilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi teoride tartışılan bir konudur. Bu tartışma neo-klasik büyüme modelleri ve içsel büyüme modelleri çerçevesinde ve vergilerin ekonomik büyüme üzerinde etkili olup olmadığı konusunda yoğunlaşmaktadır. Bu kapsamda neo-klasik büyüme modellerinde vergilerin ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı kabul edilirken, içsel büyüme modelinde ise vergilerin ekonomik büyüme üzerinde hem negatif hem de pozitif yönde etkili olabileceği savunulmaktadır. Kısaca içsel büyüme modelleri çerçevesinde, vergilerin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu kabul edilmekte; ancak, bu etkinin yönünün hem pozitif hem de negatif olabileceği kabul edilmektedir. Bu çalışmanın amacı içsel büyüme modellerinin öngördüğü vergi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığını IMF tarafından tanımlanan üst orta gelir grubunda yer alan ülkelerde 2008-2019 dönemi için araştırmaktır. Bu kapsamda Westerlund ve Edgerton (2007) panel eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Eşbütünleşme ilişkisinin tespitinin ardından katsayı tahmini için Pesaran (2006) CCE testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular içsel büyüme modeli çerçevesinde varlığı ifade edilen vergi yükü ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin hem pozitif hem de negatif yönlü olarak varlığını doğrulamaktadır.

Anahtar sözcük: Vergi Yükü, Ekonomik Büyüme, İçsel Büyüme Modeli, Westerlund ve Edgerton.

Jel Kodları : H20, O47, C23.

¹ Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, eergen@pau.edu.tr, ORCID numarası: 0000-0002-8756-5148

² Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, utepekuele@pau.edu.tr, ORCID numarası: 0000-0001-7822-546X

ANALYSIS OF TAX BURDEN ECONOMIC GROWTH RELATIONSHIP THROUGH WESTERLUND AND EDGERTON (2007) PANEL COINTEGRATION

Abstract

The main purpose of taxation is to finance public expenditures. This purpose is the fiscal purpose of taxation. However, the only purpose of taxation and taxes are not the financing of public expenditures. In addition to this financial purpose, taxes also have economic and social purposes. No matter what purpose taxes are used for, there are some effects and a financial burden on taxpayers. Similar to the effects on taxpayers, taxes also have emerging effects on the economy. Taxes are one of the fiscal policy tools. As a fiscal policy tool, one of the economic objectives of taxation and therefore taxes is to ensure economic growth. Although one of the economic purposes of taxes is to provide economic growth, the effect of taxes on economic growth is a subject that is discussed in theory. This discussion focuses on neo-classical growth models and endogenous growth models and whether taxes have an effect on economic growth. In this context, while it is accepted that taxes have no effect on economic growth in neo-classical growth models, it is argued that taxes can have both negative and positive effects on economic growth in the endogenous growth model. Within the framework of endogenous growth models, it is accepted that taxes are effective on economic growth; however, it is recognized that the direction of this effect can be both positive and negative. The aim of this study is to analyse the existence of the relationship between tax and economic growth. This relationship analyzed for the 2008-2019 period in the upper middle income group countries defined by the IMF. In this context, Westerlund and Edgerton (2007) panel co-integration test was used. After the determination of the co-integration relationship, the Pesaran (2006) CCE test was used for coefficient estimation. The results the shows that the relationship between the tax burden and economic growth, which is expressed within the framework of the endogenous growth model, both positively and negatively.

Keywords: Tax Burden, Economic Growth, Endogenous Growth Models, Westerlund and Edgerton.

Jel Codes: H20, O47, C23.

GİRİŞ

Maliye politikasının temel amaçlarından biri ekonomik büyümenin sağlanmasıdır. Bu amaca yönelik olarak kullanılan araçlardan birini vergi politikası oluşturur. Diğer taraftan vergilerin ekonomik büyümeyle arasındaki ilişki literatürde tartışmalıdır. Teorik olarak neo-klasik büyüme modelinde vergi politikası ile ekonomik büyüme arasında ilişki olmadığı kabul edilirken, içsel büyüme modellerine göre vergi politikası ile ekonomik büyüme arasında ilişki bulunduğu kabul edilmektedir. Bu kapsamda içsel büyüme modeline göre vergi sisteminde bozucu olan vergilerin ağırlıklı olduğu durumda vergiler ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki bulunurken, bozucu olmayan vergilerin ağırlıklı olduğu durumda ise vergiler ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Literatür incelendiğinde neo-klasik büyüme modelini destekleyen kısıtlı sayıda çalışmaya rastlanmaktadır (Mendoza vd., 1997). İçsel büyüme modeli kapsamında ise teorik açıklamaya uygun olarak her iki sonucu ortaya koyan çalışmalarda mevcuttur. Bu kapsamda literatürde vergi politikası ile ekonomik büyüme ilişkisini içsel büyüme modelleri çerçevesinde inceleyen

ve sonuçta bozucu vergilerin ekonomide yer aldığını savunan çalışmalar yer almaktadır (Marsden, 1984; Engen ve Skinner, 1992; Easterly ve Rebelo, 1993; Kneller vd., 1999; Lee ve Gordon, 2005; Furceri ve Karras, 2008; Arnold, 2008; Veronika ve Lenka, 2012; Dackehag ve Hang, 2012; Demir ve Sever, 2016). Buna karşın, literatürde içsel büyüme modelleri çerçevesinde uygulanan vergi politikalarının bozucu olmayan etkiler barındırdığını savunan çalışmalar da bulunmaktadır (Tosun ve Abizadeh, 2005; Xing, 2011; Stoilova ve Patanov, 2012; Canavire-Bacarreza vd., 2013; Adkisson ve Mohammed, 2014; Topal, 2017; Milasi ve Waldmann, 2018; Kutbay, 2021). Özetle, bu çerçevede yapılan çalışmalarda incelenen ülke gruplarına ve incelenen ülkelerde uygulanan vergi sistemlerine göre çıkan sonuçlar farklılaşmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde özel kesim tasarrufları yetersiz olduğu için kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu kabul edilmektedir. Vergiler bu harcamaların finansmanındaki temel kaynaklardan biridir. Dolayısıyla bu ülke grubunda vergilerle ekonomik büyüme arasında bir ilişki olması beklenmektedir. Ancak bu ilişkinin yönü ülkedeki vergi sisteminin yapısına göre farklılaşmaktadır. Örneğin bozucu olmayan vergilerin ağırlıkta olduğu bir vergi sistemi ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken, bozucu vergilerin ağırlıkta olduğu bir vergi sistemi ekonomik büyümeyi negatif etkileyebilmektedir. Çalışma içsel büyüme modellerinin öngördüğü bu ilişkinin Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından tanımlanan üst orta gelir grubunda yer alan ülkelerde geçerli olup olmadığını araştırmaktadır. İlgili hipotezin bu ülke grubu için araştırılması çalışmanın literatüre katkısı olarak gösterilebilmektedir. Bu kapsamda öncelikle bu ilişki teorik olarak ele alınmış, sonraki bölümde bu ilişkiye yönelik literatür taraması yapılmış ve panel eşbütünleşme testi kullanılarak hipotezin geçerliliği sınanmıştır.

1. TEORİK ÇERÇEVE

Toplu olarak tüketilen mallar piyasa başarısızlığı oluşturmaktadır. Toplu tüketilen malların olmadığı piyasalarda ise rekabet nedeniyle fiyatlandırma marjinal maliyete göre belirlenmektedir. Kamusal malların fiyatlandırmasında ise politik süreç işlemekte ve vergilendirme yoluyla fiyat belirlenmektedir (Samuelson, 1954: 388). Vergilerin temel amacı kamu harcamalarının finanse edilmesi için kaynak yaratmaktır. Kaynak yaratmaya ek olarak gelirin yeniden dağıtımı, dışsallıkların kontrolü (Burgess ve Stern, 1993: 762) ve tüketim eğiliminin değiştirilmesi vb. amaçlara yönelik olarak da vergilendirme yapılmaktadır.

Vergilendirmede adalet önemli bir noktadır. Adalet iki açıdan ele alınmaktadır. Bunlardan ilki dikey adalettir. Dikey adalet farklı ödeme gücüne sahip mükellefler arasında, yatay adalet ise aynı ödeme gücüne sahip mükellefler arasında vergi yükünün nasıl dağıldığıyla ilgilidir (Atrostic ve Nunns, 1991: 343). Adalet ne kadar uygun olursa olsun mükelleflerin ödemiş oldukları vergi, mükelleflerin gelirini azaltmaktadır. Ödenen verginin gelire oranı ise vergi yükü olarak tanımlanmaktadır. Vergi yükünün mükellefler üzerinde iki farklı etkisi olmaktadır. İlk etki subjektif etkidir ve gelirden yaşanan azalmanın psikolojik etkisidir. İkincisi objektif etkidir ve mükellefin ödediği vergi ile geliri arasındaki ilişkidir. Nitekim literatürde ölçümünün mümkün olması nedeniyle analizlerde objektif vergi yükü ele alınmaktadır.

Vergi yükünün ölçülmesinde çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Gayrisafi vergi yükü toplam vergi gelirlerinin GSYİH'ya, bölgesel vergi yükü bölgesel vergi gelirlerinin o bölgenin gelirene, sektörel vergi yükü ilgili sektörün vergi gelirlerinin o sektörün gelirlerine ve kişisel vergi yükü kişiden elde edilen vergi gelirlerinin o kişinin gelirene oranlanmasıdır (Saraç, 2015: 23). Mükellefler üzerinde bir yük oluşturan vergilerin ekonomik büyüme üzerinde etkileri ise tartışılmaktadır. Buna göre vergiler ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunmadığını

savunan görüşler bulunmakla birlikte; vergilerin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu savunan görüşler de literatürde yer almaktadır. Bu noktada vergilerin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini savunan görüşler ve vergilerin ekonomik büyüme üzerinde negatif etkisinin olduğunun savunan görüşler arasında fikir birliği sağlanamamıştır.

Neo-klasik görüşe göre vergi gelirleri ile ekonomik büyüme ilişkisizdir. Solow (1956), Cobb-Douglass tipi üretim fonksiyonu kullanarak ekonomilerin uzun dönem dengesine ulaşacağını savunmaktadır. Kısa dönemde denge bozulsa bile uzun dönemde denge sağlanmaktadır. Üretim her zaman sermaye ve emek oranları arasında dengededir. Solow'a göre başlangıçta sermaye stoku denge oranının altında olsa bile kısa dönemde sermaye ve üretim işgücünden daha hızlı büyümekte ve böylece denge yeniden tahsis edilmektedir (Solow, 1956: 70). Nitekim neo-klasik görüşe göre tasarruf oranlarının artırılmasına yönelik kamu müdahalesi gerekli değildir (Kibritçioğlu, 1998: 14).

İçsel büyüme teorisi ise vergi gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu savunmaktadır. Buna göre, vergi gelirleri sermaye birikimini etkilemekte ve uzun dönem durağan büyüme hızını belirlemektedir. Nitekim sermaye birikimini negatif etkileyen her türlü vergi politikası ekonomik büyümeyi azaltıcı etki yaratmaktadır. Anlaşılacağı üzere vergilerin türü ekonomik büyümenin en önemli belirleyicisidir (Açıkgöz, 2006: 94). Barro (1990) da kamu harcamalarının verimli olmayan alanlara yönltilmesinin ekonomik büyümeyi negatif etkileyeceğini savunmaktadır. Çünkü gelir vergisi oranlarında yaşanan artış sonunda ekonomik birimler yatırımdan elde edecekleri gelirlerin daha az kısmını tasarruf ederler. Sonuçta yatırımlar yavaşlar. Böylece ekonomi daha düşük oranda büyür (Barro, 1990: 120-121).

Buradan hareketle içsel büyüme teorisi vergilendirmeyi ikiye ayırmaktadır. Bunlar “bozucu vergiler” ve “bozucu olmayan vergiler”dir. Bozucu vergiler, sermaye birikimini olumsuz etkileyerek yatırım yapma teşvikini zayıflatmakta ve ekonomik büyümeyi azaltmaktadır. Bozucu olmayan vergilerle finanse edilen üretken kamu harcamalarındaki artış ise ekonomik büyümeyi arttırmaktadır. Üretken olmayan kamu harcamalarının finansmanı bozucu olmayan vergilerden sağlandığından ekonomik büyümede etki nötr olurken, finansman bozucu vergilerden sağlandığında ise ekonomik büyüme üzerindeki etki negatif olmaktadır (Benos, 2009: 2-3).

2. LİTERATÜR

Vergi mükellefler üzerinde bir yük oluşturduğundan ve ekonomik büyüme üzerinde de etkileri olduğundan vergi yükü tüm kesimlerin ilgisini çeken bir konu durumundadır. Bu konuda yapılan çalışmalarda farklı sonuçlar bulunmaktadır. Bu duruma ele alınan dönem ve uygulanan testlerin neden olduğu düşünülmektedir. Vergi yükü ve ekonomik büyüme ilişkisini araştıran bir çalışmada Marsden (1984) panel regresyon yöntemini kullanmış ve bozucu olmayan vergilerin ekonomide yer aldığı bulgusunu elde etmiştir. Yatay kesit yöntemini kullanan diğer bir çalışma Engen ve Skinner (1992) tarafından yapılmış ve benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Easterly ve Rebelo (1993) çalışmalarında havuzlanmış panel OLS yöntemini kullanarak bozucu olmayan vergilerin uygulandığını savunmuştur. Benzer sonuçlara ulaşan başka bir çalışmada ise Xing (2011) panel ARDL yöntemini uygulamıştır. Panel ARDL yöntemini uygulayan Topal (2017) da çalışmasında bozucu olmayan vergilerin uygulandığını savunmaktadır.

Ekonomide uygulanan vergilerin bozucu olmadığı sonucuna ulaşan çalışmaların yanı sıra literatürde bozucu vergilerin uygulandığını savunan çalışmalarda bulunmaktadır. Lee ve Gordon (2005) çalışmalarında panel regresyon yöntemini kullanmış ve bozucu vergilerin uygulandığı bulgusunu elde etmiştir. Bozucu vergilerin uygulandığını savunan başka bir çalışma ise Arnold (2008) tarafından yapılmış ve çalışmada panel sabit etkiler modeli

kullanılmıştır. Veronika ve Lenka (2012) panel regresyon yöntemini kullanarak bozucu vergilerin uygulandığı sonucuna ulaşmıştır. Demir ve Sever (2016) panel eşbütünleşme yöntemini kullanmış ve vergi sisteminin bozucu vergiler şeklinde uygulandığı bulgusuna ulaşmışlardır. Konuyla ilgili yapılan literatür taraması Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar(lar) ve Çalışmanın Yılı	Çalışmanın Kapsadığı Yıllar / Ülke	Bulgular
Marsden (1984)	1970-1979 / Yüksek ve düşük gelir seviyesine sahip 20 ülke	İçsel Büyüme Teorisi Bozucu Vergiler
Engen ve Skinner (1992)	1970-1985 / Gelişmiş ve gelişmekte olan 107 ülke	İçsel Büyüme Teorisi Bozucu Vergiler
Easterly ve Rebelo (1993)	1970-1988 / 100 ülke ve 1870-1988 / 125 ülke	İçsel Büyüme Teorisi Bozucu Vergiler
Mendoza vd. (1997)	1966-1990 / 18 OECD ülkesi	Neoklasik Büyüme Teorisi
Kneller vd. (1999)	1970-1995 / 22 OECD ülkesi	İçsel Büyüme Teorisi Bozucu Vergiler
Lee ve Gordon (2005)	1970-1977 / Türkiye’nin de aralarında bulunduğu 70 ülke	İçsel Büyüme Teorisi Bozucu Vergiler
Tosun ve Abizadeh (2005)	1980-1999 / 24 OECD ülkesi	İçsel Büyüme Teorisi Bozucu Olmayan Vergiler
Furceri ve Karras (2008)	1965-2007 / 26 OECD ülkesi	İçsel Büyüme Teorisi Bozucu Vergiler
Arnold (2008)	1971-2004 / 21 OECD ülkesi	İçsel Büyüme Teorisi Bozucu Vergiler
Xing (2011)	1970-2004 / 17 OECD ülkesi	İçsel Büyüme Teorisi Bozucu Olmayan Vergiler
Veronika ve Lenka (2012)	1998-2010 / 27 Avrupa Birliği ülkesi	15 Avrupa Birliği ülkesi için; İçsel Büyüme Teorisi Bozucu Vergiler
Stoilova ve Patanov (2012)	1995-2010 / 27 Avrupa Birliği ülkesi	İçsel Büyüme Teorisi Bozucu Olmayan Vergiler
Canavire-Bacarreza vd. (2013)	1990-2009 / 14 Latin Amerika ülkesi ve 81 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke	İçsel Büyüme Teorisi Bozucu Olmayan Vergiler
Dackehag ve Hansson (2012)	1975-2010 / OECD üyesi 25 zengin ülke	İçsel Büyüme Teorisi Bozucu Vergiler
Adkisson ve Mohammed (2014)	2004-2010 / 50 ülke	İçsel Büyüme Teorisi Bozucu Olmayan Vergiler
Demir ve Sever (2016)	1980-2014 / 11 OECD ülkesi	İçsel Büyüme Teorisi Bozucu Vergiler
Topal (2017)	1971-2014 / 22 OECD ülkesi	İçsel Büyüme Teorisi Bozucu Olmayan Vergiler
Milasi ve Waldmann (2018)	1965-2009 / 18 OECD ülkesi	İçsel Büyüme Teorisi Bozucu Olmayan Vergiler
Kutbay (2021)	2000-2017 / 30 OECD ülkesi	İçsel Büyüme Teorisi Bozucu Olmayan Vergiler

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmada, 2008-2019 döneminde IMF tarafından Avrupa’da üst orta gelir grubu olarak tanımlanan 13 ülkede vergi yükünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel veri analizi yöntemiyle araştırılmaktadır. 13 ülke ile çalışılmasının nedeni 2008-2019 döneminde verilerin sürekli olmasıdır. Vergi yükü ve ekonomik büyümenin araştırıldığı çalışmalarda kullanılan değişkenlerin; ekonomik büyüme, vergi yükü, dolaylı vergi ve dolaysız vergi verileri olduğu literatürden görülmektedir (Xing, 2011; Demir ve Sever, 2016; Topal, 2017; Kutbay, 2021). Bu çalışmada da literatürde yer alan modellerden hareketle ekonomik büyüme (GROW) bağımlı değişken olarak, vergi yükü (VY), dolaylı vergi (DLY), dolaysız vergi (DSZ) ise açıklayıcı değişkenler olarak ele alınmaktadır. Veriler Dünya Bankası veri kaynağından elde edilmiştir

(WEB_1). Tablo 2’de çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	GROW	VY	DLY	DSZ
Ortalama	2.189774	18.08387	38.53376	11.65263
Standart Sapma	3.736442	3.071225	7.493111	7.686825
Basıklık	6.655036	2.958257	3.301611	31.07653
Çarpıklık	-1.264356	-0.227316	-0.869370	3.461599
En Küçük	-15.13647	9.183122	16.35486	-1.350857
En Büyük	11.20011	25.35339	50.69125	75.23757

Çalışmada tek modelin tahmin edilmesi planlanmaktadır. Ele alınan model, 1 no’lu eşitlikte yer almaktadır.

$$GROW_{2it} = \alpha_{it} + \beta_1 VY_{it} + \beta_2 DLY_{it} + \beta_3 DSZ_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Modelde yer alan α sabit terimi, i gözlem sırasını, t zaman boyutunu, u hata terimini ve β_1 vergi yükünün, β_2 dolaylı verginin ve β_3 dolaysız verginin katsayısını ifade etmektedir.

3.1. Ampirik Analiz

Çalışmanın bu başlığı altında yatay kesit bağımlılığı testi, ikinci nesil panel birim kök testi, eşbütünleşme testi ve katsayı tahminçileri yer almaktadır.

3.1.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Çalışmada yatay kesit bağımlılığı testi için Breusch ve Pagan (1980) LM testi, Pesaran (2004) CD ve CD_{lm} testlerine ek olarak Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen LM_{adj} testi kullanılmaktadır. Elde edilen bulgular neticesinde yatay kesit bağımlılığı varsayımı altında ikinci nesil panel birim kök testlerinden Pesaran (2007) tarafından geliştirilen (CADF) birim kök testi kullanılmıştır. Ardından GROW ile VY, DLY ve DSZ değişkenleri arasındaki ilişkinin varlığı Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen panel eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. İlişkinin büyüklüğü ve yönünün tayin edilebilmesi için panel veri tahminçilerinin elde edilmesi amacıyla Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCE modeli uygulanmıştır.

Breusch ve Pagan (1980) LM test stratejisini kullanmaktadır. LM testi kısıtlı modelin tahmin edilmesi daha kolay olduğunda genellikle daha güvenilir sonuçlara sahip olmaktadır. Çalışmada LM istatistiğinin basitliği nedeniyle en küçük kareler (OLS) tarafından tahmin edilen modelin kalıntıları kullanılarak hesaplama yapılmaktadır.

Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM testi (2) no’lu eşitlikte görülmektedir.

$$LM = TN \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{i-1} r_{ij}^2 \quad (2)$$

Eşitlikte r , kalıntıların ikili korelasyonunun örnek tahminidir. Bu testte H_0 hipotezi yatay kesit bağımlılığı olmadığını içermektedir. Ayrıca χ^2 dağılımına sahiptir (Breusch ve Pagan, 1980: 239-247).

Yatay kesit bağımlılığının test edilmesinde diğer bir test ise Pesaran (2004) tarafından zaman verisinin kısıtlı, ülke örneklerinin ise büyük olduğu dinamik ve heterojen panel analizlere uygulanabilen basit bir test geliştirilmiştir. Test sıradan OLS artıklarının tüm çift korelasyon katsayılarının basit bir ortalamasına dayanmaktadır. Bu test hata işlemlerinin simetrik olarak dağıtıldığını varsaymakta ve zaman ve ülke örnekleminin doğru bir şekilde ortalandığını göstermektedir. Sıfır hipotezleri altında asimptotik dağılımı belirlenen paneldeki değişkenlerin

zaman içinde sabit kaldığı sürece, eğim katsayılarında ve hata varyanslarında tek veya çoklu kırılmalara karşı güvenilir olduğu belirtilmektedir. Pesaran tarafından geliştirilen CD_{lm} testi (3) no'lu eşitlikte görülmektedir;

$$CD_{lm} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1)} \quad (3)$$

(3) no'lu eşitlikte Pesaran, $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ olduğu durumda yatay kesit bağımlılığını test etmektedir. $CD_{lm} \sim N(0,1)$. Bu testin N büyük ve T küçük durumları için, uygulamalarda büyük boyutta bozulma göstermesi olasılığı bulunmaktadır. Bunun başlıca nedeni T için $E(T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1)$ sıfıra doğru giderken N büyüklüğünde LM istatistiğinin sapmalı sonuçlar çıkarmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Pesaran CD testini geliştirmiştir.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}} \quad (4)$$

CD testi özellikle N büyük ve T küçük olduğunda, belirli bir uzamsal ağırlık matrisine bağlı olmayan makul küçük numune özelliklerine sahip bir kesit bağımlılık testine duyulan ihtiyaç üzerine geliştirilmiştir. Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen test N büyük olduğunda eksik kalmaktadır. Bu nedenle Pesaran (2004) CD testi LM testinde kullanılan kareler yerine bu testi önermektedir (Pesaran, 2004: 1-6).

Yatay kesit bağımlılığının test edilmesinde yaygın olarak kullanılan diğer bir testte Pesaran vd. (2008) LM test stratejisini kullanmaktadır. Yatay kesit bağımsızlığının test edilmesinde eksojen regresörlere ve normal hatalara sahip panel veri modellerine sahip değişkenlere sahip olunan testlerde LM istatistiğinin ortalaması ve varyansı kullanılmaktadır. Bu analize göre zaman ve ülke örneklerinin sabit olması gerekmektedir. Ancak mekânsal bilgileri kullanmadığından yeterince güvenilir sonuçlara sahip olmayabilir. LM_{adj} testi de $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ olduğu durumda yatay kesit bağımlılığını test etmektedir. Buna yönelik olarak geliştirilen LM_{adj} testi (5) no'lu eşitlikte gösterilmektedir.

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{v_{Tij}}} \quad (5)$$

Bu eşitliğe göre $LM_{adj} \rightarrow_d N(0,1)$ geçerli olmaktadır (Pesaran vd., 2008: 106-108). Yatay kesit bağımlılığının test edilmesinde kurulan hipotez şu şekildedir;

$$H_0: Cov(u_{it}, u_{jt}) = 0, i \neq j,$$

H_0 hipotezinin kabul edilmesi durumu kesitler arasında yatay kesit bağımlılığının olmadığını ifade etmektedir. Bu durumda analize birinci nesil panel birim kök testleri ile devam edilmektedir. Fakat H_0 hipotezinin rededilmesi ile yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edilirse analiz ikinci nesil panel birim kök testleriyle yapılmaktadır. Çalışmada kesitler arası bağımlılığın test edilmesi amacıyla yapılan yatay kesit bağımlılığı testleri Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Model İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Yatay Kesit Bağımsızlığı	MODEL	
	Test İstatistiği	Olasılık
<i>LM</i> (Breusch & Pagan 1980)	176.747	0.000
<i>CD_{lm}</i> (Pesaran 2004)	7.906	0.000
<i>CD</i> (Pesaran 2004)	9.449	0.000
<i>LM_{adj}</i> (Pesaran vd. (2008))	14.311	0.000

Tablo 3 incelendiğinde yatay kesit bağımlılığının test sonuçları görülmektedir. *LM*, *CD_{lm}*, *CD* ve *LM_{adj}* testlerinin olasılık değerlerinin anlamlılık düzeyi 0.05'ten küçük olduğu için H_0 reddedilmektedir. Buna göre kesitler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğu desteklenmektedir.

Yapılan testler sonucunda seriler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğu anlaşılmaktadır. O halde kesitler arasında ortaya çıkan bir şok diğer kesitleri de etkilemektedir. Dolayısıyla çalışmada yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil birim kök testlerinin kullanılması gerekmektedir.

3.1.2. Pesaran (2007) (CADF) Panel Birim Kök Testi

13 üst orta gelirli ülke için incelenen ekonomik büyüme ve vergi yükü serilerinde yatay kesit bağımlılığının belirlenmesinin ardından serilerin birim kök testlerinden etkin sonuçlar elde edilmesi için yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testi kullanılmıştır. CADF testinde ilk olarak paneli oluşturan kesitler için CADF test istatistiği değerleri hesaplanmakta, sonrasında bu testlerin asimetrik ortalaması alınarak panelin tamamı için CIPS test istatistiği hesaplanmaktadır (Yalçınkaya ve Kaya, 2017: 7).

$T > N$ durumunda etkin sonuçlar veren Pesaran (2007) tarafından geliştirilen panel birim kök testi öncelikle paneli oluşturan birimler için CADF test istatistiğini sonrasında panelin tamamı için CIPS istatistiğini şu şekilde hesaplamaktadır;

$$t(N, T) = \frac{\Delta y_i' \bar{M}_\omega y_{i,-1}}{\sigma^2 (\Delta y_{i,-1}' \bar{M}_\omega y_{i,-1})^{1/2}} \quad (6)$$

6 no'lu eşitlikte gösterildiği gibi CADF test istatistiği hesaplandıktan sonra, 7 no'lu eşitlikte gösterildiği gibi CIPS istatistik değeri hesaplanmaktadır.

$$CIPS(N, T) = t - bar = N^{-1} \sum_{i=1}^n t(N, T) \quad (7)$$

CADF ve CIPS istatistiklerinin hesaplanmasının ardından değerleri Pesaran tarafından Monte Carlo simülasyonları ile oluşturulan kritik tablo değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Hesaplanan değer kritik tablo değerinden mutlak değer olarak büyükse H_0 : seride birim kök vardır şeklinde kurulan H_0 hipotezi reddedilmektedir (Pesaran, 2007: 269-278). Gösterildiği şekilde hesaplanan CADF ve CIPS panel birim kök test sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. CADF Panel Birim Kök Test Sonuçları

IMF Üst Orta Gelirli Ülkeler	CADF Test İstatistiği			
	GROW İstatistik	VY İstatistik	DLY İstatistik	DSZ İstatistik
Belarus	-0.875	-1.106	-1.006	-4.261
Bosna-Hersek	-0.910	-3.201	-1.557	-1.266
Bulgaristan	-0.970	-1.959	-3.017	-1.036
Hırvatistan	-0.151	-2.468	-5.095	-4.521

Macaristan	-1.495	-2.332	-3.996	-4.251
Moldova	-2.957	-2.222	-1.383	-0.024
Kuzey Makedonya	-3.601	-1.364	-1.869	-0.508
Polonya	-4.666	-2.639	-2.328	-3.536
Romanya	-1.477	-2.273	-0.150	-2.705
Rusya	-0.576	-5.565	-2.560	-1.718
Sırbistan	-4.210	-2.835	-1.960	-0.633
Türkiye	-0.727	-0.127	-0.159	-1.000
Ukrayna	-1.790	-3.659	-0.023	-0.899
CADF Kritik Değerleri	%1		-5.75	
	%5		-3.93	
	%10		-3.26	
CIPS Test İstatistiği				
	GROW	VY	DLY	DSZ
	İstatistik	İstatistik	İstatistik	İstatistik
Panel Geneli	-1.877	-2.442	-1.931	-2.028
CIPS Kritik Değerleri	%1		-2.97	
	%5		-2.52	
	%10		-2.31	

Tablo 4’te hem paneli oluşturan kesitler için hem panelin tamamı için birim kök test sonuçları görülmektedir. CADF test istatistikleri incelendiğinde ekonomik büyüme ve vergi yükü serilerinin kesitlerin tamamında birim köklü sürece sahip olduğu anlaşılmaktadır. CIPS test istatistikleri incelendiğinde ekonomik büyüme serisinin %1 ve %5 anlam düzeylerinde birim köklü sürece sahip olduğu görülürken %10 anlam düzeyinde ise durağan olduğu anlaşılmaktadır. Vergi yükü serisi ise %1, %5 ve %10 anlam düzeylerinde birim köklü sürece sahiptir. Başka bir ifadeyle ekonomik büyüme ve vergi yükü serileri $I[1]$ sürece sahiptir.

Serilerin birim köklü sürece sahip olduklarının saptanmasının ardından uzun dönemli ilişkiye sahip olup olmadıklarının analiz edilmesinde panel eşbütünlük testlerinden olan Westerlund ve Edgerton (2007) panel eşbütünlük testi kullanılmaktadır.

3.1.3. Westerlund ve Edgerton (2007) Panel Eşbütünlük Testi

Çalışmada Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen panel eşbütünlük testi kullanılmaktadır. y_{it} için eşbütünlük modeli 8 no’lu eşitlikteki gibi oluşturulmaktadır.

$$Y_{it} = Z'_{it}\delta_i + X'_{it}\beta_i + \varepsilon_{it} \quad E(\varepsilon_{it}, \varepsilon_{jt}) = 0 \quad (8)$$

8 no’lu eşitlikte gösterildiği gibi kurulan modelin panel için hipotezi ise şu şekilde kurulmaktadır; H_0 : eşbütünlük vardır ve alternatif hipotez ise H_1^p : eşbütünlük yoktur şeklindedir (Westerlund ve Edgerton, 2007: 186).

Tablo 4. Westerlund ve Edgerton (2007) Panel Eşbütünlük Test Sonuçları

	Test İstatistikleri	Bootstrap Olasılık
<i>lm stat</i>	30.343	0.744

Tablo 4’te panel eşbütünlük testi sonuçları görülmekte ve yatay kesit bağımlılığı altında yapıldığından bootstrap değerleri yer almaktadır. Tablo 4’e göre %10 anlam düzeyinde H_0 hipotezinin reddedildiği görülmektedir. Yani eşbütünlük ilişkisi bulunmuştur. Başka bir ifadeyle değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.4. Pesaran (2006) CCE Panel Eşbütünlük Katsayı Tahmircisi

Değişkenler arasında kuvvetli bir eşbütünlük ilişkisinin olduğu anlaşılmıştır. Yani değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Bunun ardından yatay kesit

bağımlılığını dikkate alan uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının tahmin edilmesinde Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCE modeli kullanılmıştır.

CCE modelinde $T > N$ ve küçük örneklerde daha güvenilir sonuçlar elde edilmektedir. Modelin bir avantajı da hem panelin tamamının hem de paneli oluşturan kesitlerin sonuçlarını vermesidir (Durmuş, 2017: 14).

CCE modeli 9 no'lu eşitlikteki heterojen panel veri regresyon modeline dayanmaktadır ve şu şekilde gösterilmektedir;

$$\begin{aligned} y_{it} &= \alpha'_i d_t + \beta'_i x_{it} + e_{it}, \\ e_{it} &= \gamma'_i f_t + \varepsilon_{it} \end{aligned} \quad (9)$$

9 no'lu eşitlikte kurulan regresyondan hareketle uzun dönem katsayıların tahmin edilmesine yönelik iki ayrı tahminci geliştirilmiştir. Bunlardan ilki kesit tahmincisi (MG), ikincisi ise panel tahmincisidir (P). Bu tahminciler 10 no'lu eşitlikte gösterildiği şekilde hesaplanmaktadır (Pesaran, 2006: 971-986);

$$\begin{aligned} \hat{b}_{MG} &= N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{b}_i \\ \hat{b}_P &= \left(\sum_{i=1}^N \theta_i X_i' \bar{M}_\omega X_i \right)^{-1} \sum_{i=1}^N \theta_i X_i' \bar{M}_\omega y_i \end{aligned} \quad (10)$$

10 no'lu eşitlikte gösterildiği gibi hesaplanan Pesaran (2006) CCE modeli sonuçları Tablo 5'de gösterilmektedir.

Tablo 5. Pesaran (2006) CCE Panel Eşbütünleşme Katsayıları

Panelin Tamamına Ait Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayıları					
Bağımlı Değişken: GROW	Katsayı	Standart Hata	z Değeri	Olasılık Değeri	
VY	0.1453	0.4199	0.35	0.729	
DLY	-0.0457	0.2251	-0.20	0.839	
DSZ	0.1995	0.5588	0.36	0.721	
Kesitler İçin Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayıları					
Bağımlı Değişken: GROW	Katsayı	Standart Hata	z Değeri	Olasılık Değeri	
Belarus	VY	-0.8159	1.1423	-0.71	0.475
	DLY	-0.1845	0.3536	-0.52	0.602
	DSZ	4.0075	2.1185	1.89	0.059*
Bosna-Hersek	VY	-2.9044	0.7921	-2.99	0.003*
	DLY	0.2003	0.4821	0.42	0.678
	DSZ	0.7929	0.3178	2.50	0.013*
Bulgaristan	VY	-0.2489	0.7761	-0.32	0.748
	DLY	-0.5100	0.4848	-1.05	0.293
	DSZ	-0.8620	0.8259	-1.04	0.297
Hırvatistan	VY	1.8060	0.6877	2.63	0.009*
	DLY	0.3218	0.8118	0.40	0.692
	DSZ	0.0898	1.2537	0.07	0.943
Macaristan	VY	-0.7564	1.3169	-0.57	0.566
	DLY	-1.4894	1.3109	-1.14	0.256
	DSZ	-1.7640	0.6735	-2.62	0.009*
Moldova	VY	2.0743	2.5139	0.83	0.409
	DLY	-0.8862	1.6253	-0.55	0.586
	DSZ	-0.4804	0.4203	-1.14	0.253
Kuzey Makedonya	VY	-1.1610	1.3768	-0.84	0.399
	DLY	0.4101	0.4319	0.95	0.342
	DSZ	0.0826	0.0846	0.98	0.329

Polonya	VY	2.5460	0.4405	5.78	0.000*
	DLY	0.9281	0.2023	4.59	0.000*
	DSZ	-4.2976	0.4978	-8.63	0.000*
Romanya	VY	0.4400	1.7124	0.26	0.797
	DLY	-0.8780	1.0997	-0.80	0.425
	DSZ	-0.0913	0.6078	-0.15	0.881
Rusya	VY	0.9806	0.5322	1.84	0.065*
	DLY	0.4741	0.6921	0.69	0.493
	DSZ	0.2252	0.8404	0.27	0.789
Sırbistan	VY	-0.3647	3.3356	-0.11	0.913
	DLY	0.4098	2.1347	0.19	0.848
	DSZ	0.6607	3.4469	0.19	0.848
Türkiye	VY	0.9588	1.8479	0.52	0.604
	DLY	1.3327	0.6469	2.06	0.039*
	DSZ	1.6030	1.4225	1.13	0.260
Ukrayna	VY	-0.6660	0.9215	-0.72	0.470
	DLY	-0.7225	0.3998	-1.81	0.071*
	DSZ	2.6272	0.4277	6.14	0.000*

Not: * ifadesi %10 anlam düzeyini göstermektedir.

Tablo 5’de Pesaran (2006) CCE modeli sonuçlarına bakılarak hem panelin tamamının hem de panelin her bir kesitinin uzun dönem katsayıları görülmektedir. Analize dahil edilen ülkelerin tamamı için dolaylı vergi gelirleri hariç katsayıların pozitif işarete sahip fakat istatistiki olarak anlamsız oldukları görülmektedir. Kesitler için incelendiğinde ise istatistiki olarak anlamlı katsayıların bulunduğu görülmektedir. Bu katsayılar şu şekildedir; Belarus’a ait dolaysız vergi değişkeninin katsayısı pozitif, Bosna-Hersek için vergi yükü negatif ve dolaysız vergi pozitif, Hırvatistan’a ait vergi yükü katsayısı pozitif, Macaristan’ın dolaysız vergi değişkenine ait katsayı negatif, Polonya’da vergi yükü ve dolaylı vergi değişkenine ait katsayı pozitifken, dolaysız vergi değişkenine ait katsayı negatif, Rusya için vergi yükü katsayısı pozitif, Türkiye için dolaylı vergi değişkenine ait katsayı pozitif ve Ukrayna için dolaylı vergi değişkenine ait katsayı negatifken, dolaysız vergi değişkenine ait katsayı pozitifdir.

SONUÇ

Çalışmada içsel büyüme modellerinin öngördüğü ilişki araştırılmıştır. Bu kapsamda IMF’in sınıflandırmasına göre üst orta gelir grubunda yer alan ülkelere ait 2008-2019 dönemini kapsayan veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Vergi yükü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesinde panel eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Panel eşbütünleşme testine geçilmeden önce ilk olarak meydana gelen bir şokun diğer kesitleri etkileyip etkilemediğinin ortaya çıkarılması için yatay kesit bağımlılığı testi yapılmıştır. Çünkü küreselleşen dünyada ülkelerin ekonomik faaliyetleri diğer ülkelerin vergi gelirlerini ve vergi sistemlerini bile etkileyebilmektedir. Yatay kesit bağımlılığı test sonuçları beklendiği şekilde çıkmıştır. Başka bir ifadeyle seriler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Bu aşamada yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testlerinin kullanılması gerekmektedir. Çalışmada yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF panel birim kök testi kullanılmıştır. Bu testin avantajı hem kesitler için hem de panel için birim kök test sonuçlarını hesaplamasıdır. Elde edilen sonuçlara göre hem kesitler hem de panel birim köklü sürece sahiptir. O halde serilerin eşbütünleşme ilişkisi analiz edilebilecektir.

Bu çalışmada yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen panel eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Panel eşbütünleşme testi sonuçlarına göre seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Ancak elde

edilen eşbütünleşme ilişkisi vergi yükünün ekonomik büyüme ile ilişkili olduğunu göstermekle birlikte, vergi yükünün ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini göstermemektedir. Vergi yükünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin yönünün tayin edilmesi için çalışmada, Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCE panel eşbütünleşme katsayı tahmincisi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre panelin tamamı için vergi yükü ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve fakat istatistiki olarak anlamsız bir ilişki bulunmaktadır. Kesitler incelendiğinde ise bazı kesitlerde pozitif ilişki bulunurken, bazı kesitlerde ise negatif ilişki bulunduğu görülmektedir.

Yapılan analize göre Belarus, Hırvatistan, Polonya, Rusya ve Türkiye’de içsel büyüme teorilerinin geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Bu ülkelerde uygulanan vergi politikasının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğu, dolayısıyla bu ülkelerin vergi sistemlerinde bozucu olmayan vergilerin ağırlıkta olduğu söylenebilir. Bu sonuçlar literatürde yer alan bazı çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Tosun ve Abizadeh, 2005; Xing, 2011; Stoilova ve Patanov, 2012; Canavire-Bacarreza vd., 2013; Adkisson ve Mohammed, 2014; Topal, 2017; Milasi ve Waldmann, 2018; Kutbay, 2021). Macaristan ve Ukrayna’da da içsel büyüme teorilerinin geçerli olduğu ve dolayısıyla bu ülkelerin vergi sistemlerinde bozucu vergi uygulamalarının olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu sonuçlar literatürde yer alan bazı çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Marsden, 1984; Engen ve Skinner, 1992; Easterly ve Rebelo, 1993; Kneller vd., 1999; Lee ve Gordon, 2005; Furceri ve Karras, 2008; Arnold, 2008; Veronika ve Lenka, 2012; Dackehag ve Hansson, 2012; Demir ve Sever, 2016).

Çalışmanın teorik kısmında açıklandığı üzere neo-klasik görüşe göre vergi gelirleri ile ekonomik büyüme ilişkisiz olarak kabul edilmektedir. Ancak içsel büyüme teorisi vergi gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu kabul etmektedir. Bununla birlikte içsel büyüme teorisi vergilendirmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini vergi sisteminin içerisinde yer alan bozucu vergiler ve bozucu olmayan vergilerin varlığına göre farklı açıklamaktadır. Bu doğrultuda literatürde içsel büyüme teorisi kapsamında vergilendirme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenen dönem, ülke grubu ve ülkelerin vergi sistemlerinin yapısına göre hem pozitif hem de negatif yönde farklı sonuçlara ulaşan çalışmalar mevcuttur.

Çalışmada yapılan analiz sonucunda da literatürdeki farklı yönde etkilere benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Analiz neticesinde çalışmada incelenen dönemde analize dâhil edilen ülkelerin tamamında içsel büyüme teorilerinin geçerli olduğu başka bir ifade ile vergilendirme ile büyüme arasında bir ilişkinin var olduğu; ancak, Belarus, Hırvatistan, Polonya, Rusya ve Türkiye’de bu ilişkinin yönünün pozitif, Macaristan ve Ukrayna’da ise negatif olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İçsel büyüme modeli çerçevesinde açıklanan vergilendirme ile ekonomik büyümenin pozitif olduğu Belarus, Hırvatistan, Polonya, Rusya ve Türkiye’de vergi sistemlerinin bozucu olmayan vergilerin ağırlıkta olduğu bir yapıda olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu ülkelerde vergi politikasının bu yapısını koruyarak elde edilen vergi gelirlerinin verimli kamu yatırımlarında kullanılması durumunda ekonomik büyümeye kamu maliyesi üzerinden sağlanan katkının artacağını ifade etmek mümkündür.

İçsel büyüme modeli çerçevesinde açıklanan vergilendirme ile ekonomik büyümenin negatif olduğu Macaristan ve Ukrayna’da ise vergi sistemlerinin bozucu vergilerin ağırlıkta olduğu bir yapıda olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu iki ülke için yapılması gereken vergi sistemlerinin ekonomik büyüme üzerinde yarattığı bozucu etkiyi ortadan kaldıracak şekilde

vergi sisteminin yapısının değiştirilmesi ve böylelikle vergilendirmenin ekonomik büyüme üzerindeki negatif etkinin giderilmesidir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Ş. (2006). Türkiye’de vergi gelirleri, vergi yapısı ve iktisadi büyüme ilişkisi: 1968-2006, *Ekonomik Yaklaşım*, 19(68), 91-113.
- Adkisson, R. V. ve Mohammed, M. (2014). Tax structure and state economic growth during the great recession, *The Socail Science Journal*, 51-79-89.
- Arnold, J. (2008). Do tax structures affect aggregate economic growth? Empirical evidence from a panel of OECD countries, *Economic Department Working Papers*, 643, OECD.
- Atrostic, B. K. ve Nunns, J. R. (1991). Measuring tax burden: A historical perspective, in fifty years of economic measurement: The jubilee o the conference on research in income and wealth, (343-420), *University of Chicago Press*.
- Barro, R. J. (1990). Government spending in a simple model of endogeneous growth, *Journal of Political Economy*, 98(5), 103-125.
- Benos, N. (2009). Fiscal policy and economic growth: empirical evidence from EU countries, *MPRA Paper*, 19174.
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The langrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics, *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Burgess, R. ve Stern, N. (1993). Taxation and development, *Journal of Economic Literature*, 31(2), 762-830.
- Canavire-Bacareza, G., Martinez-Vazquez, J. ve Vulovic, V. (2013). Taxation and economic growth in Latin America, *IDB Working Paper Series*, 431, Inter-American Development Bank.
- Dackehag, M. ve Hansson, A. (2012). Taxation of income and economic growth: An empirical analysis of 25 rich OECD countries, *Journal of Economic Development*, 21(1), 93-118.
- Demir, M. ve Sever, E. (2016). The relationship between tax revenues and economic growth: A panel data analysis on the OECD countries, *Econ World 2016, 10-12 August 2016*, London.
- Durmuş, S. (2017). Eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi: Ampirik bir çalışma, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54(629), 9-18.
- Easterly, W. ve Rebelo, S. (1993). Fiscal policy and economic growth: An empirical investigation, *NBER Working Paper*, 4499, Cambridge, Mass.
- Engen, S. ve Skinner, J. (1992). Fiscal policy and economic growth, *NBER Working Paper*, 4223, National Bureau of Economic Research, Cambridge, Mass.
- Furceri, D. ve Karras, G. (2008). Tax changes and economic growth: empirical evidence for a panel of OECD”, *Manuscript University of Illinois*, 1, 1-29.
- Kibritçiöğlü, A. (1998). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri, *AÜ SBF Dergisi*, 53/1-4, 207-230.

- Kneller, R., Bleaney, M. F. ve Gemmell, N. (1999). Fiscal policy and growth: Evidence from OECD countries, *Journal of Public Economics*, 74, 171-190.
- Kutbay, H. (2021). Vergi yükünün ve yapısının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: OECD ülkeleri için panel veri analizi, *Mali Çözüm Dergisi*, 31(164), 13-35.
- Lee, Y. ve Gordon, R. H. (2005). Tax structure and economic growth, *Journal of Public Economics*, 89, 1027-1043.
- Marsden, K (1984). Links between taxes and economic growth some empirical evidence, *World Bank Staff Working Papers*, 605, Washington DC.
- Mendoza, E., Milesi-Ferretti, G. ve Asea, P. (1997). On the effectiveness of tax policy in altering long-run growth: Harberger's superneutrality conjecture, *Journal of Public Economics*, 66, 99-126.
- Milasi, S. ve Waldmann, R. J. (2018). Top marginal taxation and economic growth, *Applied Economics*, 50(19), 2156-2170.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels, *CESifo Working Paper Series*; No. 1229, IZA Discussion Paper, No. 1240, 1-39.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure, *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-sectional dependence, *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagato T. (2008). A bias-adjusted lm test of error cross-section independence, *Econometrics Journal*, 11, 105-127.
- Samuelson, P. A. (1954). The pure theory of public expenditure, *The Review of Economics and Statistics*, 36(4), 387-389.
- Saraç, T. B. (2015). Vergi yükü ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği, *Maliye Dergisi*, 169, 21-35.
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth, *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- Stoilova, D. ve Patonov, N. (2012). An empirical evidence for the impact of taxation on economy growth in The European Union, *Tourism & Management Studies*, 1031-1039.
- Topal, M. H. (2017). Vergi yapısının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: OECD ülkelerinden ampirik bir kanıt, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 183-206.
- Tosun, M. S. ve Abizadeh, S. (2005). Economic growth and tax components: An analysis of tax changes in OECD, *Applied Economics*, 37, 2251-2263.
- Veronika, B. ve Lenka, J. (2012). Taxation of corporations and their impact on economic growth: the case of EU countries, *Journal of Competitiveness*, 4(4), 96-108.
- WEB_1, (2022). Dünya Bankası resmi internet sitesi, World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, Erişim Tarihi: 07.06.2022.

- Westerlund, J. ve Edgerton, D. L. (2007). A panel bootstrap cointegration test. *Economics letters*, 97(3), 185-190.
- Xing, J. (2011). Does tax structure affect economic growth? Empirical evidence from OECD countries, *Oxford University Centre For Business Taxation*, Oxford.
- Yalçınkaya, Ö. ve Kaya, V. (2017). Doğal işsizlik oranı mı yoksa; işsizlik histerisi mi?: OECD ülkeleri için yeni nesil panel birim kök testlerinden kanıtlar (1980-2015), *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 1-18.

EKONOMİK, SOSYAL VE ÇEVRESEL DÖNÜŞÜMDE YEŞİL EKONOMİNİN ROLÜ

Makale Gönderim Tarihi: 26.05.2022

*Makale Kabul Tarihi :*03.07.2022

Önerilen Atıf Gösterimi : Doğan, M.(2022). Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Dönüşümde Yeşil Ekonominin Rolü, Uluslararası Sosyal, Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi (USSMAD), C:2 S:1 , 49-73.

Metin DOĞAN¹

Özet

İlk defa 1980'lerin sonunda çevresel sorunlarla mücadele kapsamında kullanılan yeşil ekonomi kavramı 2008 Küresel Finansal Krizinin ardından birçok uluslararası kurum ve kuruluş tarafından benimsenen bir yaklaşıma dönüşmüştür. Yeşil ekonominin günümüzde iklim krizi nedeniyle tetiklenen çevresel sorunlar yanında işsizlik ve sosyal adaletsizlik gibi birçok sosyo-ekonomik sorunun çözümünde etkili olabileceğine dair birçok çalışma yapılmıştır. Son yıllarda kamu öncülüğünde hayata geçirilen çevre stratejilerinde yeşil ekonomi, bir adım daha ileri gidilerek bir dönüşüm stratejisi olarak tanımlanmıştır. Bu çalışma kapsamında yeşil ekonominin ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan dönüşüm potansiyeli taşıyıp taşımadığı tartışılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre yeşil ekonomi yeşil geçişin sağlanmasında önemli bir role sahiptir. Ancak sosyal ve ekonomik anlamda bir dönüşüm yaratma potansiyeli çevresel konulara göre daha düşüktür. Çünkü yeşil ekonomi istihdamın artırılması gibi yöntemlerle sosyo-ekonomik sorunların azalmasını sağlamakta ancak toplumsal adaletsizlikleri tamamen ortadan kaldıramamaktadır. Yeşil ekonomi açısından bir diğer önemli sorun refah seviyesi yüksek ülkelerle düşük gelirli ülkeler arasındaki gelir farkının kapatılmasında faydalı olacağına düşünülmemesidir. Yeşil ekonomi modelinde refah seviyesi yüksek ülkeler çevresel mal/hizmet üretiminde zirvede yer alarak düşük gelirli ülkelere rekabet etme imkânı vermeyecektir. Yeşil ekonomi yine de eski birikim rejimine göre daha adil bir geçiş stratejisi olabilir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Ekonomi, Yeşil Dönüşüm, Küresel Isınma, Çevre

JEL Kodları: Q53, Q54, Q56

THE ROLE OF GREEN ECONOMY IN ECONOMIC, SOCIAL AND ENVIRONMENTAL TRANSFORMATION

Abstract

The concept of green economy, which was used for the first time within the scope of combating environmental problems in the late 1980s, has turned into an approach adopted by many international institutions and organizations after the 2008 Global Financial Crisis. Many studies have been conducted to show that the green economy can be effective in solving many socio-economic problems such as unemployment and social injustice, as well as environmental problems triggered by the climate crisis. In the environmental strategies implemented under the leadership of the public in recent years, the green economy has been defined as a transformation strategy by going one step further. Within the scope of this study, it has been

¹ Dr. metindogan6216@gmail.com ORCID: 0000-0002-5832-7212

discussed whether the green economy has the potential to transform in terms of economic, social and environmental aspects. According to the results obtained from the study, the green economy has an important role in ensuring the green transition. However, the potential to create a social and economic transformation is lower than environmental issues. Because the green economy provides softening of socio-economic problems with methods such as increasing employment, but it cannot completely eliminate social injustices. Another important problem in terms of green economy is that it is not thought to be beneficial in closing the gap between the wealthy countries and the poor countries. Countries with high levels of welfare will be at the top in the production of environmental goods/services and will prevent poor countries from closing the gap. The green economy may still be a fairer transition strategy alternative to the old accumulation regime.

Key Words: Green Economy, Green Transformation, Global Warming, Environment

JEL Codes: Q53, Q54, Q56

GİRİŞ

Dönüşüm (*transformation*) ve geçiş (*transition*) gibi kavramlar literatürde sıkça karşılaşılan kavramlardır. Bu kavramlar ekonomik, sosyal ve çevresel değişimi ve değişimle gelen yeni durumu anlatmak için kullanılmaktadır. Bu kavramlar etimolojik olarak ilişkili ve yakın anlamlı oldukları için yapılan çalışmalarda çoğu zaman birbirleri yerine kullanılmaktadır. Küresel ısınmanın neden olduğu çevresel, ekolojik ve sosyal problemlerin çözümü için geliştirilen yaklaşımların yaratacağı etkinin büyüklüğünü ve önemini ifade etmek için de genellikle bu kavramlar kullanılmakta ancak benzer bir karışıklığın burada da var olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada yeşil ekonomi yaklaşımının ekonomik, toplumsal ve çevresel açıdan bir dönüşüm potansiyeli taşıyıp taşımadığı değerlendirilmiştir. Bu kapsamda öncelikle yeşil ekonomi yaklaşımının ortaya çıkmasına neden olan küresel ısınma sorunu ve yarattığı sorunlar ele alınmıştır. Bu sorunlar yalnızca yeşil ekonomiyi değil yeşil ekonomiyle beraber birçok yeni yaklaşımın gelişmesine neden olmuştur. Bunlar arasında ayırım yapmak için kullanılan çeşitli sınıflandırmalar bu çalışma kapsamında yer almaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise yeşil ekonominin kapsamı ve değişim- dönüşüm ayırımı temel alınarak yeşil ekonomi yaklaşımının bir değerlendirmesi yer almaktadır.

1. KÜRESEL ISINMA: SEBEPLER VE SONUÇLAR

Bugün dünyanın karşı karşıya kaldığı en büyük problemlerden biri olarak kabul edilen küresel ısınma geçmişte doğal yollarla da ortaya çıkmıştır. Bilim adamlarının elde etmiş olduğu veriler holosen olarak isimlendirilen jeolojik döneme girilmeden önce çeşitli dönemlerde küresel ısınma nedeniyle iklim değişikliğinin yaşandığını ortaya koymaktadır (Başoğlu 2014, s.177). Jeolojik olarak yaklaşık 11.000 yıllık bir dönemi kapsayan holosen ise iklim açısından görece daha istikrarlı bir dönemdir. Sanayi Devriminin 1700’li yılların ortalarından itibaren başlaması artık holosenin sonuna gelindiği yönünde bazı fikirlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Cengiz, 2019, s. 604). Çünkü sanayi devriminin başlamasıyla iklimde belirgin değişiklikler başlamış ve insan kaynaklı faaliyetler çevre üzerinde açık bir şekilde baskı oluşturmaya başlamıştır. Birçok bilim adamına göre 18. yy.den başlayarak günümüze kadar

devam eden süreç yeni bir jeolojik çağın başladığına işaret etmektedir. Bu yeni çağda insan etkisinin yoğunluğunu göstermek amacıyla insan çağı anlamına gelen “antroposen” tabiri, bu dönemi ifade etmek için kullanılmaya başlamıştır (Polat ve Kahraman, 2021, s.23).

Atmosferik yapıda yaşanan insan kaynaklı değişim bilimsel verilerle de desteklenmektedir. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) atmosferik yapıda yaşanan değişimin %95’inin insan kaynaklı faaliyetler nedeniyle gerçekleştiğini açıklamıştır (Başoğlu, 2014, s.177).

Sanayi Devrimiyle artış gösteren insanın ekonomik faaliyetlerinin küresel ısınmayı bu derece tetiklemesinin sebebi üretim ilişkilerinin karakterinde saklıdır. Yeni üretim ilişkilerinde emek ve doğa zenginliğin kaynağı olarak görülmektedir (Huber, 2017, s.4). Bu yüzden bir yandan emeğe duyulan ihtiyaç nedeniyle kentler hızla büyürken diğer taraftan üretimde ihtiyaç duyulan ham maddelere olan talep yükselmiştir. Hem kentlerin hem de endüstrilerin enerji ihtiyaçlarının giderilmesinde yoğun miktarda kömür gibi fosil yakıtlar kullanılmıştır (Başoğlu, 2014, s.177).

Sanayi devriminden sonra küresel ısınma açısından ikinci kritik dönem ise 2. Dünya Savaşı sonrası kalkınmacı devlet anlayışının yaygınlık kazandığı dönemdir. Bu dönemde az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelerin refah seviyesine ulaşmak istemişlerdir. Neticede kapitalist üretim ilişkileri merkezden çevreye doğru yayılmaya başlamıştır. Bu dönemde de enerji ihtiyacında bir artış ortaya çıkmıştır (Başoğlu, 2014, s.177). Yine aynı yıllardan itibaren tüketime dayalı büyüme anlayışı belirgin bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Büyümenin yüksek oranda tüketime dayalı olması finansal krizleri tetiklediği gibi çevre üzerinde baskının artmasına ve kaynakların yeterince etkin kullanılmamasına neden olmaktadır. Örneğin atıl durumda yüzbinlerle konut olmasına rağmen düşük krediler yoluyla konuta olan talebin canlı tutulmak istenmesi hem konut piyasasında bir balon oluşmasına hem de karbon ayak izinin büyümesine neden olacaktır. Aşırı tüketimin yarattığı olumsuz etkiler Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) raporlarına da yansımıştır. UNEP’e göre tüketimde yaşanan belirgin artış doğal kaynak stoklarının azalmasına neden olmakta ve ekolojik krizleri tetiklemektedir. Dünyanın geleceği bu yüzden tehlike altındadır (Demirtaş, 2017, s.115).

Fosil yakıt tüketimine bağlı olarak ortaya çıkan karbon ve diğer zararlı gazların salınımı küresel ısınmanın ana sebebi olarak kabul edilmektedir. Bunun yanında ormanların tahrip edilmesi ve sanayi atıklarının kontrolsüzce doğaya bırakılması gibi diğer nedenler de küresel ısınma tehdidinin büyümesine neden olmaktadır (Kaya, 2020, s.173).

BM’nin gerçekleştirdiği konferanslarda iklim değişikliğinin insan eliyle² olduğuna dair tespitler vardır (Canpolat Bıçakçı, 2017, s.4). Küresel ısınmaya neden olan insan faaliyetleri

² İklim değişikliği ve küresel ısınma gibi olguların “insan faaliyetleri” nedeniyle ortaya çıktığı yönündeki açıklamaların politik bir gerekçesi vardır. Bu olgular aslında kapitalist sistem nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Küresel ısınmaya en fazla endüstrileşmiş ülkeler ve üst sınıflar neden olmaktadır (Dünyanın en zengin %1’lik kesimi %50 civarında bir emisyonu neden olmaktadır). Gerekçe olarak insan faaliyetlerini göstermek kapitalist sisteme ve üst sınıflara yapılacak eleştirileri engelleyecektir. BM gibi uluslararası kurumlar bir taraftan küresel ısınma konusunda bireyi sorumlu tutarak sisteme meşruiyet kazandırırken diğer taraftan piyasa araçları yoluyla soruna müdahale edilmesi yönünde beyanlar vererek sermaye birikim rejiminin devamlılığı için bir işlev üstlenmektedir. Eğer çevre krizinin sınıfsal olduğu kabul edilirse çevre krizi ile birlikte yoksullukta ele alınacaktır.

denilince genelde ilk olarak enerji sektöründe kullanılan kömür, petrol ve doğalgaz gibi fosil yakıtlar düşünülmektedir. Ancak sanayileşme, şehirleşme ve yeni tüketim kalıplarının yaygınlaşması da küresel ısınmaya neden olabilmektedir (Cesur, 2014, s.4).

Bahsedilen faaliyetlerdeki artış sera gazlarının atmosferik gaz dengesini bozduğu düşünülmektedir. Aslında atmosferde sera gazı olarak tabir edilen gazlar belli miktarlarda bulunmaktadır. Ancak insanların fosil yakıt kullanmaları bu gazların atmosfer içindeki miktarının artmasına neden olmaktadır. Sera gazı olarak tabir edilen gazlar arasında en önemlisi karbondioksittir (CO₂). Bu yüzden “karbon salınımı” küresel ısınma yazınında bolca kullanılan bir ifadedir. CO₂'den sonra, atmosfere daha uzun süre tutunması sebebiyle CO₂'ye göre daha zararlı olduğu düşünülen (CH₄) ve azot protoksit (N₂O) gibi gazlar gelmektedir. Küresel ısınmanın artışında ayrıca florlu gazların (f-gazlar) da etkisi olduğu tahmin edilmektedir. Aşağıdaki tabloda küresel ölçekte bu gazların 1990-2019 arasında neden olduğu salınımlar görülmektedir (Brander ve Davis 2012, s.2).

Tablo 1: 1990-2019 Arasında Küresel Sera Gazı Emisyonları (mtCO₂)³

Gazlar	1990	2000	2010	2015	2017	2018	2019
CH ₄	6909	7124	7909	8315	8333	8489	8609
CO ₂	22943	25777	33359	35559	35736	36669	36874
F-Gazlar	302	443	762	1000	1094	1136	1177
N ₂ O	2368	2490	2845	2995	3087	3072	3096

Not: Tablo 1, 1990-2019 yılları arasında küresel düzeyde karbon salınımına neden olan sera gazlarını göstermektedir. Sera gazlarına en çok karbondioksit neden olmaktadır. Karbondioksiti; metan ve azot protoksit ve f-gazlar takip etmektedir. Kaynak: Climate Watch Historical GHG Emissions, 2022

Dünya Meteoroloji Organizasyonunun (WMO) atmosferdeki karbondioksit yoğunluğu endüstri öncesi dönemlerde 278 ppm⁴ olarak tahmin etmektedir. Aynı kuruluşun 2018 yılı için hazırlanmış olduğu bir rapora göreyse atmosferdeki karbondioksit yoğunluğu 407,8 ppm olarak hesaplanmıştır. Endüstri öncesi dönemlere göre %47'lik bir artış gösteren karbondioksit, radyatif zorlamanın⁵ tek başına %66'sından (son 10 yılda bu oran %82'yi bulmuştur) sorumludur. Atmosferdeki karbondioksit miktarının bu kadar artmasında fosil yakıt tüketimi, çimento üretimi, ormansızlaşma gibi etmenler rol oynamaktadır (WMO, 2019, s.2).

Rapora göre metan gazı ikinci önemli sera gazı olup radyatif zorlamanın %17'sinden sorumludur. Metan gazının atmosfere salınımının %40'ı doğal nedenlerle açıklanmaktadır. Organizmaların çürümesi (bitkiler ve diğer canlılar) sonucunda ortaya çıkan metan gazının

Çevre krizinin yoksullukla birlikte ele alınmaması ise çevre krizinin çözümünü zorlaştıracaktır. Kaynak: Canpolat-Bıçakçı, 2019. Küresel ısınmanın sınıfsal karakteri için bakınız: Güneş, 2019

³ Metrik ton karbondioksit eşdeğeri

⁴ PPM: milyonda bir birim

⁵ Radyatif (ışınımsal) zorlama, yerküre/atmosfer sisteminin enerji dengesindeki herhangi bir değişiklik olarak tanımlanmaktadır. Kaynak: Türkeş, 2001

atmosfere karışması doğal bir neden olarak kabul edilmektedir. Geri kalan %60'lık kısım ise endüstriyel tarım ve hayvancılık, çöplükler, fosil yakıtların aşırı kullanımı gibi insan etkisiyle ortaya çıkmaktadır (WMO, 2019, s.2-3).

Azot protoksit ise bir diğer önemli sera gazı olup radyatif zorlamanın %6'sını ifade etmektedir. Azot protoksit hem doğal nedenlerle hem de insan kaynaklı nedenlerle oluşabilmektedir. Örneğin, okyanuslar ve topraklar bu gazın oluşumunda doğal etkenlerken, biyoyakıtlar kullanılarak enerji üretilmesi, gübre kullanımı ve diğer endüstriyel süreçler bu gazın insan sebebiyle atmosferde yoğunlaşmasına neden olmaktadır (WMO, 2019, s.3).

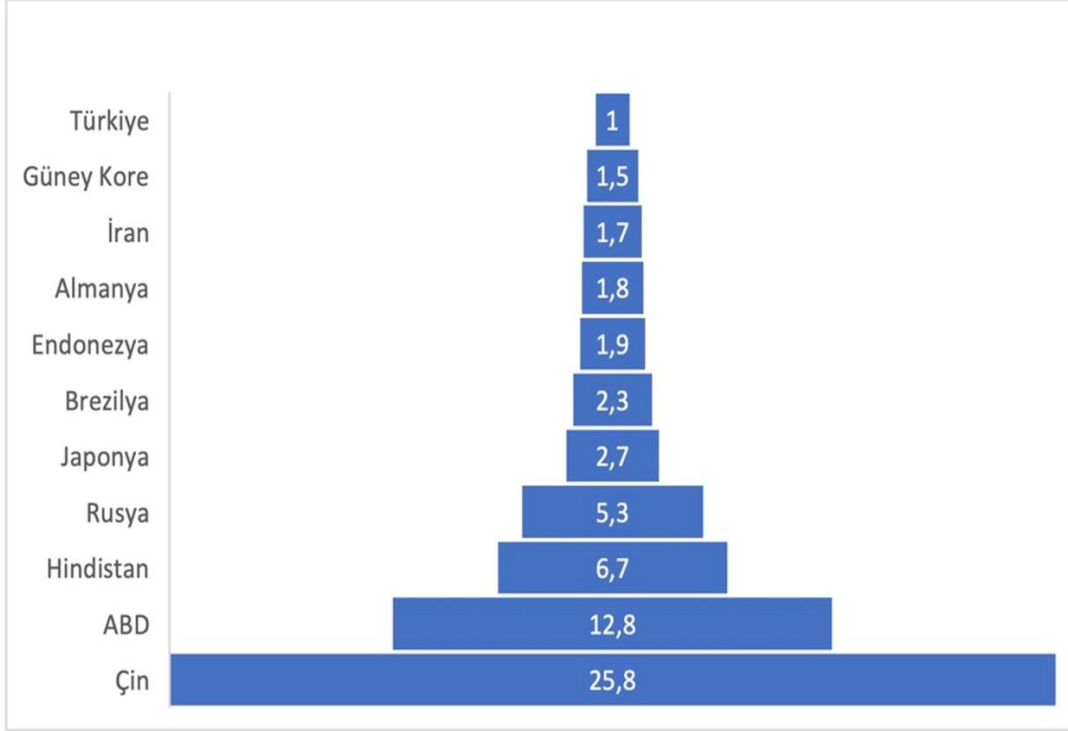
Sektörel bazda bakıldığında, sera gazı emisyonlarına en fazla enerji sektörü neden olmaktadır. Enerji sektöründen sonra tarım ve endüstriyel işlem sektörleri sera gazı üretimine en çok sebebiyet veren sektörlerdir. Toprak kullanımı, ormancılık ve atık sektörleri de sera gazı emisyonuna neden olan diğer önemli sektörlerdir. Aşağıdaki tabloda bu sektörlerin MtCO_{2e} olarak neden oldukları emisyonlar yer almaktadır (Climate Watch, 2022).

Tablo 2: Küresel Isınmaya Neden Olan Başlıca Sektörler (1990-2019) (mtCO₂)

Sektör	1990	2000	2010	2015	2017	2018	2019
Tarım	4997	5093	5506	5682	5815	5803	5794
Enerji	23244	26214	34193	36173	36777	37603	37636
Endüstriyel işlemler	1008	1389	2221	2685	2854	2967	3055
Toprak Kullanımı ve Ormancılık	1909	1670	1490	786	1220	1387	1641
Atıklar	1364	1466	1467	1543	1583	1606	1629

Not: Tablo 2'de 1990-20219 dönemi küresel ısınmaya neden olan sektörlerin dağılımı yer almaktadır. Tablo 2'ye göre bütün yıllar boyunca küresel ısınmada en fazla pay sahibi enerji sektörü oluşturmaktadır. Küresel ısınma üzerinde en az etkisi olan sektör ise genel olarak atık sektörüdür. Kaynak: Climate Watch Historical GHG Emissions, 2022

Şekil 1'de görülen 2016 verilerine bakıldığında ise sera gazına salınımına neden olan ülkeler arasında Çin zirvede yer almaktadır. ABD kümülatif olarak Çin'den fazla salınımına neden olsa da Çin son yıllarda ABD'nin önüne geçmiştir. Çin ve Hindistan'da karbon salınımı artarken ABD ve Birleşik Krallıkta bir yavaşlama görülmektedir. Bu yavaşlamada ABD ve Birleşik Krallığın ve diğer gelişmiş ülkelerin karbon salınımına karşı almış oldukları tedbirlerin yanında üretimlerini Güney Asya'ya kaydırmalarının yani dünya iş bölümünün de etkisi vardır (Wainwright ve Mann, 2018). Aşağıdaki şekilde TÜİK (2020) verilerine göre 2016'da karbon salınımına en çok neden olan ilk 10 ülke ve Türkiye yer almaktadır.



Şekil 1: 2016 verilerine göre sera gazı salınımına en çok neden olan 10 ülke ve Türkiye. Kaynak: TÜİK, 2020

Sera gazlarının atmosferde yoğunlaşması IPCC'nin 2018 verilerine göre küresel sıcaklıkta 1°C'lik bir artışa neden olmuştur (IPCC, 2018, s.4). Sera gazlarının atmosferdeki doğal seviyelerinin üstüne çıkmasının ve küresel ısınmanın en önemli sebebi fosil yakıt tüketimde yaşanan artıştır (Demirtaş, 2017, s.115).

Bilim insanlarının yapmış oldukları çalışmalara göre küresel ısınma bu şekilde yükselmeye devam ederse başta insan olmak üzere gezegendeki tüm canlıların geleceği tehlikeye girecektir. Bu çalışmalar özellikle 1980'lerden itibaren küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkilerinin daha da belirginleştiğini göstermektedir. Bu soruna karşı önlem alınmazsa ilerleyen yıllarda daha acı sonuçlar ortaya çıkacaktır (Kaya, 2020, s.171-172). Örneğin yüzlerce iklim bilimciyi bir araya getiren IPCC'nin 2021 raporunda küresel ısınma probleminin çözümü için müdahalede bulunulup bulunulmadığına göre çeşitli senaryolar hazırlamıştır. Rapora göre karbon salınımının azaltılması için güçlü bir girişimde bulunulmadığı takdirde sıcaklıkların ortalama 1,5 ile 2°C arasında artacağı tahmin edilmiştir (IPCC, 2021, s.17).

Küresel ısınmaya bağlı olarak gelecekte ortaya çıkacak en büyük problemlerden ilki temiz ve içilebilir su kıtlığıdır. Bilindiği gibi Sanayi Devriminden itibaren nüfus kentlerde yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu yüzden büyük nüfusları bünyesinde barındıran kentlere içme suyu temin etmek çok önemli bir görevdir. Küresel ısınmanın bir sonucu olarak yağış rejimlerinin bozulması kentlerin içme suyuna ulaşma imkânını azaltmaktadır. Önümüzdeki yıllarda kentlerin içme suyuna olan talebinin artacağı düşünüldüğünde içme suyunda bir kıtlık

yaşanacağını tahmin etmek zor değildir. Günümüzde dahi içme suyu kaynaklarına hâkim olma mücadeleleri yaşanmaktadır. Bu yüzden küresel ısınma nedeniyle ortaya çıkan sorunlar arasında en acil çözüm bekleyen meselelerden biri su sorunudur (Altınok, Fırat ve Soyu, 2015, s.623).

Yapılan bazı çalışmalar küresel ısınmanın jeopolitik riskleri de beraberinde getireceğini belirtmektedir. Küresel eşitsizliğin artması, doğal kaynaklara (örneğin su kaynaklarına) hâkim olmak için yapılan savaşlar, iç ve dış göçlerin artması, bu jeopolitik riskler arasında sayılmaktadır (Kaya, 2020, s. 173).

UNEP raporuna göre, Küresel Finansal Krizi aynı zamanda bir gıda krizidir (Demirtaş, 2017, s.115). Küresel ısınmanın kontrol altına alınamaması gıda üretiminin daha da azalmasına neden olacaktır. Küresel düzeyde görülme ihtimali olan kuraklık nedeniyle ekilebilir tarım alanları daralacaktır. Ayrıca yağış rejimi ve mevsimsel değişimlerinde etkisiyle gıda krizinin büyümesi ve daha büyük kitlelerin gıdaya erişimde sorun yaşayacağı beklenmektedir (Kaya, 2020, s.171-172).

Ekvator kuşağı gibi sıcak bölgelerde görülen salgın hastalıklar küresel ısınmanın etkisiyle nüfus yoğunluğunun fazla olduğu kuzey enlemlerindeki kentlere de ulaşacaktır (Demirbaş ve Aydın, 2020, s. 167). Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) hesaplamalarına göre 2030 ve 2050 yılları arasında yetersiz beslenme ve çeşitli hastalıklardan 250.000'den fazla insanın öleceği tahmin edilmektedir (Kaya, 2020, s.172).

Buzulların erimesiyle deniz seviyeleri yükselecek ve yerleşim yerleri sular altında kalacaktır. Fırtına, kasırga, tsunami gibi doğal afetler daha sık yaşanacak ve insan yaşamını tehlikeye atacaktır (Kaya, 2020, s.171-172). ABD ve Japonya gibi ülkelerde geçmişte yaşanan örnekler iklim değişikliği neticesinde ortaya çıkan doğal afetler tahrip gücünün ne kadar yüksek olabileceğinin kanıtı niteliğindedir. Küresel ölçekte düşünüldüğünde Amerika kıtasından Doğu ve Güney Asya'ya kadar birçok bölgenin bu afetlerden etkileneceği tahmin edilmektedir (Altınok, Fırat ve Soyu, 2015, s.622).

İklim krizine bağlı olarak gelişen aşırı doğa olayları ayrıca göçleri tetikleyerek iklim mülteciliği sorununun ortaya çıkmasına neden olacaktır. *“Yaşadıkları doğal alanlarda iklim değişikliği ile alakalı olumsuzluklarla mücadele etmek zorunda kalan ve akabinde ise daha güvenli olduğu düşünülen ülkelere doğru sığınma talebi ile yola çıkan kişiler”* hukuki anlamda iklim mültecisi olarak kabul edilmektedir. İklim krizinin derinleşmesi iklim mültecisi sayısının artmasına ve bu olgunun yaygınlaşmasına neden olacaktır (Topgül ve Beytaş, 2022, s.691). Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezinin (IDMC) verilerine göre 2020'de 30 milyon üzerinde kişi çevresel felaketler nedeniyle evlerini terk etmek zorunda kalmıştır (IDMC, 2021).

Küresel ısınma biyolojik çeşitliliğin kaybolmasının sebeplerinden biridir. Ayrıca ormanların üzerindeki baskı artmaktadır. Ormanlar bir yandan kerestecilik gibi endüstrileri canlı tutarken diğer taraftan ormanların kesildiği alanlar tarıma ve yapılaşmaya açılarak rant üretilmektedir. Ormansızlaşma yanında aşırı avlanma gibi insan faaliyetleri, türlerin geleceğini tehdit etmektedir (Altınok, Fırat ve Soyu, 2015, s.623). İnsanlığın ilk çağlarından beri doğadan aşırı faydalanma (toplama, avlanma vb.) var olmuştur. Bunun neticesinde birçok canlı türü yok

olmuş ve habitatlar zarar görmüştür⁶ (Harari, 2015). İnsan etkisiyle memeli hayvanlarda %80, bitkilerde %50 ve balıklarda %15 civarında canlı türü yok olmuştur. Önlem alınmadığı takdirde daha birçok canlı türü doğadan silinecektir (Demirbaş ve Aydın, 2020, s.166). Sayılan nedenlerin yanında özellikle kimyasal atıkların doğaya bırakılması doğanın dengesini bozan ve türlerin geleceğini tehlikeye atan nedenlerdendir (Altınok, Fırat ve Soyu, 2015, s.623).

2. YEŞİL EKONOMİ DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ

1970'lerden itibaren çevre kirliliği ve küresel ısınma gibi problemlerin tanınması ve bu problemlerle mücadele edilmesi için uluslararası alanda çeşitli toplantılar yapılmıştır. Bu toplantılardan elde edilen çıktılar çevre politikalarının yeşil ekonomiye doğru evriminde büyük katkı sağlamıştır.

2.1. Stockholm Konferansı

1972'de Stockholm'de "BM İnsan ve Çevresi Konferansı" (*United Nations Conference on the Human Environment*) ya da kısaca Stockholm Konferansı küresel olarak yapılan ilk çevre toplantısıdır. Bu konferansın amacı çevre kirliliğine karşı yapılacak mücadeleye rehberlik edilmesi ve hükümetlerin bu konuda daha kararlı bir şekilde mücadeleye katılımını sağlamak olmuştur. Stockholm Deklarasyonu⁷ çevreye verilen zararın engellenmesi konusunda hükümetlere görev yüklemektedir. Ayrıca devletler kendi ülkelerinde yapılan faaliyetlerin diğer ülkelere verilebileceği çevresel zararları önlemekle yükümlüdür. Stockholm Deklarasyonu bugün hala geçerli olan bu hükümlere rağmen devletlerin doğal kaynak kullanımı ile ilgili egemenlik haklarını zedeleyici yaptırımlara girişmemektedir (Handl, 2012, s.1-4).

2.2. Toronto Konferansı

Stockholm'den sonra diğer bir önemli toplantı Kanada Çevre Bakanı Tom McMillan tarafından organize edilen ve 1988 Toronto'da yapılan konferanstır. 300'den fazla bilim insanının katıldığı Dünya Değişen Atmosfer Konferansında (*World Conference on the Changing Atmosphere*) küresel ısınma ile ilgili ortaya konulan verilerin kaygı verici boyutlara ulaştığı açıklanmıştır. Konferansta yapılan önerilerden en önemlisi 2005'e kadar atmosferdeki karbondioksit miktarının %20 oranında azaltılmasıdır. Fosil yakıt tüketiminin azaltılması, enerji verimliliğinin yükseltilmesi ve alternatif enerji kaynaklarına geçiş ve bununla ilintili teknolojilerin geliştirilmesi (özellikle endüstrileşmiş ülkelerde) %20 hedefinin gerçekleştirilmesi için uygulanması gereken yöntemler olarak sıralanmıştır. Böylece küresel sıcaklık her 10 yılda 0,1°C azalacaktır (Usher, 1989, s.26).

2.3. Rio Dünya Çevre Kalkınma Konferansı

⁶İnsanın çevreye ve ekolojiye etkisi belirtildiği gibi daha önceki çağlardan beri vardır. Bu yüzden bu dönemler "erken antroposen" olarak adlandırılmıştır. Bazı yazarlar ise ateşin insan tarafından kullanılmaya başlamasının insanın doğa üzerinde bir tekel kurmasını sağladığı, bunun da antroposeni başlattığını belirtir. Kaynak: Royle, 2020

⁷Stockholm Konferansının sonuç bildirgesi.

Stokholm'den yirmi yıl sonra 1992'de Rio'da Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (*United Nations Conference on Environment and Development, UNCED*) düzenlenmiştir. Bu BM öncülüğünde yapılan uluslararası çevre konferanslarının ikincisidir. Bu konferans çevre konusunda alınan kararlar itibariyle Stokholm konferansına benzerlik göstermekte ve Stokholm'de alınan kararların üzerine inşa edilmektedir (Handl, 2012, s.1-2). Stokholm'de ekonomik kalkınma ile kaynakların sınırlılığı arasında bir denge kurulmaya çalışılmakta Rio'da ise sürdürülebilir kalkınma⁸ olarak ifade edilen bir yöntemle bu dengenin korunabileceği konferansın çıktılarında biri olarak ilan edilmektedir (Kenis ve Lievens, 2015, s.5).

2.4. Kyoto Protokolü

Rio'yla bağlantılı olarak gerçekleştirilen ve karbon gazı salınımının azaltılması için en ciddi çaba 1997'de Kyoto'dan yapılan çevre toplantısıdır. Kyoto'da ana tema atmosfere yayılan zararlı gazların kontrol altına alınması olup Kyoto Protokolü olarak bilinen anlaşmanın devletleri kanunen bağlayıcı bir yetkisi vardır. Bu yüzden protokolü imzalayan ülkeler karbon gazı ve protokolde belirtilen diğer zararlı gazların salınımını azaltacaklarının garantisini vermiş olacaktır (Smith, 2014, s.11).

Ülkelere karbon gazı emisyonlarını azaltmaları için emisyon hedefleri veren bu protokol gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında karbon emisyon ticaretine onay veren çeşitli piyasa temelli yöntemlere de imkân vermektedir. ABD'nin 2001'de protokolden çekilmesi, protokolün Çin ve Hindistan gibi büyük miktarda karbon gazı salınımına neden olan ülkeleri kapsamaması bu protokolün etkinliğini azaltmıştır (Rhomborg, 2012, s.1).

2.5. Kopenhag Zirvesi

Kyoto'dan sonra çeşitli girişimler olmuştur ancak bu çalışma açısından bir sonraki önemli toplantı 2009'da Kopenhag'da yapılan BM İklim Zirvesidir. Aslında Kopenhag Zirvesi bir mutabakata varılamadığı için sonuçları itibariyle başarılı bir konferans değildir. Yine de Kopenhag Zirvesinin bu çalışma açısından iki önemli sonucu vardır. Bunlardan ilki “yeşil ekonomi” kavramının ilk kez bu konferansta kullanılmasıdır⁹. Diğeri ise Rio+ 20 için bir yol haritası niteliğinde olmasıdır (Kenis ve Lievens, 2015, s.2).

2.6. Rio+20 Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı

BM İnsan ve Çevresi Konferansı (1972) ve BM Çevre ve Kalkınma Konferansının (1992) ardından Rio'da 2012'de yeni bir Birleşmiş Milletler konferansı yapılmıştır. Rio + 20 BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (*Rio+20 United Nations Conference on Sustainable Development*) isimli bu konferansın sonuç bildirisinde 1972 Stokholm ve 1992 Rio

⁸Sürdürülebilir kalkınma “gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerini ellerinden almadan günümüz kuşağının ihtiyaçlarının karşılanabilmesi” olarak tanımlanmaktadır. Bu tabir ve ilk defa 1987'de Brundtland Raporunda kullanılmıştır. Bu rapor 1992 Rio Konferansına giden süreci başlatmıştır. Kaynak: UN, 1987

⁹Yeşil Ekonomi akademik düzeyde çeşitli şekillerde kullanılmıştır. 2009'dan itibaren ise yeşil ekonomi yaygın anlamda tanınmaya ve kullanılmaya başlanmış bir kavramdır (Yazar notu).

Konferanslarına da atıfta bulunulmuştur. Daha önce atılan adımlara ve ilkelere kararlı bir biçimde sahip çıkılacağı taahhüt edilmiştir (The Future We Want, 2012, s.4).

Konferansta ağırlıklı olarak yeşil ekonomi düşüncesine yer verilmiştir (Kenis ve Lievens, 2015, s.1). Konferans bildirgesinde de sürdürülebilir bir ekonomiye ulaşmak ve yoksulluğu ortadan kaldırmak için yeşil ekonomi politikalarının uygulanması gerektiği belirtilmiş ve yeşil ekonomi yaklaşımının başarılı olabilmesi için bir çerçeve hazırlanmıştır (The Future We Want, 2012, s.15).

2.7. Paris Anlaşması

Yeşil ekonomi açısından önemli olan son mutabakat 2015 Paris Çevre Anlaşması (Paris Agreement)'dir. Paris Anlaşmasının, yeşil ekonomi düşüncesinin yerleşmesinde önemli katkıları olmuştur. Paris'te yapılan konferans ilki 1995'te Berlin'de yapılan Taraflar Konferanslarının (Conferans of the Party) 21'ncisi olup COP21 şeklinde de isimlendirilmektedir. Bu konferanslar sera gazının atmosfere salınımının azaltılmasına adanmış konferanslardır (Georgeson, Maslin ve Poessinouw, 2017, s.8).

İklim değişikliğiyle ilgili mücadelenin eldeki bilimsel veriler ışığında etkin ve hızlı bir biçimde yapılması Paris Anlaşması ile kabul edilmiştir. Daha önce yapılan konferanslarda da benzer sonuçlar elde edildiği üzere, iklim değişikliği ile mücadele etmenin sürdürülebilir kalkınmaya ve yoksulluğun azaltılmasına fayda sağlayacağı düşüncesine yer verilmiştir (UNFCCC, 2015, s.1).

Yukarıda sayılan iklim değişikliğiyle mücadele, sürdürülebilir kalkınmaya geçiş ve yoksulluğun azaltılması gibi eylemlerin başarılı olabilmesi için küresel ısınmanın sanayi öncesi döneme göre en fazla 2 °C artışla sınırlandırılması (ve eğer mümkünse 1,5 °C ile sınırlandırılması), ayrıca gıda üretimini tehdit etmeyecek bir biçimde iklimle ilgili yaşanacak risklere karşı önlemler alınarak iklim direncinin artırılması gerekmektedir (UNFCCC, 2015, s.3).

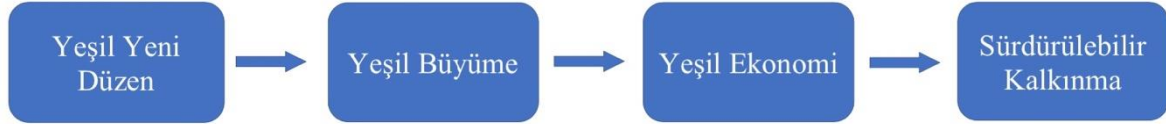
Ulusal kalkınma hedeflerine uygun bir biçimde iş gücünün dönüştürülmesi ve insan haysiyetine uygun kalitede işler geliştirilmesi; sürdürülebilir bir yaşam biçimi ile üretim ve tüketim alışkanlıklarına geçiş; eğitim, kamusal farkındalık, katılımcılık, bilgiye kamusal erişim ile biyolojik çeşitliliğin korunması Paris Anlaşmasında ele alınan diğer konulardır. (UNFCCC, 2015, s.2).

3. ÇEVRE ODAKLI BİR EKONOMİ VE ÇEŞİTLİ YAKLAŞIMLAR

Yeşil kapitalizm çevreye, ekosistemlere ve canlı çeşitliliğinin önemine ve ekonomik değerine vurgu yapan bir çevrecilik biçimidir. Yeşil kapitalizm, toplumların ekolojiye olan bağlılığının kabul edilmesi ile başlamaktadır (Scales, 2017, s.1). Bir başka tanıma göre ise yeşil kapitalizm, biyo-çeşitliliği korumak için sera gazı salınımının azaltılması gibi önlemler ile ekonomik büyüme ve sermaye birikiminin sağlanması gibi birbiriyle oldukça uzak hedefleri gerçekleştirme çalşan bir yaklaşımdır (Wallis, 2009, s.2).

2008 krizinden sonra mevcut ekonomik ve politik yapının neden olduğu sosyal adaletsizliklerin yanı sıra çevre problemleri gibi meselelerin çözümü ve ekonomik büyümeyi canlandırmak için çeşitli kurumlar tarafından yeşil kapitalizm içinde değerlendirilebilecek birçok fikir ortaya çıkmıştır (Goldstein ve Tyfield, 2018, s.1).

Bu alanda çalışan uzmanlar ve akademisyenler bu fikirleri kategorize ederken çeşitli yöntemler kullanmıştır. Ekolojik ve Biyo-çeşitlilik Ekonomisinin (TEEB) yaptığı sınıflandırmada Şekil 2’de de görülebileceği gibi yeşil stratejiler arasında hiyerarşik bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Yeşil yeni düzen (YYD), yeşil büyüme için zemin oluşturur. Yeşil ekonomi ise yeşil büyümenin de katkısı ile sürdürülebilir kalkınma hedeflerine (SKH) ulaşılmasını sağlamaktadır (Georgeson, Maslin ve Poessinouw, 2017, s.3-4).



Şekil 2: Yeşil ekonomi hiyerarşisi. Kaynak: Georgeson, Maslin ve Poessinouw, 2017

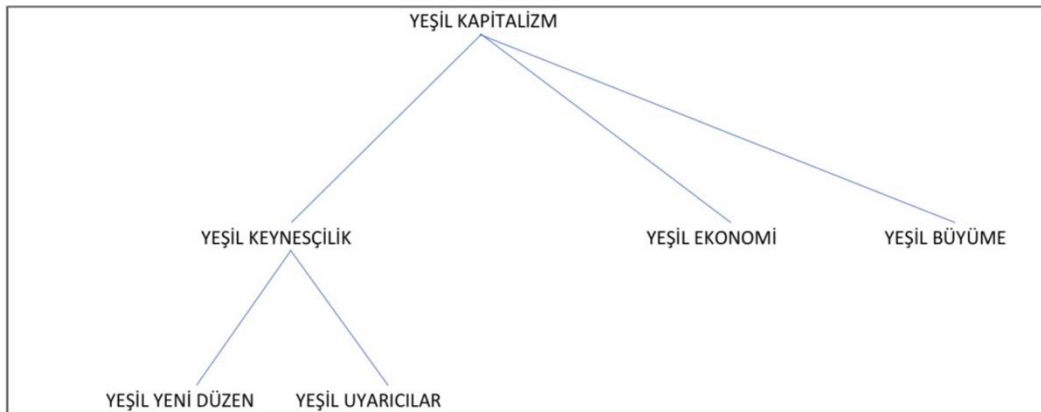
Ferguson yaptığı analitik analizle yeşil keynesçilik, yeşil ekonomi ve yeşil büyümeyi¹⁰ birbirinden ayırmıştır. Ferguson’a göre yeşil keynesçilik 2008 Krizinden sonra ön plana çıkmıştır. Krizden sonra hükümetlerin yeşil mali teşvik paketlerini kullanması yeşil keynesçiliğin kriz sonrasında ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Yeşil büyüme teme olarak doğal sermayenin¹¹ kullanımının düzenlenmesi ve temiz üretim yöntemlerinin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Yeşil ekonomi ise yeşil büyüme ile karşılaştırıldığında daha kapsamlıdır. Çünkü yeşil ekonomi içinde ekonomik ve sosyal dönüşüm potansiyelini taşımaktadır (Ferguson, 2015, s.19).

¹⁰Lee ve Woo tarafından 2020’de Kore Yeşil Yeni Düzeni örneği üzerinden yapılan bir çalışma, yeşil büyüme ve YYD arasında farklılığın nedenini gösteren bir sınıflandırma yapmaktadır. Yazarlara göre aslında bu iki yaklaşım birbirine benzeyen, bazen birbiri yerine kullanılan yaklaşımlardır. Bu durum kavramlar arasında bir belirsizliğin oluşmasına neden olmaktadır. Bu belirsizliği aşmak için öncelikle bu kavramlar incelenmiş ve kavramların hangi kurumlar tarafından hangi zaman diliminde hangi amaçlarla gündeme getirildiği açıklanmıştır. Güney Kore, 2008 Küresel Finansal Krizinin ardından o dönemde özellikle hızla büyüyen Asya ülkeleri için OECD ve Dünya Bankası gibi kurumlar tarafından önerilen yeşil büyüme yaklaşımı benimsenmiştir. 2009’da yeşil büyüme yaklaşımı, politika direktifi olarak 2010’da ise Düşük Karbonlu Yeşil Büyüme adıyla ülkenin resmi büyüme stratejisi haline gelmiştir. Ayrıca Güney Kore yalnızca bu yaklaşımı benimsemekle kalmamış yeşil büyümenin uluslararası alanda araştırılmasını ve yaygınlaşmasını liderlik etmiş bu amaçla GGGI desteklenmiştir. Ancak yeşil büyümenin Güney Kore’yi sıfır karbon ve istihdam hedeflerine ulaştırmayacağı anlaşıldığı için yeşil keynesçi bir yaklaşım olan Kore Yeşil Yeni Düzeni 2020’de hayata geçirilmiştir. Kaynak: Lee ve Woo, 2020

¹¹Doğal sermaye Rappel tarafından “doğanın ve ‘doğal dünya’nın beşeri örgütlenmeler ve toplumlar açısından, iktisat ve muhasebe teknikleri kullanılarak para birimleriyle hesaplanabilen bir aktif değer” olarak tanımlanmıştır. Kaynak: Rappel, 2020

Bir diğer sınıflandırmada Olivia Bina; “*neredeysse her zamanki gibi, yeşillendirme ve her şey değişir*”¹² şeklinde bir sınıflandırma yapmaktadır. Her bir kategori ayrı bir özel amaca hizmet etmekte, sosyolojik ve ekonomik olarak birbirinden ayrıştırılarak kavramsallaştırılmaktadır. Neredeyse her zamanki gibi kategorisinde, büyümeyi çevreci önceliklere göre yeniden tanımlayan ancak sosyal adaletsizliklere kayıtsız kalan stratejiler yer almaktadır. Yeşillendirme kategorisi, yalnızca büyümenin değil ekonominin genelinin daha çevreci olduğu bir yapıyı ifade eder. Yeşil ekonomi ve yeşil keynesçilik yaklaşımları bu kategoriye dahil edilebilir. Küçülme, durağan durum iktisadı gibi daha radikal fikirler ise her şey değişir kategorisinde yer almaktadır. Son olarak Mueller ve Ballard’ın yapmış olduğu sınıflandırma ise sağ/sol eksenlidir. Bu sınıflandırmada sağda ülke toprakları ile sınırlandırılmış patriyotik ve merkantilist yeşil devrim gibi düşünceler yer almaktadır. Bu düşünce YYD fikrini ilk ortaya atan yazarlardan olan Thomas Friedman (2019) tarafından da savunulmaktadır. Daha solda ise İngiltere’de faaliyet gösteren bir dernek olan New Economics Foundation’a bağlı YYD Grubunun hazırlamış olduğu planlar yer almaktadır (Kenis ve Lievens, 2015, s.5).

Tienhaara (2018)’nin yaptığı yeşil kapitalizm sınıflandırmasında ise (Ferguson’un yaptığı ayrıma benzer bir şekilde) yeşil keynesçilik, yeşil ekonomi ve yeşil büyüme olmak üzere üç ana yaklaşım vardır¹³. Yeşil keynesçilik ve türevlerinin yeşil ekonomi ve yeşil büyümeden temel farkı devletin ekonomide oynadığı roldür. Yeşil keynesçilikte devlet; yeşil yatırımları yapan, bunları yönlendiren ve düzenleyen merkezi bir önemdedir. Yeşil keynesçilik, finansın ve doğal sermaye kullanımının daha sınırlı olması sebebiyle yeşil ekonomiden ayrılmaktadır. Bu yaklaşımlar arasında sınıflandırma yaparken ayrıca bu yaklaşımların hangi kurum tarafından desteklendiği, yaklaşımların ekonomiyi ve sosyal hayatı dönüştürücü etkisi, istihdam, finans ve büyüme gibi ekonomik olgulara bakış açısındaki farklılıklar dikkate alınmıştır (Tienhaara, 2018, s.26).



Şekil 3: Yeşil Kapitalizmin Sınıflandırılması (Bu tablo yazar tarafından hazırlanmıştır).
Kaynak: Tienhaara, 2018

¹²Almost business as usual, greening ve all change

¹³Tienhaara, 2014’te yazdığı bir makalede Yeşil Kapitalizm için YYD, Yeşil Uyarıcılar ve Yeşil Ekonomi şeklinde üçlü bir sınıflandırma tercih etmiştir. 2018’de yaptığı sınıflandırmada ise YYD ve Yeşil Uyarıcılar Yeşil Keynesçiliğin bünyesinde yer alırken Yeşil Büyüme de yeni sınıflandırmaya dahil olmuştur. Kaynak: Tienhaara, 2014, s.188

4. YEŞİL EKONOMİ VE YEŞİL DÖNÜŞÜM

Sürdürülebilir kalkınma ve çevre iktisadı fikirlerinden beslenerek ortaya çıkmış bir yaklaşım olan yeşil ekonomi, 2008 Küresel Finansal Krizinden sonra daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır. İklim krizinin dünyayı tehdit ettiği 21. yy.'de, yeşil ekonomi yalnızca çevre sorunları için değil ekonomik krizlerin yarattığı sosyo-ekonomik sorunların çözümü için de önemli bir alternatif oluşturmaktadır. Bu bölümde öncelikle yeşil ekonominin tanımı ve gelişimi ele alınacaktır. Daha sonra karmaşık ve içi içe geçmiş sorunların çözümünde yeşil ekonominin etkinliği ve dönüşüm yaratma potansiyeli değerlendirilecektir.

4.1. Yeşil Ekonominin Kavramsal Kökeni

Yeşil ekonominin düşünsel kökleri bazı yazarlara göre (Cato, 2009) Antik Yunan'a kadar gitmektedir. Diğer taraftan Gibbs (2020) yeşil ekonominin Endüstri Devrimi ile geliştiğini belirtmektedir. Endüstri Devrimi ve sonrasında gelişen endüstriyel kalkınma, doğal çevreyle uyumlu değildir. O dönemin yeşil ekonomi anlayışına göre ekonomik faaliyetlerin doğal çevreyle uyumlu olması gerekmektedir. Gibbs bu yüzden yeşil ekonomiye dair ipuçlarını 18. yy.da yapılan ve içinde çevresel unsurlarda barındıran sistem karşıtı mücadelelerde bulmaktadır (Gibbs, 2020, s.267). Ancak kavramın kullanımının yaygınlaşması ve yeşil ekonomi düşüncesinin gelişimi daha yakın tarihlerde, sürdürülebilirlik tartışmaları ile olmuştur. Bilindiği gibi 20. yy.da iyice artan endüstriyel faaliyetlerin çevre üzerinde oluşturduğu baskı (küresel ısınma, atmosferdeki karbondioksit miktarı vb.) 1950'lerden itibaren çeşitli kurumlar tarafından artık hesaplanmaktadır. Örneğin Charles David Keeling ve Scripps Enstitüsü atmosferdeki karbon yoğunluğunu¹⁴ bu tarihlerden itibaren sistemli bir şekilde ölçmektedir (Keeling, 1960, s.2).

Artık bilimsel verilerle ispatlanan küresel ısınma ve diğer çevre sorunları bu yüzden uluslararası kamuoyunun daha çok dikkatini çekmeye başlamıştır. Önceki bölümlerde incelendiği üzere 1972'de yapılan Uluslararası Stockholm Konferansında ele alınan ana konu çevre tahribatının önüne geçilmesidir. Gezegenin limitleri ilk defa bu konferansta konuşulmuş ve ekonomik kalkınma ile gezegenin limitleri arasında bir denge kurulması fikri ortaya atılmıştır. Aradan geçen yirmi yılın ardından 1992'de yapılan Rio Dünya Çevre Konferansında sürdürülebilir kalkınma artık başat fikir olmuştur. Daha önce belirtildiği gibi kaynakların sınırlı olduğu bir ortamda sürdürülebilir kalkınma aracılığıyla ekonomik kalkınma ve gezegensel limitler arasında bir denge kurulabileceği düşüncesi ilk defa Rio'da dile getirilmiştir (Loiseau vd, 2016, s.2).

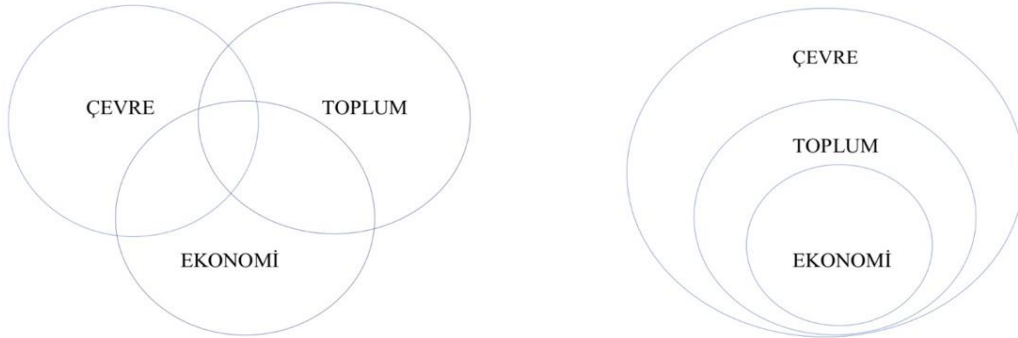
2008 Krizinden sonra sürdürülebilir kalkınma tartışmaları hız kazanmıştır. Bazı düşünce kuruluşları (örneğin TEEB gibi) yeşil ekonomiyi sürdürülebilir kalkınmaya geçiş amacına ulaşmak için bir yol olarak kabul etmiştir (Georgeson, Maslin ve Poessinouw, 2017, s.4). Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) da benzer bir düşüncüyü savunmaktadır.

¹⁴Keeling'in çalışmalarında kullandığı ve atmosferdeki karbon yoğunluğunu gösteren grafik ilerleyen dönemlerde Keeling Eğrisi olarak isimlendirilecektir. Kaynak: Scripps CO2 Program, https://scrippsco2.ucsd.edu/history_legacy/keeling_curve_lessons.html, erişim tarihi: 25 Ekim 2020

Sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi birbirinin aynısı olan düşünceler değildir ancak sürdürülebilirliğin sağlanması için yeşil bir ekonomiye bir ihtiyaç vardır (UNEP, 2011, s.1).

Yeşil ekonomi aslında sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma amacı dışında da akademik düzeyde zaten tartışılmaktadır. Bu fikir özellikle 1980'lerin sonlarından itibaren başlayan (Çernobil gibi felaketlerin tetiklediği) çevre tartışmalarının içinde yer almıştır (Cato, 2009, s.7). Neoklasik iktisada göre iklim değişikliği ve küresel ısınma gibi çevre sorunları kaynakların etkin kullanılmaması ve doğal sermayenin değerinin düşük tutulmasından kaynaklanmaktadır (Loiseau vd, 2016, s.2). Ancak çevresel tahribata neden olan sorunların yok edilmesi için yapılması gereken toplumsal dönüşüm genellikle neoklasik iktisat tarafından göz ardı edilmektedir (Rezai , Taylor ve Mechler, 2013, s.70).

Neoklasik iktisadın yeterliliği konusunda yaşanan tartışmalar çevre iktisadının gelişmesini sağlamıştır. Çevre iktisadının amaçlarından biri çevre ile ekonomi arasında bir bağ kurmak olmuştur (Cato, 2009, s.7). Neoklasik iktisadın aksine çevre iktisadı, Şekil 4'te gösterildiği gibi ekonomiyi çevrenin bir alt sistemi olarak kabul etmektedir. Büyümenin sınırlarını doğadaki kaynaklar belirlemektedir. Bu yüzden toplum çevrenin sağladığı alan içinde hareket etmelidir (Loiseau vd, 2016, s.6).



Şekil 4: Şekilde sol taraf geleneksel iktisadı sağ tarafta ise çevre iktisadını temsil eden bir şekil görülmektedir. Çevre iktisadı toplumun ve ekonominin çevreye bağlı olduğunu kabul etmektedir. Kaynak: Cato, 2009

Yeşil ekonomi kavramsal olarak neoklasik iktisada tepki olarak gelişen çevre iktisadı yazınında ortaya çıkmıştır. Pearce, 1989'da yayımlanan Yeşil Ekonomi İçin Bir Taslak (*Blueprint for a Green Economy*) isimli çalışmada o dönemdeki çevre iktisadı tartışmaları bağlamında çevresel ve sosyal maliyetlerin değer düşüklüğünü ifade etmek için yeşil ekonomiyi ilk defa kullanmıştır (Loiseau vd, 2016, s.2). Ardından Barbier, Jacobs ve Markandya gibi iktisatçılar da bu kavramı kullanmış ancak kavramın yaygınlık ve önem kazanması için bu çabalar yeterli olmamıştır. 2008 Küresel Krizinden sonra özellikle UNEP'in bu kavramı sürdürülebilir kalkınma bağlamında yeniden ele almasıyla birlikte yeşil ekonomi yaklaşımı yeni bir ivme kazanmıştır (Kenis ve Lievens, 2015, s.5). Daha sonra Dünya Bankası 2012'de kalkınma hedefleri doğrultusunda bu kavramı kullanmıştır. Paris'te yapılan COP21'de iklim ve yoksulluk gibi meselelerle mücadele için ana tema yeşil ekonomi olmuştur (Loiseau vd, 2016, s.2). Akademik alanda yeşil ekonomiden önemli katkılardan biri Molly Scott Cato tarafından

gelmiştir. Cato, *Green Economics* isimli bu kitapta yeşil ekonominin başta çevre iktisadı olmak üzere diğer yeşil düşünce yaklaşımlarından neden ayrıldığını, kavramın Antik Yunan'dan sosyalist filozoflara kadar giden düşünce kökleri ve hangi sorunları ele aldığı detaylı bir biçimde incelemiştir. Bu çalışma yeşil ekonominin kavramsallaşmasına ve akademik düzeyde tartışılmasına büyük katkı sağlamıştır (Cato, 2009).

4.2. Yeşil Ekonominin Tanımı ve Amacı

Yeşil Ekonomi için çeşitli uluslararası kuruluşların ve diğer aktörlerin yapmış olduğu birçok çalışma vardır. Bu çalışmalar arasında en önemlisi UNEP'in "Yeşil Bir Ekonomiye Doğru" isimli raporudur. UNEP yeşil ekonomiyi çevre ve ekonomi için bir kazan-kazan durumu olarak ifade eder (Brand ve Wissen, 2015, s.514).

UNEP yeşil ekonomiyi aynı anda hem insan refahı ve sosyal adaletin yükseltilmesi hem de çevresel riskler ve ekolojik problemlerin azaltılması olarak nitelendirmiştir. Kahverengi ekonomi olarak ifade edilen fosil yakıtlara dayalı ekonomik anlayış bir yandan doğaya zarar verirken bir yandan da yoksul toplumsal kesimlerin dışlanmasına neden olmuştur. Yeşil ekonomi fosil yakıtlara dayalı bu ekonominin uzun dönemde tamamen terk edilerek kaynakların etkin kullanıldığı, karbon salınımının azaltıldığı ve tüm toplumsal kesimleri kapsayan bir düşünceyi ifade etmektedir. Yeşil ekonomiye geçiş için hem özel hem de kamu yatırımlarına ihtiyaç vardır. Kamu harcamaları bu yatırımların daha hızlı ve kolayca yapılmasını sağlamalıdır. Çevre iktisadı tartışmalarında ele alınan doğal sermayenin sürdürülebilir kılınması yeşil ekonominin en önemli amaçlarındadır. Böylece doğa ile ilişki kuran, doğa vasıtasıyla geçimini sağlayan düşük gelirli insanlar korunmuş olacaktır (UNEP, 2011, s.1).

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı gibi yeşil ekonominin iki ana amacı vardır. Bunlardan ilki gezegenin sınırları içinde kalarak çevresel riskleri azaltmak, ikincisi ise sosyal olarak dışlanmış kesimleri kapsayan yeni bir sosyo-ekonomi oluşturmaktır. Çevresel hedeflere ulaşmak için kaynakların etkin kullanılması, karbon salınımının azaltılması için yenilenebilir enerjiye geçiş, doğal sermayenin yeniden tanımlanması ve değerlendirilmesi, biyo-çeşitliliğin korunması gibi amaçlara ulaşılması gerekmektedir. Daha adil ve kapsayıcı bir sosyo-ekonomi için vergiler ve teşvikler yoluyla yeşil ekonomiye yapılacak yatırımların özendirilmesi, insan haysiyetine yaraşır işlerin geliştirilmesi gibi bir dizi yöntem uygulanmalıdır. Bu hedeflere ulaşılması için öncelikle bir kamu politikasının oluşturulması iyi bir başlangıç olacaktır. Maliye politikası araçlarından olan vergiler, daha adil bir toplumsal yapısının oluşturulmasından, geçmişte sübvansede edilen kahverengi endüstrilerin vergilendirilmesine kadar birçok biçimde kullanılabilir. Kamu harcamaları da vergiler gibi yeşil ekonominin gelişmesinde büyük katkı sağlayacaktır (UNEP, 2011).

Yeşil ekonominin başarılı olabilmesi için kamu politikaları ve düzenlemelerinin yanında toplumun yeşil ekonomiye bakışı, teknoloji, ekonominin yeşil ekonomiye geçiş için uygunluğu ve beşeri sermaye gibi etmenler de kritik önemdedir (Loiseau vd, 2016, s.21).

Ferguson, yeşil ekonomi alanında yapılan çalışmalarını zayıf, dönüşümsel ve güçlü olmak üzere 3 sınıfa ayırmıştır. Bu sınıflandırmada yer alan yeşil ekonomi modelleri; modelin GSYH'ye sağladığı katkı, modelin izlenmesi ve değerlendirilmesinin kolaylığı, yeşil geçişi

sağlayacak kamu politikasının varlığı/yeterliliği gibi yönlerden değerlendirilmektedir. Bu sınıflandırmada OECD (Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü) ve UNEP gibi uluslararası kuruluşların yeşil ekonomi odaklı taslaklarının yanında çeşitli akademisyenlerin de çalışmaları yer almaktadır. Yapılan değerlendirmeye göre örneğin UNEP (2011)'in hazırladığı Yeşil Ekonomiye Doğru (*Towards a Green Economy*) isimli çalışma dönüşümsel, OECD (2011)'nin hazırladığı Yeşil Büyümeye Doğru isimli çalışma zayıf kategorisinde yer almaktadır (Georgeson, Maslin, Poessinouw, 2017, s.4-6). Cato tarafından hazırlanan yeşil ekonomi modeli ise güçlü yeşil ekonomiye örnektir. Bunun sebebi Cato'nun yeşil ekonomiyi piyasa ekonomisine bir alternatif olarak görmesi ve güçlü bir büyüme eleştirisi yapmasıdır (Cato, 2009, s.12). Bunun yanında Cato'nun Batı tarzı tüketim kalıplarının sürdürülebilir olmadığı ve yeşil bir ekonomi için kurumsal değişimler gerektiği yönündeki düşünceleri de modelinin güçlü yeşil ekonomi kategorisinde yer almasını sağlamıştır (Ferguson, 2015, s.28).

4.3. Değişim, Dönüşüm ve Yeşil Ekonomi

Yeşil ekonomi Ferguson'a göre ekonomik ve sosyal dönüşüm imkânı barındıran bir yaklaşımdır. Bunun anlamı çevresel amaçlarla başlayan dönüşüm beraberinde diğer alanlarda da dönüşümü getirecektir (Ferguson, 2015). Rifkin tarafından hazırlanan bir çalışmada 3. Endüstriyel Devrimin başlatacağı sosyal kapitalizmin ve yeşil ekonominin kalbinde yeşil yeni düzenin olacağını belirtilmiştir. Yeşil yeni düzen geçmişten kalan fosil yakıt tüketimine dayalı 2. Endüstriyel Devrimin olumsuz etkilerini yok edecek, istihdamı ve verimliliği arttıracaktır. Rifkin, YYD'nin bir dönüşüm yaratacağını belirtmektedir (Rifkin, 2019). Avrupa Komisyonunca kabul edilen Avrupa Yeşil Düzeni için Avrupa Komisyon Başkanı Von Der Leyen "Avrupalının aya ayak basma anı" tabirini kullanmaktadır. Leyen de yeşil ekonominin içinde yer alan dönüşüm potansiyeline vurgu yapmaktadır (Leyen, 2019).

Türkiye'nin yeni çevre stratejisi Orta Vadeli Program (OVP) (2022-2024)'da yeşil dönüşüm olarak adlandırılmıştır. Bu stratejiyle yeşil dönüşümün sağlanması konusunda bir dizi politika ve tedbirin alınması gerektiği belirtilmektedir. Bu dönüşümün ilk gerekçesi olarak iklim değişikliği sorunun kendini son yıllarda daha ciddi bir şekilde göstermesidir. İkinci gerekçe, başta AB olmak üzere gelişmiş ülkelerin giderek daha fazla iklim değişikliği konusuna yönelik politikalar geliştirmeleridir. Bu yüzden de bu politikalarla uyumlu yeni politikalar geliştirmesi gerekliliği doğmaktadır. Son gerekçe ise küresel pazarda yeşil mal/hizmetlerin ağırlık kazanması ve Türkiye'nin bu pazara entegre olma çabasını içermektedir.

Orta Vadeli Programda finans, sanayinin¹⁵ yeşil dönüşüme uyum sağlamasında katkı sağlayacaktır. Bu yüzden finans alanında çeşitli düzenlemeler beklenmektedir. Yatırımların finansmanında yeşil tahvillerin kullanılması önerilen bir diğer finansal düzenlemedir. Yeşil üretim, doğrusal ekonomiden kaynakların daha etkin ve verimli kullanıldığı doğrusal ekonomiye geçiş, yeşil dönüşümün hızlandırılması için Ar-Ge yatırımlarının artırılması, Yeşil OSB'ler kurulması gibi daha önce Avrupa Yeşil Düzeni (2019) ve Kore Yeşil Düzeni (2020)'de görülen politikalar OVP'de yer almaktadır. OVP'de yer alan politika ve tedbirlerin küresel yeşil

¹⁵Acet ve Şakalar tarafından yapılan bir çalışmada çeşitli sektörlerden şirketlerin yeşil dönüşüm örnekleri yer almıştır. Şirket çalışanlarının çevre konusunda bilinçlendirilmeleri, şirketlerin çevre projelerine katkı sağlaması, işyerlerinde enerji tasarrufu sağlanması, kaynakların daha verimli kullanılması gibi konularda şirketlerin çeşitli girişimlerde bulunduğu örnekler yeşil dönüşüm kapsamında değerlendirilmiştir. Kaynak: Acet ve Şakalak, 2020, s.2148-2149.

piyasayla ve Avrupa Yeşil Düzeni gibi stratejilerle uyum sağlamak için hazırlandığı görülmektedir.

Yukarıda sayılan örneklerde de görüldüğü gibi yeşil ekonomi bağlamında tartışılan stratejilerin gücünü göstermek için kullanılan dönüşüm (*transformation*) sosyo-ekonomide ve ekonomi politikte daha derin anlamlara sahiptir. Bu yüzden mevcut ekonomik sistem de yaşanan toplumlara ve ekonomiyi radikal olarak değiştirmeyen dinamikler; geçiş -ya da değişim- (*transition*) ve sistemik uyum gibi tabirlerle ifade edilmektedir (Önder 2016-a, s.344).

Geçiş siyasi olarak bilinçli bir eylem olarak görülmektedir. Oluşan dinamikleri istenilen yere yönlendirmek için devletin aracılık ettiği planlı bir müdahaledir. Dönüşüm, kontrol ve stratejileri içeren fakat onlara indirgenemeyecek kapsamlı bir sosyo-ekonomik, sosyo kültürel ve politik bir süreçtir (Brand, 2012, s.121). Politik olarak yukarıdan aşağıya ve teknokratik geçişlerden daha radikal, büyük ölçekli ve uzun vadeli değişiklikler genellikle dönüşüm olarak sınıflandırılır (Holcher vd, 2018, s.1).

Sistem içindeki dinamiklerin yarattığı değişimi tespit etmek için kullanılan yöntemlerden biri, alt yapı ve üst yapı arasındaki ilişkiyi ortaya koyan kavramsallaştırma. Bu yöntemde alt yapı, ekonomik üretim ilişkilerini açıklarken üst yapı ise alt yapı üzerinde inşa edilen ideolojik kurumları ifade etmektedir. “Temel üretim ilişkilerinde ve mülkiyet biçimlerinde (altyapıda) köklü bir değişim yaşanmadan ortaya çıkan değişimler” dönüşüm olarak değil sistemik uyum olarak ifade edilmektedir (Önder, 2016-a, s.344).

Bu yöntem aracılığıyla önce literatürde genellikle bir dönüşüm stratejisi olarak nitelendirilen “küreselleşme” olgusu ele alınabilir. Küreselleşme üzerine yapılan tartışmalarda küreselleşme ile yaşanan gelişmelerin hem toplumu hem de devleti dönüştürdüğü belirtilmektedir. Küreselleşme ile bireyler daha bilinçli ve demokratik sorumluluklarının farkında olan vatandaşa dönüşürken devlet ise otoriter bir figürden hizmet sağlayan bir devlete dönüşmektedir (Berksoy ve Şahin, 2014, s.10).

Ancak altyapı- üstyapı kavramlaştırmasına göre küreselleşme bir dönüşüm yaratmamaktadır. Bu kavramlaştırmaya göre kapitalist sistem krizleri içinde barındırmaktadır. Sistem, krizlerden kurtulmak için her zaman yeni pazarlara ihtiyaç duymaktadır. Bu yüzden sermaye bakımından olgunlaşmış merkez, krizden kurtulmak için çevreye doğru pazarlarını genişletmektedir. Üst yapı kurumları bu genişlemeye karşı oluşacak muhalefeti sahip olduğu aygıtlar (manevi, ideolojik vs.) aracılığıyla durdurmaktadır. Küreselleşme olarak adlandırılan bu devrim (yaygın düşüncenin aksine) merkez ve çevrenin uyum sağlamasından ve sistemin sürdürülebilirliğinin sağlanmasından başka bir anlam ifade etmemektedir. Yani bu yöntemde küreselleşme -ve hatta- refah devleti gibi kavramlar krizlerin ardından ortaya çıkan sistemsel ve ekonomik uyum getiren değişiklikler olup dönüşüm olarak değerlendirilmemektedir. Küreselleşme, özel sektöre alan açmak için devletin küçültülmesi ve özelleştirmeleri getirirken refah devleti ise kamu harcamalarının artışı yoluyla krizi ötelemektedir. Yani refah devleti bile sistemik bir uyum stratejisi olarak değerlendirilmektedir (Önder, 2016-b, s.352).

Dönüşüm için verilebilecek en güzel örnek ise feodalist yapının kapitalizme dönüşümüdür. Karl Polanyi, “Büyük Dönüşüm” adını verdiği çalışmada bu dönüşümü anlatmaktadır. Burjuvazi öncülüğünde ekonomik bir güç olarak ortaya çıkan kapitalist sistem,

feodal sistemi bu sistemle var olan sosyal ilişkileri, üretim kalıplarını kökten bir biçimde değiştirmiştir. Kendi siyasi ve ekonomik kurumsal yapısını güçlendirerek yeni pazarlar kurmuştur. Burjuvazinin kumandasında feodaliteden kapitalist sisteme geçiş; sosyal, ekonomik ve siyasi ilişkileri önce yıkıp sonra yeniden inşa eden radikal bir dönüşüm sürecidir (Polanyi 2013).

Yeşil ekonomi ve son yıllarda sıkça bahsedilen bir strateji olan yeşil yeni düzenin¹⁶ dönüşüm potansiyeli taşıdığı sıklıkla dile getirilmektedir. Yeşil ekonomi ve benzeri yaklaşımlar, yenilenebilir enerji gibi enerji odaklı ve daha az karbon salınımına sağlayan yöntemleri yaklaşımlarının merkezine alarak sorunu çözmeyi hedefleyen bir yöntem ortaya koymaktadır (Kartal, 2021, s.519). Ancak çevresel sorunlar önceki bölümlerde de belirtildiği gibi sanayi devriminden beri birikimsel olarak ilerlemektedir ve IPCC (2021) raporuna göre küresel ısınma nedeniyle atmosferik sıcaklıklarda en iyi ihtimalle 1,5 ile 2 C° arasında bir ısınma beklenmektedir. Bu yüzden yenilenebilir enerjiye geçiş ve başarılarını yalnızca yenilenebilir enerjiye geçişe indirgeyen yaklaşımlar sorunun çözümünde tek başına yeterli olamaz.

Üstelik küresel ısınma, iklim değişikliği, ekosistem kaybı gibi çevresel ve ekolojik krizlerin, finansal ve ekonomik krizlerle birleşmesi krizlerin etkisinin derinleşmesine ve katmanlaşmasına neden olmaktadır. Özellikle 2008 Küresel Krizinden sonra ise bu çok katmanlı krizlerin çözümü için stratejiler geliştirilmeye başlanmıştır (2009'da yapılan Kopenhag Konferansından itibaren görüldüğü üzere). Bu krizlerin çözümü için mevcut ekonomik ve siyasi baskın güçler kendi toplumsal iktidarlarının devamı doğrultusunda stratejilerin geliştirilmesini istemektedir. Yeşil ekonomi de mevcut ekonomik sistemin yeşil form aldığı, BM ve OECD gibi uluslararası kurumlar, düşünce kuruluşları ve bazı siyasi partiler tarafından desteklenen bir stratejidir. Yeşil ekonomi yaşam biçimleri, birikim stratejileri ve tüketim biçimlerini esas alarak yeşil unsurlar geliştirir. Yeşil ekonomi toplum doğa ilişkilerinin yeni bir düzenlemeye tabi tutarken, gelişmiş ülkeler geçmişte olduğu gibi yüksek yaşam standardı elde ederken diğer bölge ve topluluklar dışlanacaktır. Topluluklar yeşil ekonominin

¹⁶Yeşil yeni düzen yaklaşımları arasında çevresel meselelere odaklanan yaklaşımlar yanında çevresel meseleler yanında sosyal adaleti sağlamayı amaçlayan stratejiler de vardır. Avrupa Yeşil Düzeninin (2019) yeşil büyüme stratejisinin temelinde fosil yakıt tüketiminin zamanla ekonomik ve sosyal yaşamın sürdürülebilirliğini zora sokması ve dünyanın kendi ekolojik sınırlarına ulaşması yatmaktadır. Yeşil ekonomi modelinin geliştirilmesinin amacı hem sürdürülebilir ekonomi yaratmak hem de Avrupa'nın yeni ekonomide de dünyada öncü bir rol oynamasını sağlamaktır. Avrupalı Yeşillerin Avrupa için Yeşil Yeni Düzen önerisinde ise ekonomik ve sosyal olarak bir dönüşüm yaratma potansiyeli daha yüksektir. Bu öneride biyo-çeşitliliğin korunması, daha yeşil bir ekonomi ve iklim değişikliği ile mücadelenin yanında bazı sosyal hedefler de konmuştur. İstihdamın artırılması, toplumun genelinin refahının yükseltilmesi, kamu yatırımları ve teşvikler yoluyla yeşil teknoloji ve hizmetlere yatırımların artırılması yoluyla Avrupa ve dünya genelinde yeni işler yaratılması, yeşil ve gelecek odaklı teknolojiler için eğitim, bilim ve araştırmalara büyük kaynak ayrılması ve böylece Avrupa'nın küresel ekonomik devrimde en ön safta yer alması, yenilikçi, dengeli sürdürülebilir ve refah ekonomisi için adil bir sosyal yaşam, yerel ve bölgesel adaletsizliklerin azaltılmasında, adil bir çalışma yaşamı, fırsat eşitliği ve saygın yaşam koşullarının tüm topluma sağlanması bu hedefler arasındadır. Ancak bu yeşil yeni düzen nedeniyle Avrupalı Yeşiller ile BM arasında bir uzlaşmazlık olmuştur. Avrupa Yeşillerinin yeşil yeni düzen önerisinin temelinde sosyal meseleler önemli yer tutmaktadır. Politik olarak sosyal demokratik, ekonomik olarak Yeşil Keynesçi çizgide bir öneridir. Birleşmiş Milletlerin bu planın politik yelpazede daha radikal bir yerde olmasından dolayı ülke yöneticileri tarafından kabul edilmeyeceği, önerilen çevresel modernizasyon yatırımlarının istenilen etkiyi yaratmayacağı düşüncesiyle kabul etmemiştir Kaynak: Hockenos, 2019

büyüme, refah ve iş olanakları getireceğini düşünürken, yeşil ekonomide toplumsal dezavantajlık ve tahakküm yeniden üretilecektir (Brand, 2012, 125).

Yeşil ekonomi yaklaşımının başarılı olabilmesi için kapitalist üretim ilişkilerinden kopması gerekmektedir. Kapitalizm temel motifi kâr elde etmektir ve bunun sağlanabilmesi için ekonomik büyümenin sürekli olması gerekmektedir. Ekonomik büyüme olmayan bir kapitalizm tanımlaması eksik bir tanımlama olacaktır. Ekonomik büyümenin sağlanmasında temelde gerekli olan doğal kaynakların, yeşil ekonomi benzerleri tarafından müşterek olmaktan çıkarılıp doğal sermaye¹⁷ olarak kabul edilmesi bu sınırlı kaynakların sömürülmesini engellemeyecektir. Bu yüzden bir dönüşüm sağlanması isteniyorsa kapitalizm bir sistem olarak terk edilmelidir. Bunun dışında verilecek olan üretimde verimliliğin artırılması, alternatif enerjiye geçiş gibi yanıtlar sorunun kökten çözümünü getirmeyecektir (Tanuro, 2011, s.34).

Tienhaara, (2018)'e göre yeşil konseptli yaklaşımlar bir geçiş stratejisi olarak, kısa vadede krizlerin ötelenmesini sağlayacak ve uzun vadede daha adil bir topluma ve çevresel problemin çözüldüğü sosyo-ekonomik bir yapıya dönüşümü gerçekleştirecektir. Brand (2012) ise yeşil ekonomi modeline geçiş derin ve katmanlaşmış krizlerin çözümü olmayacaktır. Çünkü ekonomi yeniden yapılandırılrsa bile üretim, tüketim ve yaşam biçimleri sürdürülebilir değildir. Merkez ülkelerde ortaya çıkan üretim ilişkileri zamanla çevreye doğru yayılır. Tüm insanlar birbirine benzer bir şekilde yaşamasa da "iyi yaşam" olarak kabul edilen kalıplar tüm toplumlar tarafından arzu edilecektir. Bu durum mevcut üretim, tüketim¹⁸ ve güç ilişkilerinin devam edeceği anlamına gelmektedir. Bu yüzden bir geçiş stratejisi olarak yeşil ekonomi ile yeşil ekonominin hayata geçirilme planı olan yeşil yeni düzenin bir sosyal, ekonomik ve siyasal dönüşüm yaratması beklenilmemektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küresel ısınma; doğal afetlerin sayısında/etkisinde artış ve ekosistem kaybı gibi çevresel sorunlara neden olmaktadır. Bu sorunların yanında gıda maddelerine ve içilebilir suya erişimin zorlaşması ve iklim mülteciliği gibi sosyoekonomik sorunlar da iklim değişikliği nedeniyle derinleşmektedir. Küresel ısınma ve küresel ısınmanın neden olduğu problemlere müdahale edilmesinde yaşanacak bir gecikmenin maliyetinin, şu anda yapılacak bir müdahaleden daha fazla olacağı konusunda bir uzlaşma vardır. Bu yüzden, bu sorunun bir an önce çözülmesi için çevre odaklı birçok yaklaşım ortaya çıkmış olup bu yaklaşımların bazılarının çeşitli ülkelerde son yıllarda uygulamaya konulduğu görülmektedir. Bu yaklaşımların bir taraftan çevresel sorunların çözümünü diğer taraftan da sosyal adaleti sağlayacağı ve böylece sosyal, ekonomik ve çevresel bir dönüşüm yaratacağı sık sık dile getirilmektedir.

¹⁷Yeşil ekonomi bir çeşit ekoliberal yaklaşım olarak doğanın özelleştirip metalaştırılmasına yarayan doğal sermaye olgusunu kabul etmiştir. (UNEP, 2011). Yeşil ekonomi diğer piyasacı yaklaşımlar gibi çevresel teknolojiler geliştirerek çevre sorunları ile sermaye birikimi arasındaki ilişkiyi gizlemektedir. Bu durum aynı zamanda sermaye için yeşil etiketli yeni pazarlar oluşmasını sağlamıştır. Gelişmiş ülkelerin kahverengi endüstrilerde var olan teknolojik hegemonyası yeşil bir ekonomiye geçildiğinde de devam edecektir. Yani geçmişte var olan eşitsizlik kendini bu yeni ekonomide yeniden üretecektir. Kaynak: Serter, 2021

¹⁸Kapitalist sistemin varlığını devam ettirebilmesi için tüketim yapısının korunması ve sürdürülebilir hale getirilmesi gerekmektedir. Ancak kapitalist sistemin getirdiği aşırı tüketim doğanın kendini yenilemesine izin vermediği için doğal döngülerin bozulmasına neden olmaktadır. Yeşil dönüşümün başarılı olabilmesi için ise herkesin standart bir tüketiciye dönüştüğü bu yapının terk edilmesi gerekmektedir. Kaynak: Kartal, 2021

Sözü geçen yaklaşımlardan biri de yeşil ekonomidir. Yeşil ekonomi yaklaşımı, kapitalist sisteme geçici olarak rahatlama ve sistemsel tıkanıklığı giderme imkânı verirken sermaye için yeni kâr imkanları vermesi dolayısıyla eleştirilmektedir. Yani yapılan eleştirilere göre yeşil ekonomi yaklaşımı toplumsal ve ekonomik yapıdaki varolan çelişkilerin devam etmesi anlamına gelmektedir. Yeşil ekonominin başarısı bu yüzden yalnızca çevre meselelerinin çözümüne değil çevre meseleleri ile büyüyen sosyo-ekonomik sorunların çözümüne de bağlı olacaktır. Yeşil ekonomi yaklaşımı; bütüncül bir biçimde ekonomik, sosyal ve çevresel krizleri birlikte ele almalıdır. Bu yaklaşımda; karbon salınımlarının artmasına neden olan üretim modeli, sistemin varlığını sürdürülebilir kılmasını sağlayan tüketim alışkanlıkları, eşitsizliklerin derinleşmesine neden olan küreselleşmiş piyasa yapısı, artık sınırlarına ulaşmış finansın rolü gibi birçok olgu dikkatle irdelenmelidir. Yeşil ekonomi daha radikal bir bakışla ele alınabilirse yalnızca yeşil dönüşümü değil sosyal ve ekonomik dönüşümü de sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Acet, H. & Şakalak, A. (2020). Yeşil ekonomi kapsamında kamu politikaları ve çevre politikalarının değerlendirilmesi: Türkiye örneği. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(56), 2136-2153.
- Akçay, Ü. ve Güngen, A.R. (2019), *Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş: Kapitalizmin Geleceği*, NotaBene Yayınları, İstanbul
- Altınok, S., Fırat, E. ve Soyu, E. (2015), *Küresel İklim Değişikliği Sorununun Çözümü İçin Yeni Bir Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışı*, International Conference On Eurasian Economies, SESSION 4D: Çevre ve Enerji, <http://www.avekon.org/papers/1393.pdf> , ss.620-627.
- Barbier, E. B. (2009), *Rethinking the Economic Recovery: A Global Green New Deal*, Report prepared for the Economics and Trade Branch, Division of Technology, Industry and Economics, United Nations Environment Programme, <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/7727/-Rethinking%20the%20Economic%20Recovery%20A%20Global%20Green%20New%20Deal-2009853.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
- Başoğlu, A. (2014), *Küresel İklim Değişikliğinin Ekonomik Etkileri*, Sosyal Bilimler Dergisi, <http://acikerisim.ktu.edu.tr/jspui/handle/123456789/213>
- Berksoy, T. ve Şahin, M., *Dönüşüm Çağında Kamu Maliyesi, içinde: Kamu Maliyesinde Güncel Sorunlar; Kamu Maliyesinde Dönüşüm-Yeni Arayışlar- Yeni Mali Yaklaşımlar*, Seçkin Yay., 2014, ss. 9- 1
- Brand, U. (2012), *Green Economy and Green Capitalism: Some Theoretical Considerations*, *Journal für Entwicklungspolitik* XXVIII 3-2012, ss. 118-137 Brand, U. ve Wissen M. (2015), *Green Economy, Green Capitalism and the Imperial Mode of Living: Limits to a Prominent Strategy, Contours of a Possible New Capitalist Formation*. *Fudan J. Hum. Soc. Sci.* 9., <https://doi.org/10.1007/s40647-015-0095-6>,

- Brander, M. ve Davis G. (2012), Greenhouse Gases, CO₂, CO₂e, and Carbon: What Do All These Terms Mean?, *Ecometrica*, <https://ecometrica.com/assets/GHGs-CO2-CO2e-and-Carbon-What-Do-These-Mean-v2.1.pdf>,
- Canpolat-Bıçakçı, S. (2017), Çevre Vergilerinin Araçsallığı Üzerine Bir Değerlendirme, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu 2017 Özel Sayısı*, ss. 348-369
- Canpolat-Bıçakçı, S. (2019), İklim Değişikliğinin Ekonomi Politikası ve Türkiye, <http://hdl.handle.net/20.500.12575/66244>,
- Cato, M. S. (2009), *Green Economics: An Introduction to Theory, Policy and Practice*, Published by Earthscan, London
- Cengiz, S. (2019), İklim Krizinin Mitolojisi, *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, Volume 5 (Issue 2), ss. 600-609
- Cesur, A (2014), Küresel Isınma ve İklim Değişiklikleri, MTA Genel Müdürlüğü, Doğal Kaynaklar Ve Ekonomi Bülteni, https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/hizmetler/kutuphane/ekonomi-bultenleri/2014_18/b18_17-21.pdf, sayı 18, ss. 17-22
- Climate Watch Historical GHG Emissions (2022), Washington, DC: World Resources Institute. Available online at: <https://www.climatewatchdata.org/ghg-emissions>, (Erişim Tarihi: 3 Haziran 2022),
- Demirbaş, M. ve Aydın, R. (2020), 21. Yüzyılın En Büyük Tehdidi: Küresel İklim Değişikliği, *Ecological Life Sciences (NWSAELS)*, 5A0143, 15(4), <http://dx.doi.org/10.12739/NWSA.2020.15.4.5A0143>, ss.163-179.
- Demirtaş, I. (2017), Ekolojik ve Ekonomik Krizlere Alternatif Çözüm Olarak Yeşil Ekonomi Politikaları, *Alternatif Politika*, Aralık Sayısı, ss. 107-132
- Ferguson, P. (2015), The Green Economy Agenda: Business As Usual or Transformational Discourse? *Environmental Politics*, 24(1), doi:10.1080/09644016.2014.919748, ss 17-37
- Friedman, L. (2019), What Is the Green New Deal? A Climate Proposal, Explained, *The New York Time*, <https://www.nytimes.com/2019/02/21/climate/green-new-deal-questions-answers.html>, 2019, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2020
- Georgeson, L., Maslin, M. ve Poessinouw, M. (2017), *The Global Green Economy: A Review of Concepts, Definitions, Measurement Methodologies and Their Interactions*, Geo: Geography and Environment published by John Wiley & Sons Ltd and the Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers), ISSN 2054-4049, doi: 10.1002/geo2.36

- Gibbs, D. (2020), Green Economy. International Encyclopedia of Human Geography, doi:10.1016/b978-0-08-102295-5.10792-9, ss. 267–274.
- Goldstein, J., Tyfield, D. (2018), Green Keynesianism: Bringing the Entrepreneurial State Back In(to Question)?, *Science as Culture*, 27(1), ss. 74-97.
- Güneş, S. (2019), Devleti Geri Çağırarak (Mı?), *Yenie*, <http://yenie.net/devleti-geri-cagirmak-mi/>
- Handl, G. (2012), Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm Declaration), 1972 and the Rio Declaration on Environment and Development, 1992, United Nations Audiovisual Library of International Law
- Harari, Y.N. (2015), *Sapiens: Havyanlardan Tanrılara İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, Kolektif Kitap, İstanbul
- Hockenos, P. (2019), The Green New Deal Is Back, <https://energytransition.org/2019/01/the-green-new-deal-is-back/>, 2019 erişim tarihi: 8 Temmuz 2020
- Holcher, K. vd. (2018), Transition versus transformation: What's the difference?, *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 27, ss. 1-3
- Huber, M. T. (2017), Value, Nature, and Labor: A Defense of Marx. *Capitalism Nature Socialism*, 28(1), 39–52. doi:10.1080/10455752.2016.1271817
- IDMC (2021), GRID 2021: Internal Displacement in a Changing Climate, https://www.internaldisplacement.org/sites/default/files/publications/documents/grid2021_idmc.pdf
- IPCC (2018), Summary for Policymakers. In: *Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty* (editörler: Masson-Delmotte, V. ve diğerleri)
- IPCC (2021), *Climate Change 2021: The Physical Science Basis Summary for Policymakers, Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/downloads/report/IPCC_AR6_WGI_SPM.pdf, IPCC AR6 WGI.
- Kartal M. (2021). Umutsuzluk Çağında Yeni Bir Mücadele: Ekosozyalizm ve Ekosozyalist Devrim, *Akademik Hassasiyetler*, 8(16), 503-535.
- Kaya, H. E. (2020), Kyoto'dan Paris'e Küresel İklim Politikaları, *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi* Cilt: 4, Sayı: 10, ss. 165-191.
- Kenis A. ve Lievens, M. (2015), *The Limits of the Green Economy From Reinventing Capitalism to Repoliticising the Present*, Routledge Taylor and François Group

- Leyen, V. D. U. (2019), A Union That Strives For More: My Agenda For Europe, Political Guidelines For The Next European Commission 2019-2024, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/political-guidelines-next-commission_en_0.pdf
- Loiseau, E. vd. (2016), Green economy and related concepts: an overview. *Journal of Cleaner Production*, Elsevier, 139, 10.1016/j.jclepro.2016.08.024 . hal-02604567, ss. 361-371
- Lee, J. H. and Woo, J. (2020). Green New Deal Policy of South Korea: Policy Innovation for a Sustainability Transition. *Sustainability*. 12(23):10191. <https://doi.org/10.3390/su122310191>, ss.1-17.
- Önder, İ. (2016-a), Emperyalizm-Küreselleşme Döneminde “Dönüşüm” Betimlemesi ve Üstyapı Kurumlarında Yaşanan Mücadeleler: Türkiye Örneği, içinde: İktisat Üzerine Düşünceler, Yordam Kitap, ss.343-358,
- Önder, İ. (2016-b), Küreselleşme ve Sosyal Yabancılaşma, içinde İktisat Üzerine Düşünceler, Yordam Kitap, ss. 387-395
- Polanyi, K. (2013), Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri, çeviren: Buğra, A., İletişim Yayınevi, İstanbul.
- Polat, E. ve Kahraman, S. (2021). Antroposen Çağı’nda pandemi ve kentlerin durumu. *Antropoloji*, (41), <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.810841>, ss. 21-31
- Rappel, I. (2020). Doğal Sermaye: Türlerin Yok Oluşuna Neoliberal Bir Yanıt, içinde İklimi Değil Sistemi Değıştir: Çevre Krizine Devrimci Bir Yanıt, editör: Martin Empson, Z Yayınları, İstanbul.
- Rezai, A., Taylor, L. ve Mechler, R. (2013), Ecological Macroeconomics: An Application to Climate Change, *Ecological Economics* 85, <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2012.10.008>, ss. 69–76
- Rhomberg, M. (2012), Kyoto Protocol, *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization*, Blackwell Publishing Ltd.
- Rifkin, J. (2019), *The Green New Deal: Why The Fossil Fuel Civilization Will Collapse by 2028, and The Böldüm Economic Plan to Save Life on Earth*, St. Martin’s Press, New York.
- Royle, C. (2001), Marksizim ve Antroposen, içinde İklimi Değil Sistemi Değıştir: Çevre Krizine Devrimci Bir Yanıt, editör: Martin Empson, Z Yayınları, İstanbul, 2020
- Scales, I. (2017), Green Capitalism, *The International Encyclopedia of Geography: People, the Earth, Environment, and Technology*, John Wiley & Sons, Ltd., Wiley-Blackwell Publications, ss. 1-9

- Serter, G. (2021), Neoliberal İdeolojinin Çevresel Yüzü: Ekoliberalizm, 2021.12.1.7 *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* | 12(1) | 2021 | 64 - 77, <http://dx.doi.org/10.33537/sobild.2021.12.1.7>
- Smith, R. (2014), Green Capitalism: The God That Failed, About the State of the Socio-Economic System, <http://www.truevaluemetrics.org/DBpdfs/MDIA/Green-Economics-Paper-by-Richard-Smith-140109.pdf>
- Tanuro, D. (2011), Yeşil Kapitalizm'in Geçersizliği, *Yeni Fikir Dergisi* , 3 (7) , 34-53 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/yenifikirjournal/issue/61740/923058>
- The Future We Want (2012), United Nations Conference on Sustainable Development (Rio+20) Rio de Janeiro, Brazil, 20-22 June 2012, Outcome of Conference, http://www.surdurulebilirlik.gov.tr/wp-content/uploads/2016/06/Future_We_Want.pdf
- Tienhaara, K. (2014), Varieties of green capitalism: economy and environment in the wake of the global financial crisis, *Environmental Politics*, 2014 Vol. 23, No. 2, by Routledge, <http://dx.doi.org/10.1080/09644016.2013.821828>, ss. 187-204
- Tienhaara, K. (2018), Green Keynesianism and the Global Financial Crisis, by Routledge 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon OX14 4RN and by Routledge 711 Third Avenue, New York, NY 10017, 2018 TÜİK, Sera Gazı İstatistikleri, 1990-2018, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Istatistikleri-1990-2018-33624>
- Topgül, S. ve Beytaş, O. (2022), İklim Mültecileri ve Sosyal Hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 33(2), 687- 705. DOI: 10.33417/tsh.1018703
- TÜİK (2020), Sera Gazı Emisyon İstatistikleri, 1990-2018, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=sera-gazi-emisyon-istatistikleri-1990-2018-33624&dil=1>
- Türkeş, M. (2001), Hava, İklim, Şiddetli Hava Olayları ve Küresel Isınma, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü 2000 Yılı Seminerleri, Teknik Sunumlar, Seminerler Dizisi: 1, <https://mgm.gov.tr/FILES/iklim/yayinlar/Havaiklim.pdf> , Ankara, ss. 187-205
- UN (1987). Our Common Future, *Report of the World Commission on Environment and Development*, http://www.krynica-zdroj.pl/files/files/File/Srodowisko/Brundtland_Report_Extracts.pdf
- UNEP (2011), Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication - A Synthesis for Policy Makers, www.unep.org/greeneconomy
- UNFCCC (2015), Paris Agreement, United Nations, <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>

Usher, P. (1989), World Conference on the Changing Atmosphere: Implications for Global Security, Environment: *Science and Policy for Sustainable Development*, 31:1, DOI: 10.1080/00139157.1989.9929931, ss. 25-27

Wallis, V. (2009), Beyond “Green Capitalism, *Monthly Review*, vol. 61, no. 9 (Şubat 2009), ss.32-48

Wainwright, J. ve Mann, G. (2018), *Climate Leviathan A Political Theory of Our Planetary Future*, Verso Books, London-Newyork

WMO (2019), WMO Greenhouse Gas Bulletin, https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=10100, no: 15

Kanunlar

Orta Vadeli Program (2022- 2024), 31589 Sayılı 5 Eylül 2021 Tarihli Resmi Gazete

İnternet Siteleri

HTTP 1: <https://www.earthday.org>

HTTP2: https://scrippsco2.ucsd.edu/history_legacy/keeling_curve_lessons.html

COVID-19 PANDEMİSİNİN AVRUPA BİRLİĞİ ÇEVRE POLİTİKALARINA YANSIMALAR¹

Makale Gönderim Tarihi: 08.06.2022
Makale Kabul Tarihi : 13.07.2022

Önerilen Atıf Gösterimi : Görkem, H.(2022). Covid-19 Pandemisinin Avrupa Birliği Çevre Politikalarına Yansımaları, Uluslararası Sosyal, Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi (USSMAD), C:2 S:1 , 74-90.

Hilal GÖRKEM²

Özet

Bu çalışmada uluslararası çevre politikasının önemli aktörlerinden biri olan Avrupa Birliği (AB) odak noktası olarak seçilmiştir. Covid-19 pandeminden AB çevre politikalarının ne yönde etkilendiğinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Cevaplanmak istenen temel soru, Covid-19'la mücadelede ve pandeminin ekonomik etkilerine odaklanmanın AB çevre politikalarının ertelenmesine ya da göz ardı edilmesine yol açıp yol açmadığıdır. AB'nin bu süreçte uzun vadeli taahhütlerine sadık kalıp kalmadığı ise cevaplanmak istenen bir diğer sorudur. Bu amaçla öncelikle pandeminin ilk aylarından itibaren AB nezdinde alınan önlemlerin ve kabul edilen üst politika belgelerinin çevre politikasıyla bağlantısı ele alınmıştır. Pandeminin yarattığı ekonomik tahribatın giderilmesine ilişkin alınan önlemlerde ve mali destek paketlerinde iklim hedefleriyle uyumlu yeşil iyileşmenin AB'de bir politika tercihi olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca pandemi döneminde çevre politikasına ilişkin atılan adımlar ve yapılan yasal düzenlemeler AB'nin uzun vadeli taahhütleri konusunda kararlı olduğunu göstermektedir. Avrupa Komisyonu'nun 2019-2024 dönemi için belirlediği 6 öncelik arasında yer alan Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamındaki çalışmalar devam etmektedir.

Anahtar sözcükler: Avrupa Birliği, Çevre Politikası, Covid-19, Yeşil İyileşme

Jel Kodları: Q01, Q50, Q58

REFLECTIONS OF THE COVID-19 PANDEMIC TO THE ENVIRONMENTAL POLICIES OF THE EUROPEAN UNION

Abstract

In this study, the European Union (EU), one of the important actors of international environmental policy, is chosen as the focal point. It is aimed to reveal how the EU's environmental policies are affected by the Covid-19 pandemic. The key question to be answered is whether the focus on tackling Covid-19 and the economic impact of the pandemic has led to the delay or disregard of EU's environmental policies. Whether the EU sticks to its long-term commitments in this process is another question to be answered. For this purpose, first of all, the connection of the measures taken by the EU and the accepted policy papers from the first months of the pandemic with the environmental policy has been discussed. It is seen that green

¹ Bu çalışma 24-26 Haziran 2021 tarihleri arasında düzenlenen 12. International Conference on Political Economy'de (ICOPEC2021) sunulan ve özet bildiri olarak yayınlanan "Effects of The COVID-19 Pandemic on Environmental Policies: Change or Transformation?" adlı çalışmanın güncellenmiş ve genişletilmiş halidir.

² Dr.Öğr.Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF Maliye Bölümü, hilalgorkem@comu.edu.tr, 0000-0002-9884-1179

recovery in line with climate targets is used as a policy choice in the EU for the measures taken to recover the economic damage caused by the pandemic and in the financial support packages. In addition, the steps taken and legal regulations regarding environmental policy during the pandemic period show that the EU is committed to its long-term commitments. The EU's actions continue within the scope of the European Green Deal, which is among the 6 priorities determined by the European Commission for the period 2019-2024.

Keywords: European Union, Environmental Policy, Covid-19, Green Recovery

Jel Codes: Q01, Q50, Q58

GİRİŞ

Covid-19 pandemisinin patlak vermesi ile dünya alarına geçmiş ve özellikle pandeminin yoğun olduğu ülkelerde adeta bir ölüm kalım savaşı yaşanmaya başlanmıştır. Böyle bir ortamda sağlık hizmetleri 21.yüzyılda hiç olmadığı kadar önem kazanmış, hayatın olağan akışı bir anda değişmiştir. Günlük hayattaki pek çok rutin sürdürülemez olmuştur. Sağlık tek öncelik haline gelmiş, kısıtlamalarla birlikte hizmetlerde aksamalar olmuş, iş planları değişmiştir. Sağlık krizi beraberinde toplumsal yaşam ve ekonomi üzerinde büyük tahribatlar meydana getirmiştir.

Covid-19 pandemisi maske, siperlik, eldiven gibi kişisel koruyucu ekipmanları günlük hayatımıza sokmuş, ayrıca tek kullanımlık plastik ürünlerin kullanımını arttırmıştır. 2020’de dünya çapında aylık 129 milyar maske ve 65 milyar eldiven kullanıldığı tahmin edilmektedir (Prata vd., 2020: 7760). Parashar ve Hait (2021:1), kişisel koruyucu ekipmanları ile ambalaj malzemelerinin yaygın ve artan kullanımının “dünya çapında plastik pandemisi”ne neden olduğunu öne sürmüşlerdir. Fadare ve Okoffo (2020:3) “plastik kirliliğinin bir sonraki dünya salgını olabileceğine” dikkat çekmişlerdir. Covid-19 pandemisi tıbbi atık artışı, dezenfektan maddelerinin kullanımının yarattığı ekolojik risk gibi çevre üzerinde yarattığı olumsuz etkilere rağmen özellikle kapanma önlemlerinin alındığı dönemlerde hava ve yüzey suyu kalitesinde artış, enerji tüketimi ve sera gazı emisyonlarında azalma, ormansızlaşmada azalma gibi bazı olumlu etkiler de yaratmıştır (Silva vd., 2021:3).

Covid 19’un özellikle hava kirliliği ve hava kalitesi üzerindeki etkilerine ilişkin literatürde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Sikarwar ve Rani (2021) Hindistan, Delhi’de kapanma döneminde hava kirliliğine neden olan maddelerin %70 ila %93 oranında azaldığını; Dang ve Trinh (2020), 178 ülkeye ait hava kalitesi verilerini inceledikleri çalışmalarında, kapanma dönemlerinin küresel hava kirliliğini azaltarak hava kalitesini yükselttiğini ortaya koymuşlardır. Sicard vd. (2020), 4 Avrupa şehri (Nice, Roma, Valencia ve Turin) ile Çin’in Wuhan şehrini karşılaştırdıkları çalışmalarında kapanma döneminde NO_x (azot oksit) ve PM (partikül madde) düzeylerinde düşüş kaydedilirken, O₃ (ozon) konsantrasyonlarında artış olduğu sonucuna varmışlardır. Ekvador’un başkenti Quito’da karantina politikalarının hava kalitesi üzerindeki etkisini inceleyen Zambrano-Monserrate ve Ruano (2020) da benzer bulgulara ulaşmışlardır. Zangari vd. (2020) ise literatürdeki yaygın bulguların aksine bir sonuç elde ederek New York’taki hava kalitesinde 2015-2019 dönemine göre önemli bir farklılık olmadığı sonucuna varmışlardır.

Başta hava kalitesi olmak üzere çevre üzerinde görülen iyileşmeler, Covid-19 öncesi toplumsal ve ekonomik yaşamın işleyişinin daha çok sorgulanmasına sebep olmuştur. Özellikle kısıtlama tedbirlerinin uygulandığı kapanma dönemlerinde tüketim kalıpları ve hayat tarzının

değişmesiyle görülen bu çevresel iyileşmelerin geçici olacağı açıktı. Bu durumda çevresel iyileşmenin devam edebilmesi için atılması gereken bazı adımlar ve uygulanması gereken politikalar olduğu daha anlaşılır hale gelmiştir. Bu noktada Covid-19 pandemisinin ekonomide yarattığı büyük tahribatı gidermek için alınması gereken mali önlemlerin bir taraftan çevresel kazanımları destekleyebilecek şekilde tasarlanması gündeme gelmiştir. Krizden çıkışta kullanılacak politika seçimlerinin uzun vadeli iklim hedefleriyle uyumlu şekilde yapılmasına dikkat çeken Birleşmiş Milletler, IMF, OECD gibi uluslararası politikanın öne çıkan aktörleri bu süreçte yeşil iyileşme çağrısında bulunmuşlardır.

Covid-19 pandemisinin Avrupa Birliği (AB) çevre politikaları üzerinde yol açtığı etkileri ortaya koymayı amaçlayan çalışmada şu sorulara cevap aranmaktadır: (1) Avrupa Birliği, pandemi sürecinde sadece Covid-19’la mücadeleye mi odaklanmıştır? (2) Covid-19 pandemisi sona erene kadar çevre politikaları askıya mı alınmıştır? (3) Sağlık sistemi ve ekonomi üzerindeki tahribata odaklanılması çevre politika uygulamalarının ertelenmesine yol açmış mıdır? (4) AB çevreyle ilgili uzun vadeli taahhütlerine sadık kalmakta mıdır?

Çalışmanın ilk bölümünde pandemi döneminde Avrupa Birliği’ndeki politika yapıcılarının çevre politikaları konusundaki söylemleri ve Covid-19’un etkileri ile mücadelede kabul edilen politika metinleri ile paketlerdeki yeşil iyileşme unsurları incelenmiştir. İkinci bölümde bir yeşil iyileşme aracı olarak nitelendirilebilecek olan Yeni Nesil AB’ye (NextGeneration EU) daha yakından bakılmış, fonların dağılımı ve üye ülkelere İyileşme ve Dayanıklılık Aracı (Recovery and Resilience Facility) kapsamında verilen destekler ortaya konmuştur. Üçüncü bölümde pandemi döneminde Avrupa Birliği’nde çevre politikaları konusundaki ana gelişmeler, yapılan yasal düzenlemeler ve alınan kararlar bağlamında incelenmiştir.

1. PANDEMİNİN İLK DÖNEMLERİ: YEŞİL İYİLEŞME ÇAĞRISI

Covid-19 pandemisinin patlak vermesiyle ülkelerin önceliği bu pandemiyle mücadele edip, kontrol altına almaktı. Covid-19 pandemisinin yayıldığı ilk aylarda dünya genelinde olduğu gibi Avrupa Birliği de pandemi ile mücadeleye odaklanmıştır. Sağlık dışındaki politika alanlarındaki çalışmaların ikinci planda kalmasıyla birlikte, Avrupa Birliği’nde pandemi ile mücadeleye öncelik verilmesi, çevreye yönelik hedef ve adımların geçici olarak askıya alınması ya da ertelenmesi yönünde bazı tartışmalar çıkmıştır. Örneğin, 16 Mart 2020’de Çek Başbakanı Andrej Babis Yeşil Mutabakat’tan vazgeçilmesi gerektiğini savunurken, bu fikri destekleyen Polonya Devlet Varlıkları Bakan Yardımcısı Janusz Kowalski ise Emisyon Ticaret Sistemi’nin kaldırılması yahut kendi ülkesinin muaf tutulması gerektiğini ifade etmiştir (Erbach, 2020:5). Ancak bu öneriler genel kabul görmemiş ve çeşitli AB aktörleri tarafından bu süreçte çevre sorunları ile mücadele ve iklim değişikliği hedeflerinden vazgeçilmediği vurgulanmıştır.

Avrupa Yeşil Mutabakatı AB Komisyonu sözcüsü Vivian Loonela, 17 Mart 2020’de Yeşil Mutabakat kapsamındaki çalışmaların seyrine ilişkin basın mensuplarına yaptığı açıklamada şöyle demiştir: “*Yeşil Mutabakat üzerindeki uzun vadeli çalışmalar, korona virüs yangınıyla mücadeleye paralel şekilde sürdürülürken, aynı zamanda önceliklerden biri olmaya da devam ediyor.*” (Simon, 2020). Böylece Vivian Loonela, önceliğin Covid-19’la mücadele olmasına rağmen, Yeşil Mutabakat kapsamındaki çalışmaların askıya alınmayacağını sinyalini vermiştir. Bilindiği üzere Yeşil Mutabakat, Covid-19 pandemisinin ortaya çıkmasından kısa bir süre önce kabul edilmiş bir çevre politikası aracıdır. Uygulamaya geçme aşamasında pandeminin olumsuz etkisi olacağı ve çalışmalarda aksama meydana geleceğine dair kaygılara

karşın, AB aktörlerinin verdiği mesajlar ve ekonominin normal seyrine dönmesi için yapılacak çalışmalara yeşil iyileşmeyi dahil etmek istemeleri önemlidir.

Covid-19'un ekonomi üzerinde yarattığı tahribatı azaltmak için AB tarafından pandeminin başlarında alınan tedbirler ekonominin işleyişine odaklanmış ve şokun ilk etkilerini minimize etmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda Covid-19'un ekonomik etkileri ile mücadelede üye devletlerin yapacağı destek ve yardımları düzenleyen Geçici Çerçeve³ AB Komisyonu tarafından 19 Mart 2020'de kabul edilmiştir (European Commission, 2020i). Aras (2020:229), 19 Mart 2020 tarihli Geçici Çerçeve kapsamında açıklanan devlet desteklerinde çevreye ilişkin herhangi bir düzenleme olmadığını belirtmiştir. Genel olarak bakıldığında Covid-19'la mücadele kapsamında yürütülen politika ve faaliyetlerin çevresel ve iklimsel duyarlılıklarının üye devletlerin inisiyatifine bırakıldığını vurgulamıştır (Aras, 2020:230). Bununla birlikte gerek Geçici Çerçeve'de yapılan değişikliklerle gerekse atılan diğer adımlarla birlikte zaman içinde çevre ve iklim değişikliği konusu ele alınmaya başlanmıştır.

26 Mart 2020'de online olarak toplanan AB Liderler Zirvesi'nin üyeleri yaptıkları ortak açıklamada Covid-19'la mücadelenin aciliyet teşkil ettiğini bununla birlikte *«yeşil geçişi ve dijital dönüşümü entegre ederek ve krizden tüm dersleri alarak toplumlarımızın ve ekonomilerimizin normal işleyişine ve sürdürülebilir büyümeye geri dönmek için gerekli önlemleri hazırlamaya başlamalıyız.»* vurgusunu yapmışlardır. AB Liderler Zirvesi, Avrupa Komisyonu ve Avrupa Konseyi'ni bu hususları içeren kapsamlı bir eylem planı ve yol haritası hazırlamaya davet etmiştir (European Council, 2020). Covid-19'un ekonomi üzerinde yarattığı olumsuzlukları gidermek için atılacak adımlara yeşil geçiş ve dijital dönüşümün dahil edilmesi, AB Liderler Zirvesi tarafından bir politika tercihi olarak ortaya konmuştur.

9 Nisan 2020'de AB üyesi 10 ülkenin⁴ (Avusturya, Danimarka, Finlandiya, İtalya, Letonya, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, İspanya ve İsveç) çevre bakanı, kamuoyuyla paylaştıkları bildiriye yeşil iyileşme çağrısı yapmışlardır. Bu metinde, AB'nin çevre ve iklim konusundaki uluslararası yükümlülüklerde liderlik yapmasına şu sözlerle vurgu yapılmıştır: *«Dünyaya ve vatandaşlarımıza, AB'nin içinde bulunduğumuz zor zamanlarda bile örnek teşkil edeceğine ve iklim tarafsızlığına ve Paris Anlaşması'nın yerine getirilmesine öncülük edeceğine dair güçlü bir siyasi sinyal göndermemiz gerekiyor.»* Ayrıca çevre bakanları imzacı oldukları bildiriyle, Avrupa Komisyonu'nun yeşil geçiş ve dijital dönüşümü kapsayan kurtarma planını hazırlarken Avrupa Yeşil Mutabakatı'nı çerçeve olarak kullanması çağrısında bulunmuşlardır (Climate Home News, 2020).

15 Nisan 2020'de, Covid-19 sürecinde serbest dolaşıma yönelik kısıtlamaların üye ülkeler arasında koordinasyon ve dayanışma içinde ortak çerçevede ele alınması gerektiğini ilk kez ifade eden bir metin olan, "Avrupa Ortak Yol Haritası" yayınlanmıştır (Uygun, 2021:78). Bu metin, Covid-19'la mücadele kapsamında alınan kısıtlama tedbirlerinin aşamalı olarak kaldırılmasına yönelik bir kılavuz niteliğine sahiptir. Sonuç bölümünde kısıtlama tedbirlerini başarılı bir şekilde koordine etmenin aynı zamanda AB'nin ekonomik bakımdan toparlanmasını da olumlu yönde etkileyeceği belirtilerek, ekonominin bu süreçten çıkmasına yönelik

³ 2020 yılında dört kez (3 Nisan, 8 Mayıs, 29 Haziran, 13 Ekim), 2021'de ise iki kez (28 Ocak, 18 Kasım) olmak üzere toplam altı kere değişikliğe uğramıştır. Yapılan değişikliklerle birlikte 30 Haziran 2022'ye kadar uygulamada kalacaktır (European Commission, 2022m).

⁴ 10 Nisan 2020'de Fransa, 11 Nisan 2020'de Almanya ve Yunanistan, 20 Kasım 2020'de Slovakya, İrlanda, Slovenya ve Malta çevre bakanları bu bildiriye imzacı olarak katılmışlardır (Climate Home News, 2020).

planlamaya yeşil ve dijital geçişin entegre edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (European Commission, 2020h).

21 Nisan 2020’de “daha dayanıklı, sürdürülebilir ve adil bir Avrupa’ya doğru” alt başlığıyla açıklanan Toparlanma için Bir Yol Haritası, ekonomik toparlanmanın merkezine dijital dönüşümle birlikte yeşil geçişi koymuştur. Döngüsel ekonomi ve temiz teknolojilerin istihdam yaratıcı ve büyümeyi harekete geçirici etkilerine vurgu yaparak, Avrupa Yeşil Mutabakatı’nın “*kapsayıcı ve sürdürülebilir bir büyüme stratejisi olarak elzem*” olacağı belirtilmiştir (European Commission, 2020c).

Avrupa Komisyonu, 26 Mart 2020 tarihli AB Liderler Zirvesi’nde hazırlanması talep edilen kurtarma planı önerisini 27 Mayıs 2020’de açıklamıştır. Bu plan, 500 milyar € hibe, 250 milyar € krediden oluşan toplam 750 milyar € (2018 fiyatlarıyla) finansman sağlayacak yeni bir iyileşme aracı olan Yeni Nesil AB’yi (NextGeneration-EU) ortaya koymuştur (European Commission, 2020g). Yeni Nesil AB ile Covid-19 pandemisinin yol açtığı ekonomik tahribatı giderirken aynı zamanda sürdürülebilir bir büyüme ve kalkınma hedeflenmektedir. Yeşil yatırımlar desteklenerek AB’nin iklim hedefine katkı sağlamak istenmektedir.

2. YENİ NESİL AB (NEXTGENERATION EU)

27 Mayıs 2020’de Avrupa Komisyonu tarafından Covid-19 döneminde sürdürülebilir ekonomik iyileşme için sunulan Yeni Nesil AB, bünyesinde barındırdığı iklim hedeflerine yönelik unsurları ile aynı zamanda AB çevre politikasının bir aracı olarak da değerlendirilebilir. Şekil 1’de Yeni Nesil AB kapsamında verilecek desteklerin dağılımı ve miktarı gösterilmiştir. En büyük pay 723,8 milyar € ile İyileşme ve Dayanıklılık Aracı’na aittir. Yeni Nesil AB bünyesinde oluşturulan yeni bir fon olan İyileşme ve Dayanıklılık Aracı, Yeni Nesil AB kapsamındaki fonların yaklaşık %90’ını oluşturmaktadır. Bu araç kapsamında AB üyesi ülkelere 385,8 milyar € kredi ve 338 milyar € hibe desteği verilebilecektir. Yeni Nesil AB kapsamında verilecek diğer destekler incelendiğinde RescEU⁵, Adil Geçiş Fonu⁶ (Just Transition Fund), Kırsal Kalkınma (European Agricultural Fund for Rural Development)⁷, InvestEU⁸, Ufuk Avrupa (Horizon Europe)⁹ gibi AB bünyesindeki bazı fon ve programlara da kaynak ayrıldığı görülmektedir. Ayrıca Covid-19’la mücadele kapsamında oluşturulan ReactEU¹⁰’ya 50,6 milyar € finansman sağlanmaktadır (European Commission, 2022i). Böylece İyileşme ve Dayanıklılık Aracı’ndan sonraki en büyük finansal destek ReactEU’ya verilmektedir. Ayrıca Yeni Nesil AB bünyesinde fiilen kullanılan ilk araç ReactEU olmuştur. AB üyesi 16 ülkeye ReactEU kapsamındaki ilk ödemeler 28 Haziran 2021’de yapılmıştır. ReactEU, Covid-19 kriziyle acil mücadelenin yanı sıra uzun dönemli iyileşmeye yönelik

⁵ RescEU, 2019’da Avrupa Sivil Savunma Mekanizması kapsamında oluşturulmuş bir afet risk yönetimi programıdır (European Commission, 2022ç).

⁶ 2021-2027 dönemi toplam bütçesi 19,32 milyar Euro olan Adil Geçiş Fonu, yeşil geçişten olumsuz etkilenen bölgeler için üye ülkelere finansal destek sağlamaktadır (European Commission, 2022f).

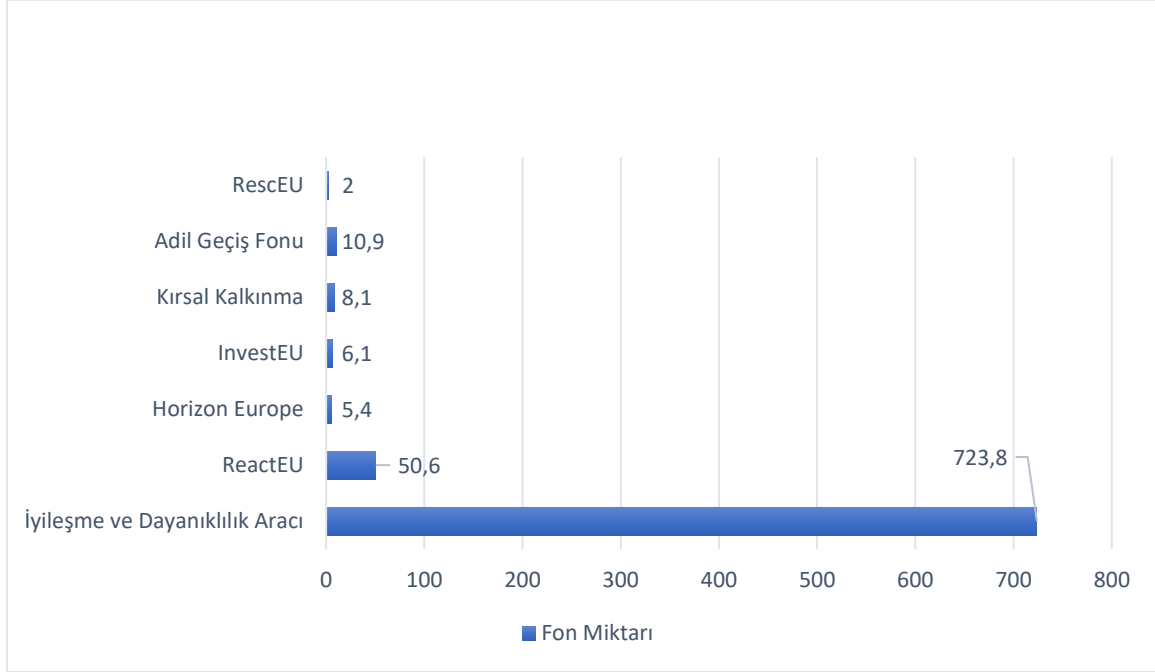
⁷ Ortak Tarım Politikası’nın bir aracı olan Avrupa Kırsal Kalkınma Tarım Fonu

⁸ Sürdürülebilir yatırımları destekleyen InvestEU programının 2021-2027 döneminde 372 milyar Euro’nun üzerinde yatırımı uyarması beklenmektedir (European Commission, 2022b).

⁹ AB’nin araştırma ve yenilik programı olan Ufuk Avrupa’nın bütçesinin %35’i iklim değişikliği için ayrılmıştır (European Commission, Directorate-General for Research and Innovation, 2021).

¹⁰ Recovery Assistance for Cohesion and the Territories of Europe (Uyum ve Avrupa Toprakları için Kurtarma Yardımı)

destekler de vermektedir. Bu bağlamda yeşil ve dijital geçiş kapsamındaki yatırım ve projelere finansman desteği sağlanmaktadır (European Commission, 2022g).



Şekil 1. NextGeneration EU Fon Dağılımı, Milyar Euro, Cari Fiyatlarla

Kaynak: (European Commission, 2022i)

NextGeneration EU'nun kilit parçası İyileşme ve Dayanıklılık Aracı üzerinde Aralık 2020'de, Avrupa Konseyi ve Avrupa Parlamentosu uzlaşmışlardır (Council of the European Union, 2020). EU 2021/241 sayılı Tüzük'le 19 Şubat 2021'de yürürlüğe giren İyileşme ve Dayanıklılık Aracı'ndan yararlanabilmek için üye ülkelerin Avrupa Komisyonu'na gerçekleştirmek istedikleri yatırım ve faaliyetlere ilişkin ulusal bir plan sunmaları ve bu planlarda yer alan harcamaların en az %37'sini yeşil geçişe, en az %20'sini ise dijital dönüşüme ayırma şartı bulunmaktadır. Ükelere ayrılacak tahsisat miktarları belirlenirken nüfus, kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasılanın (GSYİH) tersi, AB ortalamasına (2015-2019) kıyasla son beş yıldaki ortalama işsizlik oranı, 2020'de reel GSYİH'deki düşüş, 2020 ve 2021'de reel GSYİH'deki düşüş rakamları dikkate alınarak hesaplamalar yapılmaktadır (Official Journal of the European Union, 2021a).

Tablo 1'de İyileştirme ve Dayanıklılık Aracı fonundan yararlanmak için sundukları ulusal planları AB tarafından onaylanan ülkeler gösterilmektedir. Ülkelerin sıralaması planların onaylanma tarihine göre yapılmıştır. Buna göre ulusal planı ilk onaylanan ülkeler Portekiz ve İspanya'dır. Avrupa Komisyonu'nun onayladığı son ulusal plan ise Polonya'ya aittir. AB üyesi 25 ülkenin ulusal planlarının onaylandığı görülmektedir. Bu tabloda yer almayan 2 ülke vardır: Hollanda ve Macaristan. Macaristan 12 Mayıs 2021'de ulusal planını sunmuş olmakla birlikte (European Commission, 2022j) henüz Avrupa Komisyonu tarafından bu plan onaylanmamıştır. Hollanda ise henüz bir ulusal plan sunmamıştır (European Commission, 2022i).

Tablo 1. İyileşme ve Dayanıklılık Aracı: Ulusal Planlar

ONAY TARİHİ	ÜLKE	HİBE Milyar €	KREDİ Milyar €	PAKET TOPLAMI Milyar €	YEŞİL İYİLEŞME
16.06.2021	Portekiz	13,9	2,7	16,6	%38
16.06.2021	İspanya	69,5	-	69,5	%40
17.06.2021	Yunanistan	17,8	12,7	30,5	%38
17.06.2021	Danimarka	1,5	-	1,5	%59
18.06.2021	Lüksemburg	0,93	-	0,93	%61
21.06.2021	Avusturya	3,5	-	3,5	%59
21.06.2021	Slovakya	6,3	-	6,3	%43
22.06.2021	Letonya	1,8	-	1,8	%38
22.06.2021	Almanya	25,6	-	25,6	%42
22.06.2021	İtalya	68,9	122,6	191,5	%37
23.06.2021	Fransa	39,4	-	39,4	%46
23.06.2021	Belçika	5,9	-	5,9	%50
01.07.2021	Slovenya	1,8	0,705	2,5	%42
02.07.2021	Litvanya	2,2	-	2,2	%38
08.07.2021	Hırvatistan	6,3	-	6,3	%40
08.07.2021	Güney Kıbrıs	1	0,2	1,2	%41
16.07.2021	İrlanda	0,989	-	0,989	%42
19.07.2021	Çekya	7	-	7	%42
16.09.2021	Malta	0,3164	-	0,3164	%54
27.09.2021	Romanya	14,2	14,9	29,2	%41
04.10.2021	Finlandiya	2,1	-	2,1	%50
05.10.2021	Estonya	0,9693	-	0,9693	%42
29.03.2022	İsveç	3,3	-	3,3	%44,4
07.04.2022	Bulgaristan	6,3	-	6,3	%59
01.06.2022	Polonya	23,9	11,5	35,4	%42,7

Kaynak: (European Commission, 2022i; European Commission, 2022j; European Commission, 2022l)

Tablo 1’deki veriler incelendiğinde İyileşme ve Dayanıklılık Aracı için kabul edilen ulusal planlar arasında yeşil iyileşmeye en yüksek pay ayıran ülkenin %61 ile Lüksemburg olduğu görülmektedir. Lüksemburg’u %59’luk oranla Danimarka, Avusturya ve Bulgaristan izlemektedir. En düşük oranlara sahip ülkeler ise İtalya (%37), Portekiz (%38), Yunanistan (%38), Letonya (%38) ve Litvanya’dır (%38). Onaylanan en yüksek destek miktarı, Covid-19 pandemisinden en çok etkilenen ülkelerden biri olan İtalya’ya ayrılmıştır (191,5 milyar €). En düşük destek ise Malta’ya (316,4 milyon €) aittir. Toplam 490,8 milyarlık destek onaylanmıştır. Bu rakam, İyileşme ve Dayanıklılık Aracı için ayrılan 723,8 milyar € fon miktarının yaklaşık %68’ini oluşturmaktadır.

Tablo 2’de ise İyileşme ve Dayanıklılık Aracı kapsamında fiilen yapılan ödemeler gösterilmiştir. Ulusal planı onaylanan ülkelere, verilecek toplam desteğin %13’üne kadar ön finansman ödemesi yapılabilmektedir (European Commission, 2022h:6). Tablo 2

incelendiğinde ulusal planları onaylanan 25 AB ülkesinden 22'sine ödeme yapıldığı görölmektedir. 2022 yılında ulusal planları onaylanan 3 ülkeye (İsveç, Bulgaristan, Polonya) ise henüz İyileşme ve Dayanıklılık Aracı kapsamında bir ödeme yapılmamıştır. İlk ön finansman ödemesi, 3 Ağustos 2021'de Portekiz, Lüksemburg ve Belçika'ya yapılırken, ilk ödeme ise 27 Aralık 2021'de İspanya'ya yapılmıştır. Bugüne kadar İyileşme ve Dayanıklılık Aracı kapsamında AB ülkelerine toplam 66,32 milyar € hibe, 33,37 milyon € kredi desteği verilmiştir (European Commission, 2022k).

Tablo 2. İyileşme ve Dayanıklılık Aracı Kapsamında Üye Ülkelere Yapılan Ödemeler

ÖDEME TARİHİ	ÜLKE	HİBE €	KREDİ €	ÖDEME TÜRÜ
03.08.2021	Portekiz	1.807.948.257	350.870.000	Ön finansman
03.08.2021	Lüksemburg	12.136.030	-	Ön finansman
03.08.2021	Belçika	770.113.932	-	Ön finansman
09.08.2021	Yunanistan	2.310.092.538	1.654.580.060	Ön finansman
13.08.2021	İtalya	8.954.466.787	15.938.235.352	Ön finansman
17.08.2021	İspanya	9.036.636.649	-	Ön finansman
17.08.2021	Litvanya	289.145.365	-	Ön finansman
19.08.2021	Fransa	5.117.881.402	-	Ön finansman
26.08.2021	Almanya	2.250.000.000	-	Ön finansman
02.09.2021	Danimarka	201.682.144	-	Ön finansman
09.09.2021	Güney Kıbrıs	130.772.986	26.041.600	Ön finansman
10.09.2021	Letonya	237.380.000	-	Ön finansman
17.09.2021	Slovenya	231.000.547	-	Ön finansman
28.09.2021	Çekya	914.640.681	-	Ön finansman
28.09.2021	Hırvatistan	818.406.049	-	Ön finansman
28.09.2021	Avusturya	449.981.847	-	Ön finansman
13.10.2021	Slovakya	822.716.227	-	Ön finansman
02.12.2021	Romanya	1.851.159.668	-	Ön finansman
17.12.2021	Malta	41.132.454	-	Ön finansman
17.12.2021	Estonya	126.008.898	-	Ön finansman
27.12.2021	İspanya	10.000.000.000	-	İlk ödeme
13.01.2022	Romanya	-	1.942.479.890	Ön finansman
21.01.2022	Finlandiya	271.094.341	-	Ön finansman
04.03.2022	Fransa	7.400.000.000	-	İlk ödeme
08.04.2022	Yunanistan	1.717.761.118	1.845.493.144	İlk ödeme
13.04.2022	İtalya	10.000.000.000	11.000.000.000	İlk ödeme
09.05.2022	Portekiz	553.441.000	609.000.000	İlk ödeme

Kaynak: (European Commission, 2022k)

3. COVID-19 DÖNEMİNDE AB ÇEVRE POLİTİKALARI: GENEL BİR BAKIŞ

Avrupa Birliği'nin 2020 yılında Covid-19 sonrası çevre politikasına ilişkin adımlarına bakıldığında ilk olarak 11 Mart tarihli Yeni Döngüsel Ekonomi Eylem Planı dikkat çekmektedir. İlk Döngüsel Ekonomi Eylem Planı, Avrupa Komisyonu tarafından Aralık 2015'te kabul edilmişti. Yeni Döngüsel Ekonomi Eylem Planı, Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın yapıtaşlarından biridir. Döngüsel ekonomi süreçlerini ve sürdürülebilir tüketimi teşvik eden Eylem Planı çerçevesinde alınacak tedbirlerle, "daha az atık", "sürdürülebilir ürünler", döngüsel ekonomi alanında uluslararası arenada öncülük etmek hedeflenmektedir (European Commission, 2022c).

Uzun vadeli politika önceliklerine ilişkin hazırlık çalışmalarına devam eden Avrupa Komisyonu, AB'nin 2030 iklim hedefini arttırma konusunda 31 Mart 2020'de bir kamuoyu istişaresi başlatmıştır. Bu doğrultuda 31 Mart-23 Haziran 2020 arası dönemde AB'nin 2030 hedefine ilişkin online olarak kamuoyunun görüşleri alınmıştır (European Commission, 2020e). Avrupa Komisyonu, 20 Mayıs 2020'de Avrupa Yeşil Mutabakatı çalışmaları ile uyumlu iki tane strateji kabul etmiştir: 2030 AB Biyoçeşitlilik Stratejisi (European Commission, 2020f) ve Tarladan Sofraya Stratejisi (European Commission, 2020a). Biyoçeşitlilik Stratejisi'nde "*Covid-19 pandemisinin doğayı koruma ve restore etme ihtiyacını daha da acil hale getirdiği*" belirtilmiş, biyoçeşitliliği ve ekosistemleri korumanın ilerde ortaya çıkabilecek hastalıkların önlenmesinde anahtar bir role sahip olduğu vurgulanmıştır (European Commission, 2020f). Sürdürülebilir gıda sisteminin sağlık ve çevre için önemine vurgu yapan Tarladan Sofraya Stratejisi'nde sürdürülebilir gıda sistemi için 2023 yılında bir çerçeve yasa önerisi sunulacağı belirtilmiştir (European Commission, 2020a).

17 Eylül 2020'de Avrupa Komisyonu, 2030 yılına kadar emisyonlarda 1990 düzeyine göre en az %55'lik bir azalmayı içeren bir öneri sunmuştur (European Commission, 2020i). Avrupa'nın Covid-19 pandemisi ve ekonomik etkileri ile mücadeleye odaklandığı bu dönemde, Avrupa Komisyonu'ndan AB'nin 2030 emisyon hedefini yükseltecek bir öneri gelmesi dikkat çekicidir. Bu durum AB'nin 2050'de karbon nötr bir kıta olma hedefi konusundaki kararlılığını göstermektedir. Ayrıca Covid-19'un tekrar gündeme getirdiği yeşil iyileşme politikalarının da bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Komisyon'un 2030 yılına kadar emisyonlarda 1990 düzeyine göre en az %55'lik bir azalma hedefini de içeren Avrupa İklim Yasası üzerinde 21 Nisan 2021'de AB Parlamentosu ile uzlaşa sağlanmıştır (BBC, 2021; Council of the European Union, 2021). 9 Temmuz 2021'de Avrupa Birliği Resmi Gazetesi'nde yayınlanan Avrupa İklim Yasası, 29 Temmuz 2021'de yürürlüğe girmiştir (Official Journal of the European Union, 2021b).

Avrupa Komisyonu 14 Ekim 2020'de üç yeni strateji açıklamıştır: Yenileme Dalgası (Renovation Wave), Metan Stratejisi, Sürdürülebilirlik için Kimyasallar Stratejisi (European Commission, 2022a). Yenileme Dalgası ile 2030 yılına kadar binaların yıllık enerji yenileme oranını en az iki katına çıkarma hedefi konmuştur. Binalar, AB enerji tüketiminde %40 paya sahiptir. Ayrıca binalarda enerji verimliliğini arttırmak ve binaları daha yeşil hale getirmenin istihdam olanaklarını arttıracığı ve Covid-19 döneminde izlenen ekonomik iyileşme politikalarına katkı sağlayacağı vurgulanmıştır (European Commission, 2020b). 19 Kasım 2020'de ise enerji üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının payını arttırmak amacıyla Açık

Deniz Yenilenebilir Enerji Stratejisi açıklanmıştır. Bu strateji ile açık deniz rüzgar kapasitesini 2030 itibariyle en az 60 GW, 2050’de ise 300 GW’ye yükseltme hedefi konmuştur (European Commission, 2020d).

2020 yılının sonundan itibaren Yeni Döngüsel Ekonomi Eylem Planı doğrultusunda mevzuata ilişkin çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. İlk olarak 10 Aralık 2020’de Avrupa Komisyonu sürdürülebilir pillere yönelik bir düzenleme değişikliği önermiştir. 28 Ekim 2021’de Avrupa Komisyonu, atıklardaki kalıcı organik kirleticilere ilişkin kuralları güncelleme önerisini kabul etmiştir (European Commission, 2022c). Bu güncelleme, insan sağlığı ve çevre için atıklardaki en tehlikeli kimyasallardan olan kalıcı organik kirleticilere ilişkin limitleri daraltmaktadır. Yapılan düzenleme aynı zamanda Sıfır Kirlilik Eylem Planı ve Sürdürülebilirlik için Kimyasallar Stratejisi’ne de katkıda bulunmaktadır (European Commission, 2021a).

2021 yılında Avrupa Yeşil Mutabakatı’na yönelik çalışmaların hız kazandığı görülmektedir. Avrupa İklim Yasası’nın yanı sıra bu konuda birçok eylem planı ve strateji kabul edilmiştir. Avrupa Komisyonu tarafından 24 Şubat 2021’de İklim Değişikliğine Uyum Konusunda Yeni AB Stratejisi, 25 Mart 2021’de organik tarımı teşvik etmeye yönelik Organik Eylem Planı, 12 Mayıs 2021’de Sıfır Kirlilik Eylem Planı, 17 Mayıs 2021’de Sürdürülebilir Mavi Ekonomi, 15 Aralık 2021’de ise Sürdürülebilir Karbon Döngüleri açıklanmıştır (European Commission, 2022a).

17 Kasım 2021’de Avrupa Komisyonu, toprakların korunması ve sürdürülebilir toprak kullanımını sağlamaya yönelik önlemler içeren 2030 için AB Toprak Stratejisi’nin yanı sıra ormansızlaşma ve atık yönetimi ile ilgili yeni düzenlemeler de kabul etmiştir. Ormansızlaşma ve orman bozulmasına yol açan ürünlerin kullanımını kısıtlayan yasal düzenleme ile sera gazı emisyonlarının ve biyoçeşitlilik kaybının azalması hedeflenmektedir. Avrupa Komisyonu, bir diğer düzenleme ile AB’nin atık ihracatına ilişkin daha katı kurallar ve sınırlamalar getiren değişiklik önerisinde bulunmuştur (European Commission, 2021b).

30 Mart 2022’de Avrupa Komisyonu, AB pazarındaki ürünlerin çevre dostu, enerji verimli ve sürdürülebilir olmasını sağlayacak yeni strateji ve düzenlemeler önermiştir. Bu düzenleme önerileri Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Döngüsel Ekonomi Eylem Planı kapsamında yapılan çalışmalardandır. Daha çok ürünü kapsamına alan Sürdürülebilir Ürünler için Ekotasarım Tüzüğü, mevcut kural ve sınırlamaları genişleten bir düzenlemedir. Bu tüzük yürürlüğe girene kadarki geçiş süreci için “2022-2024 Ekotasarım ve Enerji Etiketleme Çalışma Planı” kabul edilmiştir. Ayrıca Sürdürülebilir ve Döngüsel Tekstiller için AB stratejisi kabul edilmiş ve yapı ürünlerinin daha dayanıklı ve geri dönüştürülebilir olmasını sağlamaya yönelik mevcut Yapı Ürünleri Tüzüğü’nde değişiklikler önerilmiştir (European Commission, 2022e). 5 Nisan 2022’de ise büyük sanayi tesisleri ve hayvan çiftliklerinden kaynaklanan emisyonları azaltmak için Endüstriyel Emisyonlar Direktifi’nde değişiklik önerisi sunulmuştur (European Commission, 2022d).

SONUÇ

Covid-19'un Avrupa'da yayılmaya başladığı ilk aylarda çevre politikasına ilişkin bazı tartışmalar yaşanmıştır. Aralık 2019'da açıklanan, 2050 yılında iklim nötr bir kıta olma hedefini taşıyan Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın askıya alınmasına yönelik bazı öneriler ortaya atılmıştır. Covid-19'la mücadele ederken böylesine bir kriz ortamında çevresel hedef ve zorunluluklara uyulmaması yönünde bazı talepler dile getirilmiştir. Ancak AB aktörleri gerek kamuoyuna yaptıkları açıklamalar gerekse kabul ettikleri politika belgeleriyle bu konuda herhangi bir geri adım atılmayacağını sinyallerini vermiştir. Özellikle AB Liderler Zirvesi'nin 26 Mart 2020 tarihli toplantısı bu konuda açık bir mesaj taşımaktadır: Krizden gereken dersleri çıkararak, yeşil geçişi ve dijital dönüşümü bünyesinde barındıran ekonomik önlemler alınmalıdır. Benzer şekilde Nisan 2020'de AB çevre bakanları Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın dikkate alınacağı yeşil iyileşme çağrısında bulunmuşlardır. Nisan ayı içinde açıklanan "Avrupa Ortak Yol Haritası" ve "Toparlanma için Bir Yol Haritası", ekonomik toparlanma için alınacak önlemlere yeşil geçişin dahil edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. AB'nin bu konudaki duruşunun sadece söylemde kalacağına ilişkin zaman zaman birtakım yorumlar yapılmış olsa da süreç içinde atılan adımlarla AB bu konuda kararlı olduğunu ve ekonomiye destek verirken çevresel yükümlülüklerden vazgeçilmeyeceğinin altını çizmiştir.

27 Mayıs 2020 tarihli Yeni Nesil AB kurtarma paketi, bünyesinde yeşil unsurlar taşıyacak şekilde tasarlanmıştır. Yeni Nesil AB'nin en yüksek finansal destek ayırdığı fon olan İyileşme ve Dayanıklılık Aracı'ndan faydalanabilmek için üye ülkelerin harcamalarının en az %37'sini yeşil iyileşmeye ayıracak şekilde planlaması gerekmektedir. AB ülkeleri arasında ulusal iyileşme ve dayanıklılık planlarında en yüksek yeşil iyileşme oranına sahip ülke %61 ile Lüksemburg'tur. 2021 yılında uygulamaya geçen İyileşme ve Dayanıklılık Aracı'ndan ülkelere verilecek toplam destek miktarının %68'i onaylanmıştır. 2021'de fiilen kaynak aktarımına başlanmış ve bugüne kadar üye ülkelere yapılan ödemeler bu kapsamda verilecek fon miktarının yaklaşık %14'ünü oluşturmuştur.

2020 yılından itibaren Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamında döngüsel ekonomi, sürdürülebilir ürünler, biyoçeşitlilik, doğal kaynakların korunması, sürdürülebilir gıda sistemi, binalarda enerji verimliliği, yenilenebilir enerji ve emisyonların azaltılmasına ilişkin birçok strateji kabul edilmiştir. Ayrıca atık ve kirleticilere ilişkin kural ve limitleri sıkılaştıran çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Pandemi döneminde çevre politikasına ilişkin atılan adımlar ve yapılan düzenlemeler genel olarak değerlendirildiğinde AB'nin çevre politikaları ve özellikle iklim değişikliği ile mücadelede uzun vadeli taahhütleri konusunda kararlı olduğu görülmektedir. Bu dönemde AB'nin iklim hedefini arttırması özellikle dikkat çekicidir. Sonuç olarak görülmektedir ki çevre politikası uygulamalarının askıya alınması ya da ertelenmesi yerine pandemi ile mücadelede çevresel kazanımları destekleyen bir politika anlayışı benimsenmiştir. Ekonomik toparlanmaya yönelik teşviklerde iklim konusundaki hedeflerle uyumlu bir politika izlenmek istenmiştir.

KAYNAKÇA

- Aras, M. (2020). Post-Covid-19 Sürecinde AB'nin "Çevre Döngüsü", *EURO Politika*, Covid-19 Sonrası Avrupa Birliği'nin Geleceği, C:4-S:2, 227-236.
- BBC (2021, 21 Nisan). Climate change: EU to cut CO2 emissions by 55% by 2030, <https://www.bbc.com/news/world-europe-56828383>, (Erişim tarihi:30.04.2022).
- Climate Home News (2020). European Green Deal must be central to a resilient recovery after Covid-19, <https://www.climatechangenews.com/2020/04/09/european-green-deal-must-central-resilient-recovery-covid-19/>, (Erişim tarihi: 30.04.2022).
- Council of the European Union (2020). Recovery and Resilience Facility: Council presidency and Parliament reach provisional agreement, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/12/18/recovery-and-resilience-facility-council-presidency-and-parliament-reach-provisional-agreement/>, (Erişim tarihi:02.05.2022).
- Council of the European Union (2021). Council adopts European climate law, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/06/28/council-adopts-european-climate-law/>, (Erişim tarihi:02.05.2022).
- Dang, H. H. ve Trinh, T. (2020). Does the Covid-19 Pandemic Improve Global Air Quality? New Cross-National Evidence on its Unintended Consequences. IZA Discussion Paper No. 13480, <https://ssrn.com/abstract=3654917>, (Erişim tarihi:20.04.2022).
- Erbach, Gregor (2020). Impact of the coronavirus crisis on climate action and the European Green Deal, European Parliamentary Research Service, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/649370/EPRS_BRI\(2020\)649370_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/649370/EPRS_BRI(2020)649370_EN.pdf), (Erişim tarihi:02.05.2022).
- European Commission (2020a). A Farm to Fork Strategy, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0381>, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- European Commission (2020b) A Renovation Wave for Europe-greening our buildings, creating jobs, improving lives https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/eu_renovation_wave_strategy.pdf, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- European Commission (2020c). A Roadmap For Recovery Towards a more resilient, sustainable and fair Europe, <https://www.consilium.europa.eu/media/43384/roadmap-for-recovery-final-21-04-2020.pdf> (Erişim tarihi: 02.05.2022).
- European Commission (2020d). Boosting Offshore Renewable Energy for a Climate Neutral Europe, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_2096, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- European Commission (2020e). Daily News 31 / 03 / 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/mex_20_566, (Erişim tarihi: 02.05.2022).

- European Commission. (2020f). EU Biodiversity Strategy for 2030, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1590574123338&uri=CELEX:52020DC0380>, (Erişim tarihi: 02.05.2022).
- European Commission (2020g). Europe's moment: Repair and Prepare for the Next Generation, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1590732521013&uri=COM:2020:456:FIN>, (Erişim tarihi:02.05.2022).
- European Commission (2020h). Joint European Roadmap towards lifting COVID-19 containment measures, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication_-_a_european_roadmap_to_lifting_coronavirus_containment_measures_0.pdf, (Erişim tarihi: 02.05.2022).
- European Commission. (2020ı). State of the Union: Commission raises climate ambition and proposes 55% cut in emissions by 2030, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1599, (Erişim tarihi: 02.05.2022).
- European Commission (2020i). Temporary Framework for State aid measures to support the economy in the current, https://ec.europa.eu/competition/state_aid/what_is_new/sa_covid19_temporary-framework.pdf, (Erişim tarihi:02.05.2022).
- European Commission (2021a). European Green Deal: Commission adopts new limits for some of the most harmful chemicals in waste, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_5552, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- European Commission (2021b). European Green Deal: Commission adopts new proposals to stop deforestation, innovate sustainable waste management and make soils healthy for people, nature and climate, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_5916, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- European Commission (2022a). A European Green Deal, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en, (Erişim tarihi:02.05.2022).
- European Commission (2022b). About InvestEU, https://investeu.europa.eu/about-investeu_en, (Erişim tarihi:12.05.2022).
- European Commission (2022c). Circular economy action plan, https://ec.europa.eu/environment/strategy/circular-economy-action-plan_en, (Erişim tarihi: 10.05.2022).
- European Commission (2022ç). European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations, https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/what/civil-protection/resceu_en, (Erişim tarihi:12.05.2022).

- European Commission (2022d). Green Deal: Modernising EU industrial emissions rules to steer large industry in long-term green transition, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2238, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- European Commission, (2022e). Green Deal: New proposals to make sustainable products the norm and boost Europe's resource independence, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2013, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- European Commission (2022f). Just Transition Fund, https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/find-funding/eu-funding-programmes/just-transition-fund_en, (Erişim tarihi:12.05.2022).
- European Commission (2022g). REACT-EU Fostering crisis repair and resilience, <https://cohesiondata.ec.europa.eu/stories/s/REACT-EU-Fostering-crisis-repair-and-resilience/26d9-dqzy/>, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- European Commission (2022h). Recovery and Resilience Facility Annual Report, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/com_2022_75_1_en.pdf, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- European Commission (2022i). Recovery Plan for Europe, https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe_en, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- European Commission (2022i), The Recovery and Resilience Facility, https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/recovery-coronavirus/recovery-and-resilience-facility_en, (Erişim tarihi:01.06.2022).
- European Commission (2022j). The Recovery and Resilience Scoreboard: Country Overview, https://ec.europa.eu/economy_finance/recovery-and-resilience-scoreboard/country_overview.html?lang=en, (Erişim tarihi:01.06.2022).
- European Commission (2022k). The Recovery and Resilience Scoreboard: Disbursements, https://ec.europa.eu/economy_finance/recovery-and-resilience-scoreboard/disbursements.html?lang=en, (Erişim tarihi:20.05.2022).
- European Commission (2022l), The Recovery and Resilience Scoreboard: Timeline, https://ec.europa.eu/economy_finance/recovery-and-resilience-scoreboard/timeline.html?lang=en, (Erişim tarihi:01.06.2022).
- European Commission (2022m). The State Aid Temporary Framework, https://ec.europa.eu/competition-policy/state-aid/coronavirus/temporary-framework_en, (Erişim tarihi:02.05.2022).
- European Commission, Directorate-General for Research and Innovation (2021). *Horizon Europe, budget : Horizon Europe - the most ambitious EU research & innovation programme ever*, Publications Office, <https://data.europa.eu/doi/10.2777/202859>

- European Council (2020). Joint statement of the Members of the European Council, <https://www.consilium.europa.eu/media/43076/26-vc-euco-statement-en.pdf>, (Erişim tarihi: 02.05.2022).
- Fadare, O.O ve Okoffo E.D. (2020). Covid-19 face masks: A potential source of microplastic fibers in the environment. *Science of the Total Environment*. Vol. 737, 140279, 1-4.
- Official Journal of the European Union (2021a). Regulation (EU) 2021/241 of The European Parliament and of The Council of 12 February 2021 establishing the Recovery and Resilience Facility, L57, 18 Şubat, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R0241>, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- Official Journal of the European Union (2021b). Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law'), L243, Vol.64, 9 Temmuz, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2021.243.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2021%3A243%3ATOC, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- Parashar, N. ve Hait,S. (2021). Plastics in the time of COVID-19 pandemic: Protector or polluter?, *Science of The Total Environment*, Vol.759, 144274, 1-15, <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.144274>.
- Prata J.C., Silva A.L.P., Walker T.R., Duarte A.C ve Rocha-Santos T. (2020). COVID-19 Pandemic Repercussions on the Use and Management of Plastics. *Environmental Science and Technology*. 54(13):7760-7765. doi: 10.1021/acs.est.0c02178.
- Sicard , P., De Marco, A., Agathokleous, E., Feng,Z., Xu, X., Paoletti, E., Diéguez Rodriguez, J.J. ve Calatayud, V. (2020). Amplified ozone pollution in cities during the COVID-19 lockdown, *Science Of The Total Environment*. Vol.735 139542, 1-10, <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.139542>
- Sikarwar, A. ve Rani, R. (2021). Assessing the Immediate Effect of Covid-19 Lockdown on Air Quality: A Case Study of Delhi, India. *Journal of Environmental Geography*. 13. 27-33. Doi:10.2478/jengeo-2020-0009.
- Silva, A.L.P., Prata, J.C., Walker, T.R., Duarte, A.C., Ouyang, W., Barcelò, D. ve Rocha-Santos, T. (2021). Increased plastic pollution due to COVID-19 pandemic: Challenges and recommendations, *Chemical Engineering Journal*, Vol 405, 126683, 1-9, <https://doi.org/10.1016/j.cej.2020.126683>.
- Simon, F. (2020, 19 Mart). Green Deal facing delays due to coronavirus, EU admits, <https://www.euractiv.com/section/energy-environment/news/green-deal-facing-delays-due-to-coronavirus-eu-admits/>, (Erişim tarihi: 30.04.2022).
- Uygun, A. G. (2021). Avrupa Birliği Dayanışması: Kriz Dönemlerinde Normatif ve Kavramsal Bir Değerlendirme, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi*, 4(2), 68-85, DOI: 10.51763/uid.1008353.

- Zambrano-Monserrate ve Ruano, M.A. (2020). Has air quality improved in Ecuador during the COVID-19 pandemic? A parametric analysis. *Air Quality, Atmosphere & Health* 13:929–938, <https://doi.org/10.1007/s11869-020-00866-y>.
- Zangari, S., T. Hill, D., T. Charette, A. ve Mirowsky, J.E. (2020). Air quality changes in New York City during the COVID-19 pandemic, *Science of the Total Environment*, Vol. 742, 140496, 1-6, <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.140496>.

GÖÇMEN GİRİŞİMCİLİK TEORİLERİNİN MÜLTECİ GİRİŞİMCİLİK BAĞLAMINDA İNCELENMESİ*

Makale Gönderim Tarihi: 01.06.2022
Makale Kabul Tarihi : 14.07.2022

Önerilen Atıf Gösterimi : Körpe Abdullatif, B.& Koç, M.(2022). Göçmen Girişimcilik Teorilerinin Mülteci Girişimcilik Bağlamında İncelenmesi, Uluslararası Sosyal, Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi (USSMAD), C:2 S:1 , 91-103.

Behiye KÖRPE ABDULLATİF²
Muzaffer KOÇ³

Özet

Mülteci girişimciliği küresel bir ilgi fenomeni haline geldi. Bu çalışma, mülteci girişimcilikte yaygın olarak kullanılan teorileri, yöntemleri ve bağlamları belirlemek için literatürdeki göçmen girişimcilik teorilerinden faydalanarak mülteci girişimciliğin açıklanmasına katkı sağlamaktadır. Bu makale, sınırları aşan disiplinler arası yaklaşımlara olan ihtiyacı vurgulamaktadır. Mülteci girişimcilik için farklı teorik çerçevelerin geliştirilmesi ve gelecekteki araştırmalar için bir kaynak oluşturmayı amaçlamaktadır.

Mülteci bir girişimin kurulmasını etkileyen faktörler çok yönlüdür. Bu faktörler eğitim, nesil, yerel nüfus, ekonomik durum, iş fırsatları, konum, kültürel ve dini farklılıklar ve köken gibi çeşitli olabilir. Çalışmanın temel amacı, mülteci girişimciliğin boyutlarını anlamak için bir çerçeve geliştirmektir. Çalışma, girişimcilik konusunun kavramsal bir değerlendirmesiyle başlamaktadır. Daha sonra mülteci girişimciliğin tanımı ve gelişimi incelenmektedir. Son olarak, mülteci girişimciliği çerçevelemek için yararlanılabilecek farklı teorileri tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, göçmen, mülteci

Jel Kodları: F22, L26 , O10

EXAMINATION OF IMMIGRANT ENTREPRENEURSHIP THEORIES IN THE CONTEXT OF REFUGEE ENTREPRENEURSHIP

Abstract

Refugee entrepreneurship has become a phenomenon of global interest. This article contributes to the explanation of refugee entrepreneurship by making use of migrant entrepreneurship theories in the literature to identify the theories, methods and contexts commonly used in refugee entrepreneurship. This article highlights the need for interdisciplinary approaches that cross borders. It aims to develop different theoretical frameworks for refugee entrepreneurship and to provide a resource for future research.

*Bu çalışma, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırma Enstitüsü Ortadoğu Ekonomi Politikleri Anabilim Dalında devam eden doktora tezinden türetilmiştir.

² Arş.Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisat Bölümü; Doktora öğrencisi, Marmara Üniversitesi, behiyekorpe@artuklu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9256-2745

³ Prof.Dr. Marmara Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, muzaffer.koc@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2188-1196

Factors influencing the establishment of a refugee enterprise are multifaceted. These factors can be diverse such as education, generation, local population, economic situation, job opportunities, location, cultural- religious differences and origin. The main aim of the study is to develop a framework for understanding the dimensions of refugee entrepreneurship. The study begins with a conceptual assessment of entrepreneurship. Then, the definition and development of refugee entrepreneurship is examined. Finally, different theories that can be used to frame refugee entrepreneurship are discussed.

Keywords: *Entrepreneurship, migrant, refugee*

Jel Codes: *F22, L26, O10*

GİRİŞ

Göç ve girişimcilik küresel bir ilgi fenomeni konusu haline gelmiştir. Bireyler veya aileler, ekonomik durumlarını iyileştirmek, eğitim kalitesini yükseltmek, aileleriyle yeniden bir araya gelmek, güvenli bir yaşam sağlamak veya menşe ülkelerinde zulümden kaçınmak gibi çeşitli nedenlerle uzak mesafelere taşınmaktadır. Göç, toplumun yapısını şekillendirir ve birçok gelişmiş ekonominin demografisini değiştirir (Skandalis & Ghazzawi, 2014).

Girişimcilik, göçmenlerin önemli rol oynadığı ekonomik bir alandır. Öyle ki, çok sayıda göçmenin serbest meslek sektörüne girmesi nedeniyle ticari faaliyetleri sosyoekonomik bir önem kazanmıştır (Chrysostome ve Lin, 2010; Carlos Teixeira, Lo ve Truelove, 2007). Göçmen girişimciler, ekonomik kalkınmanın şekillendirilmesine, sosyal ağların geliştirilmesine ve ticari soylulaştırmanın teşvik edilmesine güçlü bir şekilde katkıda bulunurlar (R. C. Kloosterman & Van Ser Leun, 1999).

Arap Baharı sonrası yaşanan kitlesel göçler nedeniyle tüm dünya ülkeleri gibi Türkiye’de bu yer değiştirme hareketinden oldukça etkilenmiştir. Özellikle Suriye’de yaşanan olaylar ve sonrasında giderek şiddetlenen olayların iç savaşa dönüşmesi nedeniyle milyonlarca kişi ne yazık ki anavatanlarını terk ederek diğer ülkelere sığınmışlardır. Geldikleri ülkeye bir şekilde entegrasyon sağlamaya çalışan bu mülteciler çeşitli engeller nedeniyle (dil, kültür, deneyim...) ekonomik olarak oldukça zorluk çekmektedirler. Ekonomik yönden hayatlarını idame ettirmek zorunda olan pek çok mülteci serbest mesleğe yönelmiş ve kendi girişimcilik faaliyetlerini başlatmışlardır.

Literatürde göçmen girişimciliğine ve göçmen girişimciliğine dair teorilerle ilgili pek çok çalışma bulunmasına rağmen; mülteci girişimcilik bu konuda ne yazık ki eksik kalmıştır. Son zamanlarda dünyada yaşanan (Arap baharı, Afganistan’daki hükümet değişimi, Ukrayna-Rusya savaşı gibi) olaylar nedeniyle günden güne artan zorunlu göçler tüm ülkelerde mülteci sayılarında artış meydana getirmiştir. Gittikleri ülkelerde ekonomik olarak hayatta kalmak isteyen mültecilerin bir kısmı çeşitli nedenlerden dolayı girişimcilik faaliyetine yönelmektedirler. Bu makalenin amacı, göçmen girişimciliği ve ilgili mevcut teorilerinden yola çıkarak literatürde mülteci girişimciliği hakkındaki bilgilere katkıda bulunmaktır. Çalışmada mültecilerin, serbest mesleğe girme kararlarını etkileyen unsurlar teorilere dayanarak açıklanmaya çalışılacaktır. Çalışmanın literatürde mülteci girişimciliği ile ilgili çalışmaların eksikliği nedeniyle bir kaynak sağlaması, daha özelden mülteci girişimcilik için geliştirilecek teorilere bir başlangıç noktası oluşturması ve ileride konu ile ilgili çalışmalara ışık tutması amaçlanmaktadır.

1. GİRİŞİMCİLİK

Girişimci kelimesi, teşebbüs etmek, denemek, sözleşme yapmak veya maceraya atılmak, anlamına gelen Fransızca ‘entreprendre’ fiilinden türetilmiştir (Girard 1962). Literatürde ‘girişimcilik’ teriminin birçok tanımı yapılmıştır; fakat genel kabul görmüş tek bir tanımı yoktur.

Fransız asıllı İrlandalı ekonomist Richard Cantillon (1697-1734) girişimciliği oldukça geniş bir şekilde ‘kâr karşılığında bir işi organize eden ve risk alan kişi’ olarak tanımlamıştır (Casson 2006). Sonuç olarak, Cantillon’ a göre, bir kişi işe alınmadığı veya ücretli çalışmadığı sürece o kişi bir girişimcidir.

Girişimcilik kavramı 19. yüzyılın ikinci yarısında neredeyse unutulmaya yüz tutmuş, ancak Schumpeter ve Drucker gibi 20. yüzyıl bilim adamları tarafından tekrar gündeme getirilmiştir. Schumpeter (1934), girişimcilik teorilerine, yeni üretim yöntemleri, yeni pazarlar ve yeni ürünlerle ilgili faaliyetleri içeren ‘inovasyon’ kavramını tanıtmaktadır. Girişimcileri, yeni bir fikri başarılı yenilikçi girişimlere dönüştürebilen insanlar olarak tanımlamış yalnızca olağanüstü insanların girişimci olma yeteneğine sahip olduğunu ve olağanüstü olaylar meydana getirdiklerini ifade etmiştir (Schumpeter, 1949). Girişimcilik literatürünü büyük ölçüde etkileyen Schumpeter, girişimci kavramının, öncelikle üretim sürecinde yenilikler ve bunun sonucunda zenginlik yaratma işlevi gördüğünü belirtir.

Drucker (1985) ise girişimciliği, örgütün kâr amacı ve/veya kendini idame ettirme yeteneğine sahip olup-olmamasına bakılmaksızın yeni bir örgütün yaratılması olarak ele almaktadır. Yani, bir kişinin yeni bir iş girişimi başlatması fikri, onun girişimci olarak kabul görmesi için yeterli olacaktır. Drucker’ın girişimcilik anlayışı oldukça basit görünse de girişimciliğin risk almayı ve belirsizlik taşımayı içerdiğini de göstermektedir.

On ikinci yüzyılda ‘girişim’ kelimesinin literatürde kullanılmaya başlanmasından bu yana geçen sekiz yüz yılda girişimcilik, pek çok bilim insanı için farklı şeyler ifade etmiştir. Gartner (1985) bunu yeni işletmelerin yaratılması olarak görürken; Kirzner (1979) bunu yeni fırsatlar arayan insanlar olarak tanımlamaktadır. Girişimci işin risklerini organize eden, yöneten ve üstlenen kişidir (Bird 1989; Kuratko ve Hodgetts 1989). Kirchhoff’a (1994) göre girişimcilik, aşağıdakileri içeren bir süreçtir: (1) ticarileştirilmeye değer bir buluşu tanımlama; (2) satılabilir bir ürün veya hizmete dönüştürmek; (3) ürün veya hizmeti satmak için bir firma kurmak; (4) firmayı işletmek, ürün veya hizmeti satabilmek için gerekli kaynakları elde etmek (5) firmayı başarılı bir şekilde işletmek, işletmenin hayatta kalması ve büyümesi için gerekli ürün veya hizmet satışlarını sağlamaktır.

Kirchhoff’ un girişimcilik fikri, daha çok bir ürün veya hizmetin ekonomik değerinin üretildiği firmanın sürekliliği ile ilişkili olduğunu göstermektedir.

Yazında girişimcilikte ilgili yapılan diğer tanımlarda ise, ekonomik önem vurgulanmıştır. Girişimcilik, yeni ekonomik fırsatların algılanması, yaratılması ve pazarda kullanılması ile ilgili faaliyetler olarak görülmektedir (Wennekers ve Thurik 1999). Carree ve Thurik (2010) girişimcilerin, yeni ekonomik fırsatları algılayarak yeni ekonomik fırsatlar üretme konusundaki fikirlerini belirsizlik ve diğer engeller karşısında piyasaya açıkça sunan yetenekli ve istekli kişiler olarak tanımlamıştır. Girişimci, malların, kaynakların veya kurumların yerini, biçimini ve kullanımını etkileyen sorumluluk alma ve yargısal kararlar verme konusunda uzmanlaşmış kişidir (Hebert ve Link, 1989).

Girişimcilik terimi için pek çok sayıda tanım yapılmasına rağmen genel kabul görmüş bir tanımı yoktur. Yapılan tanımlardan yola çıkarak girişimcilik faaliyetinin ana anahtar itici güçlerinin fırsatları algılama ve uygulanabilir fikirlere dönüştürme, risk alma eğilimi, kıt kaynakların verimli bir şekilde kullanımı ve yenilikçi faaliyetler olduğu söylenebilir. (Knight, 1921; Kirzner, 1973; Schumpeter, 1934; Sharma ve Chrisman, 1999; Kuratko ve Hodgetts, 2001).

2. MÜLTECİ GİRİŞİMCİLİK

2.1. Göç

Göç, insanların dünyanın bir yerinden başka bir yerde yaşamak veya çalışmak amacıyla hareketi olarak tanımlanmaktadır. Göç, insanların kalıcı veya geçici yerleşme niyetiyle bir yerden başka bir yere zorunlu veya gönüllü hareketini içerir. Dünya üzerinde göçten etkilenmemiş özellikle herhangi bir ülke yoktur (United Nations,2019). Birleşmiş Milletler (BM) tahminlerine göre doğdukları ülkenin dışında yaşayan yaklaşık iki yüz milyon insan (dünya nüfusunun %3'ü) bulunmaktadır (United Nations, 2019).

2.2. Göçmen ve Mülteci

'Göçmen' ve 'mülteci' terimleri arasında birbirinin yerine kullanılamayacak kadar önemli farklılıklar vardır. Mülteciler, yaşamlarına veya özgürlüklerine yönelik bir tehdit nedeniyle kendi ülkelerinin dışındadır. Belirli bir uluslararası yasal çerçeve tarafından tanımlanır ve korunurlar. UNCHR, 2018). 'Göçmen' teriminin ise uluslararası hukukta herhangi bir tanımı yoktur. Geleneksel olarak, 'göçmen' kelimesi, çatışma veya zulümden kaçarak uluslararası bir sınırı geçmekten ziyade; örneğin halihazırda yurtdışında olan aile üyelerine katılmak, yeni bir yaşam alanı ya da geçim kaynağı aramak veya bir dizi başka amaç için kendi isteğiyle hareket eden insanları belirtmek için kullanılmıştır. Bu terim, ülke içinde ya da sınır ötesi hareketliliğin 'zorunlu' veya 'gönüllü' olup olmadığına bakılmaksızın, olağan ikamet yerlerinden uzaklaşan herhangi bir kişiye atıfta bulunmak için giderek artan bir şekilde bir şemsiye terim olarak kullanılmaktadır (UNCHR, 2018).

Mülteci, vatandaşlığı olmayan bir kişinin veya vatandaşlığı olduğu ülkenin dışında bulunan ırk, din, tabiiyet, belirli bir sosyal gruba mensubiyet, siyasi görüş gibi nedenlerle zulüm görme ya da haklı nedenlere dayanan bir zulüm korkusu nedeniyle geri dönemeyen veya dönmek istemeyen ve bulunduğu o ülkenin korumasından yararlanan kişidir.

2.3. Göçmen ve Mülteci Girişimcilik

Son yıllarda göçmenlerin serbest meslek sahibi olma tercihi 'göçmen girişimciliği' teriminin ortaya çıkmasına neden olan bir eğilim oluşturmuştur. Özellikle küreselleşmeye bağlı olarak ve yakın zamanlarda yaşanan Arap Baharı gibi bazı tarihsel olaylar nedeni ile artan göç olgusu ölçeği göz önüne alındığında, göçmen girişimciliği önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir. (Nazareno, Zhou, & You, 2018).

Göçmen girişimciliği genellikle göçmenler tarafından girişimcilik faaliyetlerinin üstlenilmesi olarak anlaşılır. Göçmen girişimci, bireysel olarak çalışan veya başkalarını istihdam eden, girişimcilik yoluyla dezavantajlı bir konuma, ekonomik fırsatlara ve pazarın taleplerine yanıt vermek için ortak veya etnik olmayan pazarda yer alan bireydir (Butler ve Greene, 1997). Göçmen işletmeleri ise, göçmenlerin sahip olduğu firmalar olarak tanımlanabilir (Bager & Rezaei, 2001).

Mülteci girişimcilik ise göçmen girişimcilik tanımından yola çıkarak buldukları ülkede mülteci statüsünde bulunan ve ekonomik hayatta kalma aracı olarak bir iş kuran bireylerdir (Eryılmaz, 2021).

Göçmenlerin çoğu, işlere sınırlı erişim ve yukarı doğru sosyal hareketlilik için engellenen fırsatlar nedeniyle girişimci faaliyetlerde bulunmaya zorlanırlar. Bazı akademisyenler, dil becerileri, ilgili deneyim, kaynaklar veya sosyal yerleşiklik eksikliğinin göçmenlerin iş kurlarını engelleyebileceğini öne sürmüşlerdir (Constant, Kahanec ve Zimmermann, 2009; Millar ve Choi, 2008); ancak göçmenler bazen ev sahibi toplumlarda yerel halka kıyasla daha yüksek serbest meslek oranlarına sahiptirler (Levie, 2007). Kloosterman ve Rath (2003) kendi hesabına çalışan göçmenlerin küçük firmaların ortaya çıkmasında özellikle önemli bir rol oynadığını öne sürmektedir. Göçmen işletmeleri, göçmen topluluklarının genişlemesi ve büyümesiyle birlikte filizlenmektedir.

3. MÜLTECİ GİRİŞİMCİLİK TEORİLERİ

Literatürde esasen özelde mülteci girişimciliğine dair teoriler yer almamaktadır. Ancak mülteci girişimciliği açıklamak için bu yazında literatürdeki göçmen girişimcilik teorilerinden faydalanılacaktır.

3.1. Aracı Azınlık Teorisi

Göçmen girişimciliği araştırmaları ilk olarak Light (1972), Bonacich vd. (1973) tarafından geliştirilen aracı azınlık teorisi ile başlamıştır. Ekonomik açıklamalar arasında aracı azınlık teorisi göçmen girişimciliği için önemli bir açıklamadır (Volery, 2007).

İlk olarak 1967 yılında Blalock tarafından geliştirilen aracı azınlık kavramı, bir azınlık grubunun göçmen pazarı ile baskın grubun tedarikçileri arasında aracı olmada oynadığı rolü ifade eder (Bonacich, 1987; Min ve Bozorgmehr, 2003). Çoğu ‘aracı azınlık’, farklı ırklardan ve sosyoekonomik geçmişlerden insanlar arasında belirgin sınırların bulunduğu bir toplumda yaşar (McKee, 2003). Bu grupların en tipik örnekleri Yahudiler, Hintliler, Çinliler, Araplar ve Koreliler tarafından oluşturulur. Çünkü sınırlı etnik pazarlarının dışında müşterilere sahip olmaları serbest meslekte aşırı temsil edilmelerini sağlamıştır (De Raijman, 1996).

Aracı azınlıklar, sadece ticaret alanında değil, aynı zamanda acente, tefeci ve komisyoncu gibi belirli mesleklerde yoğunlaşma eğilimindedirler. Aracı azınlık grupları, üretici ve tüketici, seçkinler ve kitleler arasında aracı rolü oynayarak; seçkinler ile kitleler arasındaki statü farkını kapatırlar.

Bu modele göre aracı azınlık grupları servetlerini kazanarak ve anavatanlarına dönmek isteyen göçmenler olduğu varsayılır. Bu nedenle, geçici olarak ikamet etme durumları, bu etnik azınlıkları, yerleşimcilerden veya yerel halktan ayıran önemli bir özelliktir. Bonacich (1973), aracı azınlık statüsündeki göçmenler misafir olarak ülkede bulunurlar ve ana akım toplumuna yabancıdırlar. Kendilerini içinde yaşadıkları toplumlardan ayrı tutarlar. Güçlü etnik bağları nedeniyle, ev sahibi toplum yaşamına tam katılım gibi istekleri olmadığını söylemiştir.

Son olarak aracı azınlık teorisi göçmen girişimcilikte yaygın ve önemli bir teori olmasına rağmen mülteci girişimcilik söz konusu olduğunda aracı azınlık kuramı diğer teorilere kıyasla daha çekimsiz kalır. Bunun nedeni aracı azınlık teorisinde göçmen kişilerin geldikleri ülkede mülteci kimselerin aksine geçici ikametgâh düşüncesi içinde olduğu savunulabilmektedir.

3.2. Dezavantaj – Ayrımcılık Teorisi

Göçmen girişimcilik araştırmacıları arasında, göçmenlerin ev sahibi ülkeye çok sınırlı kaynaklar, deneyim, bağlantılar ve insan sermayesi ile geldikleri, genellikle ev sahibi ülkenin dilindeki yeterlilik eksikliği nedeniyle daha da kötüleştiği ve bu da onları dezavantajlı bir

konuma yerleştirdiği konusunda bir fikir birliği vardır (Ishaq vd., 2010; Deakins ve Freel, 2012). Teori, göçmenlerin varışta onları engelleyen önemli dezavantajlar olduğunu öne sürmektedir (Valenzuela, 2000). Dezavantajlar dil engelleri, ırk ayrımcılığı, tanınmayan eğitim belgeleri, belgesiz statü ve çok az ve/veya hiç iş deneyimi olabilir (Valenzuela, 2000). Ayrıca, sosyal ve ekonomik gerçekler nedeniyle etnik azınlıklar, yukarı doğru sosyal hareketlilikte ayrımcılık dahil olmak üzere özellikle birincil işgücü piyasasında yerel halka kıyasla daha fazla engeller ve zorluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar (Hamnett vd., 1994). Bu nedenle, göçmenlerin ekonomik olarak hayatta kalabilmeleri için serbest meslek sahibi olmaktan başka bir seçenekleri yoktur. Bu teori girişimciliği bir başarı işareti olarak değil, sadece işsizliğe bir alternatif olarak görmektedir (Volery, 2007). Engellenen mobilite, göçmenlerin ticari faaliyetleri için güçlü bir teşvik oluşturmaktadır. Ram ve Jones (2013) girişimciliğin Avrupa'daki etnik azınlıkların kurtuluşunu temsil ettiğini, serbest meslek işletme sahipliği, yaşanan ayrımcılığa karşı neredeyse garantili bir panzehir olduğunu iddia etmektedirler.

3.3. Kültürel Teori

Kültürel tez, göçmen/etnik grupların girişimci olmalarını açıklamada kullanılan en eski teorilerden biridir. Max Weber' in (1958) çalışmasından yola çıkan bu teori, bazı ulusların ve ilgili göçmen gruplarının gelenekler ve değerler nedeniyle daha girişimci olduğunu öne sürmektedir. Weber, ilk kez 1905' te yayımlanan 'Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü' adlı ufuk açıcı çalışmasında, Protestanların, Katolikler arasında gözlenemeyen ekonomik rasyonalizmi geliştirmek için özel bir eğilim gösterdiklerini iddia eder. Sıkı çalışma ve çilecilikle ilgili kültürel olarak yerleşik değerlerin, tasarruf, yatırım ve girişimci inisiyatif gibi iş geliştirme için ön koşullar sağladığını söyler.

Göçmen girişimciliği açıklamada kullanılan kültürel teori, ikiye ayrılabilir: ortodoks ve tepkisel (reaktif) teoriler (Light, 1980; Yoon, 1991). Ortodoks kültür teorisi, belli bir azınlık grubun girişimcilikte başarı sağlamasını doğrudan menşe ülkeden getirilen kültürel değerlere dayandığını iddia eder. Bu görüş Weber' in teorisi ile uyumludur. Tepkisel kültür teorisi, göçmen girişimciliğini motive eden kültürel özelliklerin, ev sahibi toplumdaki dezavantajlardan doğan fırsatlara uyum olarak oluştuğunu öne sürmektedir. Reaktif teori daha çok bağlam temellidir. Bu nedenle dezavantaj ve kültürel yaklaşımları birleştirmektedir. Ortodoks ve reaktif kültür teorileri birbirini dışlamaz. Bazı durumlarda birlikte kullanılabilirler. Göçmen girişimciliği ortodoks, reaktif veya karışık ortodoks reaktif formlar olabilir (Light, 1984). Kültürün göçmenler arasında girişimcilik üzerindeki etkisi, bazı etnik gruplar söz konusu olduğunda diğerlerinden daha güçlü olabilir (Başu ve Altınay, 2002). Öte yandan, bazı araştırmalar bu teoriyi istihdam alternatifleri, göç politikaları, piyasa koşulları ve sermayenin mevcudiyeti gibi diğer enstrümanların kritik yönlerini dikkate almadığını dile getirmişlerdir (Leung, 2002). Bu nedenle kültürel teorinin göçmen girişimciliğini açıklamada sanıldığı kadar yararlı olmadığını, çünkü sadece kültürel yönler odaklandığını ve diğer politik-ekonomik faktörleri göz ardı ettiği vurgulanmış ve eleştirilmiştir. (Leung, 2002).

3.4. Etnik Kümelenme (Enklav)- Dışa Kapalı Ekonomik Teorisi

Etnik kümelenme, yüksek etnik yoğunluğa, karakteristik kültürel kimliğe ve ekonomik faaliyete sahip bir coğrafi alanı tanımlar. Sosyal sermaye teorisi ve göçmen ağlarının oluşumu, etnik yerleşim bölgelerinin sosyal temelini oluşturur. Etnik kümelenme terimi, göçmenlerin aynı etnik kökene sahip işletme sahipleri tarafından istihdam edildiği yerleri ifade eder (Lee, 2003). Bir etnik yerleşim bölgesinin oluşumunda, göçmenlerin ya da etnik grupların geleneksel değerlerinden vazgeçme konusundaki isteksizliklerinin ve/veya yerli çoğunluğun ırksal, dini veya diğer eksiklikler nedeniyle göçmen kesimi kabul etmeme olduğu varsayılmaktadır (Portes ve Manning, 2008).

Etnik kümelenme teorisinin arkasındaki fikir, yeni gelen göçmenlerin, aynı etnik gruptan göçmenler tarafından kurulmuş işletmelerin olduğu yerlerde fırsatlar bulabilmeleridir. Alejandro Portes, Kenneth Wilson ile birlikte ilk kez 1980' de American Journal of Sosyoloji' de enklav bölgelerini ekonomik adaptasyonun farklı bir biçimi olarak tanımlayan bir makale yayınlamışlardır. Bu makaleye göre, enklav bölgeleri, ana akım topluma olduğu kadar kendi pazarlarına da hizmet etmek için aynı menşe ülkeden (veya onların doğrudan soyundan gelenler) göçmenler tarafından sahip olunan ve işletilen işletmelerin mekansal yoğunluğu ile karakterize edilmektedir. Bu firmalarda aynı ülkeden (etnikler) önemli bir oranda işçi istihdamı sağlamaktadır. Bu firmalar tek bir ekonomik niş ile sınırlı kalmayıp, çok çeşitli imalat ve ticari sektörlerde faaliyet göstermektedirler (Portes & Shafer, 2006).

Wilson ve Portes (1980)'e göre: (1) etnik kümelenme bölgesi, ana akım işgücü piyasasından ayrı bir ekonomidir 2) etnik kümelenme bölgesinde ana ülkeden getirilen insan sermayesinin ekonomik getirisi; ana akım ekonominin göçmen işçi çalıştıran sektörlerinden daha yüksektir 3) enklav girişimciler ve serbest meslek sahipleri ana akım iş gücü piyasasında daha iyi sektörlerinde istihdam edilen aynı etnik kökene sahip akranlarından daha yüksek ekonomik getiriler elde etmektedirler. Ayrıca, Portes & Wilson enklav bölgelerinin başarısını da dört temele bağlamışlardır: (1) Dil, istihdam edilmek için bir koşul değildir ve ana dilleri bu tür etnik ekonomilerde iş bulma şansını daha da artırabilmektedir (2) 'Dayanışma' ve 'güven', işveren ve çalışan arasındaki motivasyonu daha fazla artırmakta ve bir dostluk duygusu oluşturmaktadır (3) Buldukları ülke ekonomisine uyumu engelleyebilecek kültürel farklılıklar bu ekonomide oldukça azalmaktadır (4) Enklavlar, etnik olarak tanımlanmış malların ticaretini yaptığı için göçmenlerin becerileri daha çok rağbet görmektedir (Bohon, 2001).

Waldinger vd., 1990, Etnik girişimcilik azınlık gruplarının ihtiyaçları ana akım pazarlar tarafından karşılanmadığında, bunun uzmanlığa sahip göçmen girişimciler tarafından yeterince karşılanabilecek bir pazar için yüksek talep yaratmasının doğal olduğunu ileri sürmektedir. Ancak bunun gerçekleşmesi için etnik yerleşim bölgelerinin girişimcilik için üç önemli koşulu vardır: girişimcilik becerileri, sermaye ve etnik emek arzı (Lee, 2003).

Etnik azınlık gruplarının oluşturduğu kümelerin egemen olduğu bazı şehirler, New York'taki (Manhattan) Yahudi toplulukları, Los Angeles'taki Koreliler ve Miami'deki Kübalılar örneğinde görülebilir. (Bonacich vd., 1977; Light, 1980; Porters ve Manning, 2008).

3.5. Karma Gömülülük Teorisi

Etnik ve göçmen işletmelerinin karma gömülülük teorisi, ülkelerdeki yüksek orandaki göçmen girişimciliğinin dinamiklerini açıklamaya çalışır (Kloosterman ve Rath 2001; Kloosterman 2010).

Gömülülük kavramı, ilk olarak Polanyi ve ardından Granovetter tarafından yeniden canlandırılmıştır. Polanyi, ekonomik sistemlerin sosyal ilişkiler ve kurumlara gömülü olduğunu göstermek için yerleşiklik kavramını ortaya atmıştır (Polanyi, 1944). Granovetter ise bu gömülülük kavramını, ilişkisel gömülülük ile yapısal gömülülük şeklinde ikiye ayırarak ele almıştır (Granovetter, 1985).

Karma gömülülük, göç çalışmaları alanına uygulandığında, bu kavramı ele alan ve genişleten önemli sayıda çalışma yapılmıştır (bkz. Vertovec 2003; Kloosterman ve Rath 2002). Etnik bölgelerin gelişimi ile ilgili olarak, Waldinger, Aldrich ve Ward (1990), bu kavramı irdelerken; Kloosterman ve Rath (2003) bunu göçmen işletmelerinin karma yerleşikliğini vurgulayan bir yaklaşımla genişletmişlerdir. Analiz, göçmenlerin belirli etnikleştirilmiş ağlardaki yerleşikliğini, Portes' in terimleriyle ilişkisel yerleşikliği (Vertovec 2009), daha geniş yapıların rolü ve etkileriyle birleştirir. İlişkisel yerleşiklik, özellikle resmi sözleşmeler konusunda, hayati

ekonomik kaynaklara erişim ve işlem maliyetlerini azaltmak gibi belirli avantajlar sağlar (Pang ve Rath 2007). Düzenleyici ve fırsat yapıları, göçmenlerin failliğini ve ekonomik olasılıkları veya engelleri bağlamsallaştırır. Kısaca, yapısal gömülülük, göçmenlerin daha geniş topluma ve işgücü piyasasına entegrasyonunu ifade ederken; ilişkisel gömülülük, toplulukların ve ağların göçmen için bir sosyal sermaye kaynağı olarak hareket etme derecesidir (Portes 1998; Kloosterman, van der Leun ve Rath 1999). Bu nedenle, göçmen girişimciler ikili olarak gömülüdür. ‘Karma yerleşiklik’ kavramındaki ‘karma’ sıfatının anlamı bunu ifade etmektedir. Bu birbirine bağlı iki unsurun dikkate alınması, göçmenlerin, mültecilerin ve içinde yaşadıkları topluluklar arasındaki çeşitli dikey ve yatay bağlantıların daha yeterli bir şekilde tanınmasını sağlayacaktır (Vertovec, 2009).

3.6. Fırsat Yapısı Teorisi

Teorilerin çoğu, farklı durumlarda farklı göçmen grupları arasında herhangi bir ayırım olduğunu belirtmemesi nedeniyle, ‘fırsat yapısı’ adı verilen sentetik bir tez geliştirilmiştir (Fernandez ve Kim, 1998). Aile üyeleri, akrabalar ve arkadaşlar gibi etnik kaynaklar yeni bir göçmen için bir fırsat yapısı sağlayabilir (Fernandez ve Kim, 1998). Ayrıca, mülkiyet, yatırım için gerekli olan para ve insan sermayesi gibi kaynaklar da göçmen girişimciliği için bir fırsat yapısı sağlayabilir (Min & Bozorgmehr, 2003). Kısaca, fırsat yapısını oluşturan temeller ekonomik ve iş piyasası koşulları, mülkiyete erişim, yasal ve kurumsal çerçeve olabilmektedir (Volery, 2007).

Fırsat yapısı teorisinin dayandığı fikir, yerli piyasada başta göçmen grupların taleplerini karşılamak üzere küçük ölçekli ticari faaliyetlere ihtiyaç bulunmasıdır. Bu talepler büyük ölçekli ticari faaliyetlerle uğraşan yerel girişimcilerin ilgisini çekmediği için göçmen kimseler bu tür niş pazarda kendilerine doğan fırsatları değerlendirmektedirler (Zhang, 2010). Fırsatlar, yeni etnik toplulukların gelişmelerinden doğar. Bu toplulukların yalnızca ortak etnik grubun karşılayabileceği özel ihtiyaçları olabilir. Etnik grup ile ev sahibi ülke arasındaki kültürel farklılıklar ne kadar büyükse, etnik ürünlere olan ihtiyaç o kadar büyük ve bir niş pazar potansiyeli o kadar büyük olur. Niş pazar ne kadar büyük olursa olsun fırsatlar sınırlı olabilir (Volery, 2007). Örneğin, yerel girişimciler tarafından işgal edilen açık pazara girmek isteyen göçmenler için yüksek giriş engelleri olabilir. Öte yandan, düşük ölçek ekonomisine sahip pazarlar, taksit endüstrisinde olduğu gibi bir göçmen için fırsatlar sunabilmektedir. Kloosterman ve Rath (2001) göçmen girişimcilerin bu fırsat yapısından yararlanmakla kalmayıp, daha önce var olmayan yenilikçi fikirlerle kendi fırsatlarını yaratabileceklerini söylemişlerdir. Bu söylemlerini dile getirirken, beyaz nüfusa hint yemeklerinin tanıtılması örneğini ele alırlar.

3.7. Karşılıklı Etkileşim Teorisi

Waldinger vd., 1990 tarafından kavramsallaştırılan etkileşimli model, grup kaynakları (kültürel) ve fırsat yapıları arasında bir etkileşimin varlığından söz etmektedir. Bu iki boyut, yabancı bir ortamda uygulanabilir bir iş yaratmak için etnik bir girişimcinin uygulamak zorunda olduğu stratejileri yönlendirdiği ifade edilir (Volery, 2007). Fırsat yapıları, piyasa koşulları, mülkiyete erişim, iş piyasası koşulları ve yasal ve kurumsal çevrelerden oluşur.

İkinci boyut, göçmenler ve aynı kökenden etnik insanlar tarafından paylaşılan kaynaklara odaklanır. Burada etnik insanlar kültürel gelenekleri ve etnik sosyal ağları tarafından sağlanan kaynaklardan yararlanabilirler. Kültürel geleneklerin açıklaması, belirli grupların kendi işlerini kurmalarının, belirli kültürel yatkınlıklarının sonucu olduğu varsayımlarına dayanmaktadır (Pütz, 2003).

Fırsat yapıları ve etnik kaynaklar sürekli etkileşim halindedir. Bu anlamda, fırsat yapısının bazı yönleri, örneğin güçlü bir etnik ağı yardımıyla etkilenebilir ve geliştirilebilir. Bu tür karşılıklı

ilişkiler, etnik bir girişimin başarısında çok önemli bir rol oynar ve yabancıların yabancı bir ortamda karşılaştıkları birçok dezavantajı telafi edebilir (Volery, 2007).

SONUÇ

Göçmen girişimcilik, modern kent yaşamının önemli bir yönü haline gelmiştir. Göçmen girişimciler etnik topluluklar için önemli bir ekonomik ve sosyal rolü yerine getiren azınlık gruplardır. Dünya da yaşanan ekonomik, kültürel, siyasi ve politik değişimler nedeniyle yaşanan göçler her ne kadar insanların şartlarını olumsuz etkilese de bir yandan göçmenler vardıkları ülkelerin işgücü piyasasına, vergi-sosyal ve genel ekonomik büyümeye katkılarıyla ev sahibi ülkelerin ekonomisine de katkıda bulunurlar (OECD, 2014). Göçmenlerin hem ev sahibi hem de ev sahibi ülke ekonomisine katkıda bulunmalarının bir yolu girişimcilik faaliyetleridir. Bu, göçmenlerin göçmen politikaları tarafından geri tutulmadıkları veya ayrımcılık gibi görünmez engellere maruz kalmadıkları takdirde; kaybettikleri zemini yeniden kazanmaları için onlara bir şans sunulmasını sağlamaktadır.

Göçmenlerin geldikleri ülkelerdeki küçük işletme faaliyetleri nedeniyle artan göçmen girişimciliği çok sayıda akademik araştırmanın konusu olmuştur. Bu durum, göç ve girişimcilik arasındaki bağlantılara ilişkin yapılan araştırmaların daha nüanslı olmasını gerektirmektedir. Bu makalenin amacı, etnik faktörü daha özelde mülteci girişimcilik bağlamında konumlandırmaya ve anlamlandırmaya yardımcı olabilmek ve ilerdeki mülteci girişimcilik çalışmalarına katkı sağlayabilmektir. Bu makalede açıklanan teorik çerçeveler, etnik gruplar arasındaki girişimcilik davranışlarındaki farklılıkların araştırılmasında ve belki de daha da önemlisi, iş yaratma sürecinin farklı yollarına ve stratejilerine odaklanmada rehberlik sağlayabilir.

Literatürde, şimdiye kadar tüm teoriler göçmen girişimcilere yöneliktir. Bu açıdan bakıldığında, bu makale de göçmen girişimcilik ve mülteci girişimcilik arasında bir bağ kurmaya çalışılmış; mültecilerin serbest mesleğe yönelme nedenleri göçmen girişimcilik teorilerinden faydalanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Çünkü, göçmen girişimcilerle mülteci girişimciler arasında pek çok benzerlik bulunmaktadır. Göçmen girişimcilerde olduğu gibi mülteci girişimciler de iş tecrübesi, dil engelleri, sosyal entegrasyon, ana akım piyasasındaki iş kuralları ve düzenlemesi konusunda eksiklikler yaşamaktadırlar. Yapılan araştırmalara göre yeni gelen mültecilerin, ev sahibi ülkedeki karmaşık zorluklar nedeniyle yeni yaşamlarına uyum sağlamada birçok engellerle karşılaşmaktadırlar. Bu zorlukların başında ise, iş bulmak ve toplumla bütünleşmelerine yardımcı olan ülke dilinin eksikliği gelmektedir. Bu nedenle birçok mülteci istihdam edilememiş, düşük ücret karşılığı zorlu işlerde çalıştırılma, dil eksikliği, tecrübe eksikliği, geçersiz sertifikalar gibi çeşitli nedenlerle kendi işlerini kurmaya yönelmektedirler (Zaid, 2018).

Sonuç olarak, bağımsız bir teori, tek bir mülteci girişimcinin ya da benzer göç geçmişine ve girişimcilik faaliyetine sahip küçük grupların işe giriş kararını açıklayabilir. Ancak hiçbir teori fenomeni bir bütün olarak açıklayamaz. Fakat, kesin olan mültecilerin gittikleri toplumda sosyal entegrasyon, sosyal sermaye ve finans gibi farklı konularda engellerle karşılaştıkları gerçeğidir. Dünya'daki mülteci sayısının bir sonucu olarak artan mülteci girişimcilik faaliyetlerinin daha iyi anlaşılması, devletlerin sosyal ve ekonomik uyum politikalarına yön vermesi ve gelecekteki akademik çalışmalara katkı sağlaması nedeniyle mevcut göçmen girişimcilik yaklaşımlarının mülteci girişimciliği olgusunda değerlendirilerek genişletilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Bager, T., & Rezaei, S. (2001). Immigrant business in Denmark: Captured in marginal business fields? Working Paper, 1.
- Basu, A. & Altinay, E. (2002). The Interaction Between Culture And Entrepreneurship in London's Immigrant Businesses. *International Small Business Journal*. 20(4), 371-393.
- Bohon, S. (2001). *Immigrant Workers and the Competition for Jobs*. New York: Garland Publishing Inc.
- Bonacich, E. (1973). A theory of middleman minorities. *American Sociological Review*, 38(38), 583–594. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2094409>
- Butler, J. S. and Greene, P. G. (1997). *Ethnic Entrepreneurship: The Continuous Rebirth of American Entrepreneurship*. In: D. L. Sexton and R.W. Smilor (Eds.) *Entrepreneurship*. Chicago, IL: Upstart Publishing, 267–289
- Cantillon, R. (1964). *Essai sur la nature du commerce en général*, ed. and trans. Henry Higgs (1931; New York: Augustus Kelley, 1964).
- Carree, M. & Thurik, R. (2010). *The Impact of Entrepreneurship on Economic Growth*. 10.1007/978-1-4419-1191-9_20.
- Carroll, A., & Buchholtz, A. (2014). *Business and Society: Ethics, Sustainability, and Stakeholder management*. Nelson Education.
- Casson, M. (2006). *Entrepreneurship*, *The Concise Encyclopedia of Economics*. Liberty Fund, Inc. <http://www.econlib.org/library/Enc1/Entrepreneurship.html> (Erişim 13 Nisan, 2020).
- Castles, S., Korac, M., Vasta, E. and Vertovec, S. (2002). *Integration: Mapping the field*.
- Carlos Teixeira, L. Lo. (2012). *Immigrant Entrepreneurship in Kelowna, BC: Challenges and Opportunities*. Retrieved from <http://mbc.metropolis.net/assets/uploads/files/wp/2012/WP12-11.pdf>
- Chrysostome, E., & Lin, X. (2010). Immigrant entrepreneurship: Scrutinizing a promising type of business venture. *Thunderbird International Business Review*, 52(2), 77–82. <https://doi.org/10.1002/tie.20315>
- Constant, A., Kahanec, M., Rinne, U., Zimmermann, K. (2009). *Ethnicity, Job Search and Labor Market Reintegration of the Unemployed*. Institute for the Study of Labor (IZA), IZA Discussion Papers. 32. 10.1108/01437721111174749.
- Deakins, D. and Freel, M. (2012). *Entrepreneurship and Small Firms* (6th ed.). London:

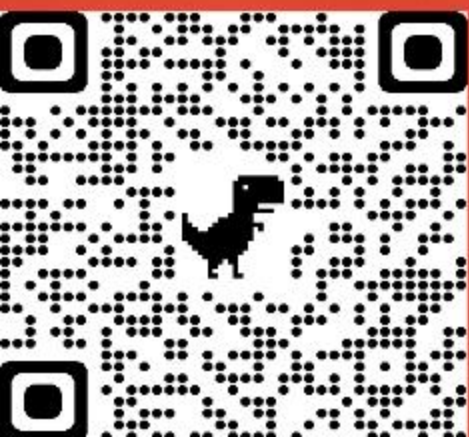
McGraw-Hill.

- De Rajiman, R. B. (1996). Pathways to self-employment and entrepreneurship in an immigrant community in Chicago. Illinois: The University of Chicago.
- Drucker, P.F. (1985). Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles. New York: HarperBusiness.
- Eryılmaz, M. (2019). Mülteci Girişimcilik. Karadal, H. (Ed.). Girişimcilik. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Fernandez, M., & Kim, K. C. (1998). Self-Employment Rates of Asian Immigrant Groups: An Analysis of Intragroup and Intergroup Differences. *International Migration Review*, 32(3), 654–681. <https://doi.org/10.1177/019791839803200304>
- Granovetter, M. (1985). Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *American Journal of Sociology* 91(3):481-510.
- Hebert, R. & Link, A. (1989). In Search of the Meaning of Entrepreneurship. *Small Business Economics*. 1. 39-49. 10.1007/BF00389915.
- Hiebert, D. (2002). Economic associations of immigrant self-employment in Canada. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 8(12), 93–112. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1108/13552550210423741>
- Ishaq, M., Hussain, A., and Whittam, G. (2010). 'Racism: A barrier to entry? Experiences of small ethnic minority retail businesses'. *International Small Business Journal* 28(4) 362–377. Erişim tarihi 14 Şubat 2020, <http://isb.sagepub.com/content/28/4/362>
- Kirchhoff, B. (1994). Entrepreneurship and dynamic capitalism: The economics of firm formation and growth. Westport, CT: Praeger Publishers.
- Kirzner, I. (1979). Perception, Opportunity and Profit. Chicago: University of Chicago Press.
- Kloosterman, R. C., & Van Ser Leun, J. (1999). Just for Starters: Commercial Gentrification by Immigrant Entrepreneurs in Amsterdam and Rotterdam Neighbourhoods. *Housing Studies*, 14(5), 659–677. <https://doi.org/10.1080/02673039982669>
- Kloosterman, Robert Rath, J. (2001). Immigrant entrepreneurs in advanced economies: Mixed embeddedness further explored. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(2), 189–201. <https://doi.org/10.1080/13691830020041561>
- Kloosterman, R., & Rath, J. (2003). Immigrant Entrepreneurs: Venturing Abroad in the Age of Globalization. (J. Kloosterman, Robert Rath, Ed.) (1st ed.). New York: Berg, Oxford.
- Kloosterman, R. C. & Rath, J. C. (2010). Shifting landscapes of immigrant

- entrepreneurship. UvA-DARE (Digital Academic Repository), (3), 101–123. <https://doi.org/10.1787/9789264095830-5-en>
- Knight, J. (2015). Migrant Employment in the Ethnic Economy: Why Do Some Migrants Become Ethnic Entrepreneurs and Others Co-Ethnic Workers? *International Migration & Integration*, (16), 575–592. <https://doi.org/10.1007/s12134-014-0357-1>
- Kuratko, D. F. & Hodgetts, R. M. (1998). *Entrepreneurship: A Contemporary Approach*, Dryden Press, ISBN 0030196043, Orlando
- Lee, E. (2003). *The making of immigrant entrepreneurs: gendered processes of Korean small business ownership*. New York: State University of New York.
- Leung, M. (2002). From four-course Peking duck to take-away Singapore rice: an inquiry into the dynamics of the ethnic Chinese catering business in Germany. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 8(1/2), 134–147.
- Levie, J. (2007). Immigration, In-Migration, Ethnicity and Entrepreneurship in the United Kingdom. *Small Bus Econ* 28, 143–169. <https://doi.org/10.1007/s11187-006-9013-2>
- Light, I. (1972). *Ethnic enterprise in America: business and welfare among Chinese, Japanese, and Blacks*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Light, I. (2005). The ethnic economy. In N. J. Smelser & R. Swedberg (Eds.), *The Handbook of Economic Sociology*, Second Edition (2nd ed., p. 736). Princeton University Press. Retrieved from https://is.muni.cz/el/1456/jaro2016/BKV_SOPE/um/Neil_J._Smelser__Richard_Swedberg-The_Handbook_of_Economic_Sociology__Second_Edition__2005_.pdf
- Light, I., Zhou, M., & Kim, R. (2002). Transnationalism and American Exports in an English-Speaking World, 36(3), 702–725.
- Liu, C. Y. (2012). Intrametropolitan Opportunity Structure and the Self-Employment of Asian and Latino Immigrants. *Economic Development Quarterly*, 26(2), 178–192. <https://doi.org/10.1177/0891242412443126>
- McKee, K. (2003). The “Black-Korean” conflict <http://www.gwu.edu/~english/ccsc/2003/papers/mckee.pdf>. Erişim tarihi: (17 Ocak 2021).
- Min, P.G., & Bozorgmehr, M. (2003). *United States: The Entrepreneurial Cutting Edge*.
- Nazareno, J., Zhou, M. & You, T. (2018). Global dynamics of immigrant entrepreneurship: Changing trends, ethnonational variations, and reconceptualizations. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*. 25. 10.1108/IJEER-03-2018-0141.
- Pang CL, Rath J (2007). The force of regulation in the land of the free: The persistence of

- Chinatown, Washington DC as a symbolic ethnic enclave. In Ruef M, Lounsbury M (eds) *The sociology of entrepreneurship: Research in the sociology of organizations*, Emerald Group Publishing Limited, Amsterdam, 191-216
- Polanyi, K. (1944). *The Great Transformation: Economic and Political Origins of Our Time*. New York: Rinehart.
- Portes A. (1998). Social capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology* 24:1-24
- Portes, A., & Manning, R.D. (2008). "The Immigrant Enclave: Theory and Empirical Examples" *Johns Hopkins University*, 47–68. Retrieved from <http://www.nyu.edu/classes/jackson/analysis.of.inequality/Readings/Portes-ImmigrantEnclave-TheoryandEmpiricalExamples-86.pdf>
- Portes, A., & Shafer, S. (2006). *Revisiting the Enclave Hypothesis: Miami Twenty-Five Years Later*, (CMD Working Paper No.06-10). New Jersey: The Center of Migration and Development, Princeton University. <http://www.princeton.edu/cmd/working-papers/papers/wp0610.pdf> (Erişim tarihi: 10 Mart, 2022).
- Pütz, R. (2003). 'Culture and entrepreneurship – remarks on transculturality as practice', *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 94(5), 554–63.
- Schumpeter, J.A. (1934). *Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and Business Cycle*. Cambridge: Harvard University.
- Schumpeter, J. A. (1949). *Change and the Entrepreneur*. Cambridge: Harvard University Press.
- Skandalis, K. S., & Ghazzawi, I. A. (2014). Immigration and entrepreneurship in Greece: Factors influencing and shaping entrepreneurship establishments by immigrants. *International Journal of Entrepreneurship*, 18, 77–100.
- Teixeira, C., Lo, L., & Truelove, M. (2007). Immigrant entrepreneurship, institutional discrimination, and implications for public policy: A case study in Toronto. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 25(2), 176–193. <https://doi.org/10.1068/c18r>
- United Nations High Commissioner for Refugees. (2019). *Global trends: Forced displacement in 2018*.
- UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), 'Refugees' and 'Migrants' – Frequently Asked Questions (FAQs), <https://www.refworld.org/docid/56e81c0d4.html> (erişim tarihi:21 Mart 2022)
- Valenzuela, A. J. (2000). *Working on the margins: immigrant day labor characteristics and prospects*. Unpublished manuscript, University of California, Los Angeles, USA.

- Vertovec S (2003) Migration and other modes of transnationalism: Towards conceptual cross-fertilization. *International Migration Review* 37(3):641-665. doi: 10.2307/30037752
- Vertovec S (2009) *Transnationalism*. Routledge, London and New York.
- Vinogradov, E. (2008). *Immigrant entrepreneurship in Norway*. Bodø Graduate School of Business.
- Volery, T. (2007). *Ethnic entrepreneurship: a theoretical framework*. In L.-P. Dana (Ed.), *Handbook of research on ethnic minority entrepreneurship: A Co-evolutionary View on Resource Management*. Massachusetts: Edward Elgar Publishing, Inc. Retrieved from https://www.alexandria.unisg.ch/39658/1/Volery_Chapter_03_Ethnic_Entrepreneurs_hip.pdf
- Waldinger, R. (1995). The Outer Side of Embeddedness: A Case Study of the Interplay of Economy and Ethnicity. *Ethnic and Racial Studies*, 18(3), 555–590. Retrieved from http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/waldinger/pdf/The_A8.pdf
- Waldinger, R., Aldrich, H., & Ward, R. (1990). *Ethnic entrepreneurs: immigrant business in industrial societies*. Newbury Park: Sage Publications. Retrieved from http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/waldinger/pdf/Ethnic_B8.pdf
- Wennekers, S. & Thurik, R. (1999). *Linking Entrepreneurship and Economic Growth*. *Small Business Economics*. 13. 27-55. 10.1023/A:1008063200484.
- Wilson, K. L., & Portes, A. (1980). *Immigrant Enclaves: An Analysis of the Labour Market Experiences of Cubans in Miami*. *American Journal of Sociology*, 86(2), 295-319.
- Zhang, Z. (2010). *The Home Country's Role in Shaping Chinese Immigrant Entrepreneurship*. (Doctor of Philosophy in Social Sciences), Department of Social Sciences Auckland University of Technology, Auckland.



ussmad.journal@gmail.com

www.ussmad-journal.com